

ANNALES HISTORICI PRESOVIANSES

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 2/2021, roč. 21

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Patrik Derfiňák (Prešov)
Lubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Igor Lichtej (Užhorod)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
László Pószán (Debrecen)
Karl W. Schwarz (Wien)
Waclaw Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda), Marcela Domenová, Lubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák, zodpovedný redaktor, Lucia Šteflová, Mária Kaletová

Za obsah príspevkov a jazykovú úpravu zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2021.

ISSN 1336-7528

Evidenčné číslo MK SR: EV 4274/11

OBSAH

ŠTÚDIE	5
Maroš Šip: Terapeutický vplyv muzikoterapie na zdravie človeka v ranom Grécku	7
Peter Kónya: Zámotov – jedno z centier cholerového povstania r. 1831.....	19
Lubica Harbulová: Život rodiny Georgija Nikolajeviča Garina – Michajlovského na Slovensku	30
Valerij Kupka: Valerij Pogorelov (Pogorielov) a začiatky rusistického literárnohistorického myslenia na Slovensku	42
Ivana Kupková: Alexander Isačenko a jeho náčrt alternatívnych dejín Ruska	48
Luciána Hoptová: <i>„Je priam proti osudu, že sme nenaviazali priateľstvo bližšie pred 40 rokmi“.</i> Z korešpondencie G. M. Medveckého slovenskému spisovateľovi J. Smrekovi	62
MATERIÁLY	69
Patrik Derfiňák: Uhorsko a cholera v rokoch 1848/1849	71
KRONIKA, RECENZIE, GLOSÝ	87

CONTENS

ARTICLES.....	5
Maroš Šip: Therapeutic impact of music therapy on human health in ancient Greece	7
Peter Kónya: Zámutov – one of the centers of the cholera uprising in 1831	19
Eubica Harbuľová: The life of Georgi Nikolajevich Garin – Michajlovsky´s family in Slovakia.....	30
Valerij Kupka: Valeri Pogorelov (Pogorielov) and the Beginnings of Literary-Historical Thought in Russian Studies in Slovakia.....	42
Ivana Kupková: Alexander Issatschenko and His Outline of the Alternate History of Russia.....	48
Luciána Hoptová: „It is directly against fate that we did not make a friendship closer 40 years ago“. From the correspondence of G. M. Medvecký to the Slovak writer J. Smrek	62
ARTICLES.....	69
Dagmar Kašprišinová: Hungary and cholera in 1848/1849.....	71
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	87

ŠTÚDIE
ARTICLES

TERAPEUTICKÝ VPLYV MUZIKOTERAPIE NA ZDRAVIE ČLOVEKA V RANOM GRÉCKU

Maroš ŠIP

ŠIP, Maroš. Therapeutic impact of music therapy on human health in ancient Greece. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, vol. 21, no. 1, p. 7 – 18.

The paper points out the therapeutic impact of music therapy in ancient Greece. This important part of the therapeutic process has undergone a long historical development. Music therapy has been an important part of various areas of human life, although the term has only been used in modern times. The aim of the study is to point out the historical background of music therapy and its positive results on the psychosomatic side of man.

Key words: music therapy, therapy, health, man, ancient Greece.

Muzikoterapeutická intervencia so zámerom zlepšenia kvality života je známa už od dávnych čias. Pre jej terapeutické účinky a dimenzionálny subjektívny zážitok sa muzikoterapia stala individuálnou terapeutickou liečbou v oblasti somatických a psychických problémov človeka v ranom Grécku. Implementácia hudby ako terapie do zdravotnej¹ starostlivosti v ranom staroveku prispievala okrem iného k pozitívnemu rozvoju osobnosti človeka, modifikácii jeho behaviorálnej stránky a v konečnom dôsledku k zlepšeniu jeho psychosomatického stavu.

Grécka mytológia pripisovala hudbe božský pôvod. Starí Gréci boli presvedčení, že hudba implikuje magickú moc liečiť choroby, očistiť telo a myseľ a realizovať zázraky v oblasti prírody.² Hudba bola považovaná za tradičnú súčasť edukácie, náboženských a občianskych obradov. Keď sa grécki filozofi pokúsili prekročiť úroveň mýtov a zvykov, zistili, ako hovorí Aristoteles, že „nie je ľahké určiť podstatu hudby alebo dôvod, prečo by ju mal niekto poznať.“³

¹ Bližšie pozri SZABO, L. – MIHALČOVÁ, B. – LUKÁČ, J. – GALLO, P. – ČABINOVÁ, V. – VAJDOVÁ, I. Demotivation of medical staff in the selected health facility in Slovakia. In *E&M. Ekonomie a management*. 2020, vol. 23, no. 2, p. 83 – 95.

² *Music & dance in ancient greek society*. An Exhibition of The classical museum. [online]. 1998. [cit. 2021-03-10]. Dostupné na internete: <https://www.ucd.ie/classics/t4media/UCD_Classics_Music_%20and_Dance_in_Ancient_Greek_Society_pdf.pdf>

³ SCHOEN – NAZZARO, M. B. Plato and Aristotle on the Ends of Music. In *Laval théolo-*

V gréckej mytológii zohrával významnú úlohu pri aplikovaní muzikoterapie do psycho-somatického zdravia človeka grécky bol slnka Apollo, syn Zeusa, ktorý disponoval schopnosťou liečiť a chrániť človeka pred chorobami. Vďaka svojej lýre bol antickou spoločnosťou považovaný za boha uzdravenia a majstra hudby v gréckom svete.⁴ Apollova lýra symbolizovala dar⁵ hudby spočívajúci v harmónii zvukov. Aby bol človek zdravý, alebo sa uzdravil, v organizme musí existovať usporiadanie všetkých životných síl, to znamená, všetky struny musia byť zladené.⁶ Apollova lýra by dokonca mohla zastaviť násilie olympského boha vojny Áresa, uspať bohov a zvieratá (Zeusov orol).⁷

V staroveku⁸ bola sila hudby percipovaná aj ako univerzálny komunikačný prostriedok. Sila terapeutického účinku hudby ovplyvňovala fyzickú, kognitívnu, emocionálnu a spirituálnu stránku človeka. O jej terapeutickej moci sa dozvedáme z literatúry od Egyptanov a Grékov až po súčasnosť. Šaman alebo liečiteľ v mnohých kultúrach používal hudbu priamo pri liečbe a bol si vedomý jej liečivých schopností už dávno pred „kodifikáciou“ muzikoterapie. V klasickom Grécku popísal Pytagoras zdravé vlastnosti konkrétnych hudobných intervalov a spôsobov podpory zdravia. Platónov dialóg *Zákony* obsahuje opis hudby a pohybu (tanec) ako predpisu na obnovenie zdravia a harmónie. Hippokrates aplikoval hudbu na upokojenie pacientov.⁹ V starovekom Grécku spoločnosť verila, že „hudba zmierňuje mravy“. Pytagoras tvrdil, že hudba odráža poriadok a harmóniu¹⁰ vo vesmíre, umožňuje človeku dosiahnuť vnútornú rovnováhu. Podľa Aristotela hudba evokuje určité emo-

gique et philosophique. 1978, vol. 34, no. 3, p. 261 – 273.

- ⁴ CARTWRIGHT, M. Apollo. In *World History Encyclopedia* [online]. 2019. [cit. 2021-03-10]. Dostupné na internete: <<https://www.worldhistory.org/apollo/>>
- ⁵ Bližšie pozri PRUŽINSKÝ, Š. Pojmy „charis“, „charizma“ a „charita“ v biblickej, historickej, eschatologickej a sociálnej perspektíve. In *Historia Ecclesiastica : časopis pre dejiny cirkvi a náboženstiev v Strednej Európe*. 2019, roč. 10, č. 2, s. 39 – 49.
- ⁶ The History of Music Therapy. In *Peterson Family Foundation*. [online]. 2016. [cit. 2021-03-10]. Dostupné na internete: <<https://petersonfamilyfoundation.org/news/the-history-of-music-therapy/>>
- ⁷ NTAIDOU, T. K. – SIHTTIPS, I. I. The art of providing anaesthesia in Greek mythology. In *Anaesth Intensive Care*. 2012, vol. 40, no. 1, p. 22 – 27.
- ⁸ BARKSDALE, A. L. *Music Therapy and Leisure for Persons with Disabilities*. Champaign, Illinois, 2003. 149 p.
- ⁹ ALLANE, S. *Music Psychotherapy with Refugee Survivors of Torture Interpretations of Three Clinical Case Studies*. Helsinki, 2010, 250 p. Muzikoterapia sa aj v súčasnej dobe využíva pri rozličných druhoch chirurgických zákrokov.
- ¹⁰ WEISS, S. Medicine for Body or Soul? Philosophical Reconstruction of the Role of Music in Ancient Healing Practices. In *Muzikoloski Zbornik*. 2016, vol. 52, no. 1, p. 171 – 187.

né stavy a prispieva k „očisteniu psychiky“. Na druhej strane Platón veril, že hudba v človeku vyvoláva emócie, ktoré majú pozitívny vplyv na jeho morálny vývoj. Preto sa v tom čase hudba¹¹ úspešne využívala na terapeutické účely.¹²

Využitie hudby na zmenu stavov bytia je možné vidieť v gréckych Asklepiových chrámoch, kde bola snová terapia alebo božský spánok bežnou liečebnou terapiou. V rámci tejto rituálnej praxe bol pacient pripravený pôstom a hudbou vstúpiť do duchovného stavu, v ktorom mohol najlepšie absorbovať božskú komunikáciu zo stavu snov.¹³ Hudba bola úzko spojená s poéziou v prípade monodického spevu, ako aj zborových vystúpení. Je zrejmé, že do muzikoterapie bola zahrnutá aj poézia prostredníctvom tvorby poeticko-hudobných kompozícií a ich uskutočnenia. Je teda prirodzené, že prvými, ktorí sa zamysleli nad hudbou a prvkami tvoriacimi poetické skladby (slová, hudba a prípadne tanec), boli básnici.¹⁴

Pre získanie ucelenejšieho prehľadu o terapeutickej hodnote muzikoterapie v starovekom Grécku je potrebné bližšie analyzovať bazálnu otázku: akú zásadnú úlohu zohrávala hudba pri liečbe fyzických a psychických chorôb

¹¹ V starých kultúrach bola hudba prostriedkom komunikácie medzi kňazom a božstvom. Hudba bola nástrojom presvedčania. Hudba sprevádzala liečivé obrady starovekých civilizácií, ktoré boli adresované bohu a musela chorého dostať do pokojného stavu nádeje a vnímavosti. V niektorých kultúrach pohanské obrady, vrátane tanca a hudby, neboli upriamené na liečebné účely, poskytovali však obyčajnému človeku dôležitú psychickú a fyzickú ventiláciu. Pozri HERNÁNDEZ, R. V. – TOVAR, P. H. – ROJASH, V. V. *La historia de la musicoterapia en la antigüedad*. [online]. psiquiatria.com, 2011, vol. 14. no. 11 [cit. 2021-03-12]. Dostupné na internete: <<https://psiquiatria.com/bibliopsiquis/volumen.php?url=la-historia-de-la-musicoterapia-en-la-antigüedad>>.

Hudba sa v rôznych prípadoch používala na liečenie a oslobodenie ľudí v biblických dobách. V Starom aj Novom zákone nájdeme mnohé odkazy na hudbu. Napríklad Dávidove použitie citary na upokojenie Šaulovho šialenstva (1 Sam 18, 10). Pozri MEYMANDI, A. Music, medicine, healing, and the genome project. In *Psychiatry (Edgmont)*. 2009, vol. 6, no. 9, p. 43 – 45 alebo spievanie chválospevov v Getsemanskej záhrade pred zajatím Isusa Christa (Mt 26, 30). Pozri LEARE, T. *Faithsong: A new look at the Ministry of music*. The Westminster Press, Philadelphia, PA, 1981. 96 p. Dalo by sa konštatovať, že spev pôsobí harmonicky na telo a prináša mysl pokoj. Pozri PRETORIUS, M. A metaphysical and neuropsychological assessment of musical tones to affect the brain, relax the mind and heal the body. In *Verbum Eccles*. 2017, vol. 38, no. 1, p. 1 – 9.

¹² CHABERKO, A. *Muzykoterapia - forma terapii zajęciowej*. [online]. [cit. 2021-03-12]. Dostupné na internete: <<https://profesor.pl/publikacja,3991,Artykuly,Muzykoterapia-forma-terapii-zajeciowej>>

¹³ SONKE, J. Music and the Arts in Health: A Perspective from the United States. In *Music and Arts in Action*. Vol. 3, no. 2, p. 1 – 10.

¹⁴ BRANCACCI, A. The origins of the reflection on music in Greek archaic poetry. In *Revue de philosophie ancienne*. 2016, vol. XXXIV, no. 1, p. 3 – 35.

a zlepšení ľudského správania sa a akým spôsobom ju starogrécki filozofi či lekári využívali v spoločnosti?

Starovekí Gréci verili, že liečenie duše hudbou pomáha liečiť telo,¹⁵ pomáha zrealizovať zmenu v psychickom zdraví človeka za pomoci vnímania hudby a kontaktu s hudobnými nástrojmi. Jej blahodarné účinky boli efektívnym prínosom pre blaho jednotlivca. Zároveň, hudba predstavovala pozitívny prínos v oblasti zdravia starogréckej spoločnosti, ktorá ho vnímala ako stav rovnováhy¹⁶ medzi telom, mysľou a hudbou, pričom hudba bola percipovaná ako zdroj harmónie v ľudskej prirodzenosti,¹⁷ ktorej úlohou bolo vyvolať túžbu po stratenom raji. V tomto kontexte mala hudba pôsobiť ako balzam na dušu a efektívny prostriedok proti vášni. Jej zámerom bolo dôjsť k umierneniu a celkovej kontrole nad vlastným telom.¹⁸

¹⁵ CONRAD, C. L. The art of medicine: music for healing: from magic to medicine. In *Lancet*. 2010, vol. 376, no. 9757, p. 1980 – 1.

¹⁶ Pytagorejci tvrdili, že harmónia a rovnováha sú kľúčovými prvkami zdravia. Zdravie je stav jedinečnej rovnováhy štyroch telesných tekutín (krv, hlien, žltá žľč a čierna žľč). Pozri TEMKIN, O. *Hippocrates in a World of Pagans and Christians*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1995. Ak dôjde k narušeniu tejto rovnováhy, dôjde k ochoreniu, a preto je pre udržanie zdravia dôležité viesť zdravý životný štýl. Pretože rovnováhu môžu ľahko narušiť vonkajšie faktory, úsilie sa sústreďuje na reguláciu fyzických a výživových podmienok ľudského tela. S týmito teóriami sa stretávame aj neskôr v sokratskej filozofii. Platón tvrdí, že zdravie je stav úplnej harmónie s „vesmírom“, vesmírom, ktorý nikdy nie je ovplyvnený starobou a chorobami vďaka harmonickému syntéze štyroch základných prvkov (ohň, zem, voda a vzduch). Pozri TOUNTAS, Y. *Kinonia kai Hygia [Society and Health]*. AthensOdysseas/Nea Hygia, 2000. Podľa TOUNTAS, Y. The historical origins of the basic concepts of health promotion and education: the role of ancient Greek philosophy and medicine. In *Health Promotion International*. 2009, vol. 24, no. 2, p. 185 – 192.

¹⁷ Porovnaj Sousa, 2005, s. 122. Podľa OLIVEIRA, C. C. – GOMES, A. *Breve história da musicoterapia, suas conceptualizações e práticas*. [online]. [cit. 2021-03-21]. Dostupné na internete: <https://repositorium.sdum.uminho.pt/bitstream/1822/39982/3/S%20livro%20SPCE%202015%20PCE2_EIXOS_BOOK%20CC%20%282%29.pdf>

¹⁸ OTLEWSKA, M. *Symbolika muzyczna w „Ordo Virtutum” św. Hildegardy z Bingen*. [online]. [cit. 2021-03-21]. Dostupné na internete: <<http://www.liturgia.pl/artykuly/Symbolika-muzyczna-w-Ordo-Virtutum-sw-Hildegardy-z-Bingen-audio.html>>

Grécky lekár Asklépios bol prvý, kto použil hudbu ako terapiu na prekonanie vášne.¹⁹ Asklépios²⁰ veril, že umenie²¹ a hudba dodávajú duševnú rovnováhu, a preto ich použil na liečbu duševne chorých pacientov.²² Podobne aj antický lekár Hippokrates veril, že terapia hudbou dokáže byť efektívna v supportívnom kontexte zdravia duševne chorých pacientov.

Je potrebné si uvedomiť, že vedomosti o anatómii človeka starogréckej spoločnosti boli obmedzené v dôsledku náboženských a každodenných zvykov tohto obdobia. Príčiny chorôb videli v nahnevaní božstva.²³ Predpokladalo sa, že každý príznak choroby je spôsobený určitým božstvom, ktoré by ho, ak by bolo oslovené, dokázalo benevolentne liečiť. Ľudské vášne, emocionálne utrpenie a rôzne psychiatrické príznaky boli premietnuté a sústredené do božského symbolu.²⁴ Proti tejto myšlienke sa snažili bojovať grécki lekári snažiac sa podať vysvetlenie choroby z fyziologického hľadiska. Ako prvý sa o to pokúsil Hippokrates²⁵, ktorý považoval chorobu skôr za prirodzenú než

¹⁹ KLEISIARIS, Ch. F. – SFAKIANAKIS, Ch. – PAPATHANASIOU, I. V. Health Care Practices in Ancient Greece: The Hippocratic Ideal. In *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*. 2014, vol. 7, no. 1.

²⁰ Bol prvým lekárom, ktorý zaviedol veľmi dôležité rozdelenie chorôb na akútne a chronické. EDELSTEIN, L. *Ancient Medicine*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, USA, 1967; GUMPERT, C. G. *Asclepiadis Bithyniae Fragmenta*. Weimar, 1794. Podľa YAPIJAKIS, Ch. Hippocrates of Kos, the Father of Clinical Medicine, and Asclepiades of Bithynia, the Father of Molecular Medicine. In *In vivo*. 2009, vol. 23, p. 507 – 514. Uvedomil si, že lekár musí konať rýchlo, aby mal možnosť vyliečiť akútne choroby, zatiaľ čo pri nevyliciteľných chronických ochoreniach je najlepšie pacientovi pomôcť. V Asklépiových chrámoch sa hudba používala na obnovenie zdravia pri narušení fyzickej a duševnej harmónie. WILSON, F. R. *Mind, Muscle and Music* [online]. [cit. 2021-03-21]. Dostupné na internete: <<https://www.bandworld.org/pdfs/SPRINGMindMuscleandMusic.pdf>>. Medzi liečebné techniky chrámov patrila vyvážená strava, denná masáž, pokojný spánok a teplé kúpele. MILLON, T. – SIMONSEN E. In *Oxford Textbook of Psychopathology*. BLANEY, P. – MILLON, H. – THEODORE, S. (eds.). *A précis of psychopathological history*. New York: Oxford University Press, 2008, p. 3 – 53. Podľa TZEFERAKOS, G. – DOUZENIS, A. Sacred psychiatry in ancient Greece. In *Ann Gen Psychiatry*. 2014, vol. 13, no. 11.

²¹ Pozri KORMANÍK, M. – KUZYŠIN, B. *Terapie umením v sociálnej práci a sociálnych službách na Slovensku*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2020.

²² SANTACROCE, L. – LUCREZIA BOTTALICO, L. – CHARITOS, I. A. Greek Medicine Practice at Ancient Rome: The Physician Molecularist Asclepiades. In *Medicines (Basel)*. 2017, vol. 4, no. 4, p. 92.

²³ KATOLO ARTUR, J. Koncepcje zdrowia i choroby w starożytnej kulturze klasycyznej i w ujęciu biblijnym. Próba porównania. In *Studia Gdańskie*. 2009, vol. 24, p. 195 – 209.

²⁴ TZEFERAKOS, G. – DOUZENIS, A. Sacred psychiatry in ancient Greece. In *Ann Gen Psychiatry*. 2014, vol. 13, no. 11.

²⁵ Okolo roku 400 pred n. l. sa Hippokrates pokúsil oddeliť povery a náboženstvo od medicíny tým, že systematizoval presvedčenie, že nedostatok alebo obzvlášť prebytok jednej zo

nadprirodzený fenomén. Lekárov povzbudzoval, aby sa zaoberali fyzickými príčinami chorôb a aby využívali objektívne pozorovanie a kritické deduktívne uvažovanie. Hippokrates veril, že príčiny chorôb je možné pochopiť iba empirickým štúdiom²⁶ a za týmto účelom podnecoval lekárov, aby svoju pozornosť sústredili na výskum v oblasti zdravia a chorôb.²⁷ V tejto korelácii Edelstein²⁸ konštatuje, že starí Gréci patrili medzi prvých priekopníkov, ktorí prelomili metafyzické (nadprirodzené) koncepcie zdravia a chorôb, ktoré dovtedy dominovali v ľudských spoločnostiach.²⁹ Vyvinuli fyziokratickú školu myslenia a uvedomili si, že udržanie dobrého zdravia a boj proti chorobám závisia od prirodzených príčin. Čo znamenalo, že zdravie a choroby nebolo možné oddeliť od konkrétneho fyzického a sociálneho prostredia, ani od ľudského správania.³⁰ A keďže hudba bola v tom čase neoddeliteľnou súčasťou starogréckeho sveta, nie je sa čomu diviť, že starí Gréci pri podpore dobrého zdravia siahli po širokej škále hudobných nástrojov a pre choroby vyvinuli rôznorodé hudobné aplikácie. Napríklad dna sa liečila pomocou striedavého

štyroch základných telesných tekutín (krv, hlien, žltá žľč, čierna žľč) boli zodpovedné za fyzické a duševné choroby. FARRERAS, I. G. *History of Mental Illness*. [online]. [cit. 2021-03-21]. Dostupné na internete: <<https://nobaproject.com/modules/history-of-mental-illness>>

- ²⁶ PAPPAS, G. – KIRIAZEAC, I. J. – FALAGAS, M. E. Insights into infectious disease in the era of Hippocrates. In *International Journal of Infectious Diseases*. 2008, vol. 12, no. 4, p. 347 – 350.
- ²⁷ TSIOMPANOY, E. – MARKETOS, S. G. Hippocrates: timeless still. In *Journal of the royal society of medicine*. 2013, vol. 106, no. 7, p. 288 – 292.
- ²⁸ TOUNTAS, Y. The historical origins of the basic concepts of health promotion and education: the role of ancient Greek philosophy and medicine. In *Health Promotion International*. 2009, vol. 24, no. 2, p. 185 – 192.
- ²⁹ EDELSTEIN, L. *Greek medicine in its relation to religion and magic*. Baltimore, The John Hopkins Press, 1987. Podľa TOUNTAS, Y. The historical origins of the basic concepts of health promotion and education: the role of ancient Greek philosophy and medicine. In *Health Promotion International*. 2009, vol. 24, no. 2, p. 185 – 192.
- ³⁰ TOUNTAS, Y. The historical origins of the basic concepts of health promotion and education: the role of ancient Greek philosophy and medicine. In *Health Promotion International*. 2009, vol. 24, no. 2, p. 185 – 192.

zvuku flauty a harfy.³¹ Podobné príklady nachádzame u Meymandiho³², keď spomína, že grécki lekári pre liečbu fyzických a psychických chorôb využívali hudobné nástroje, ako sú flauta, lýra a citera.³³ Lýra sa dokonca javí ako prvý hudobný nástroj, ktorý sa začal používať ako edukačný nástroj, nástroj určený na formovanie morálky, a svoje špecifické uplatnenie nachádza aj v muzikoterapii.³⁴ Lýra bola konkrétne najbežnejším a najpopulárnejším sláčikovým nástrojom v starovekom Grécku a hrali na ňu profesionálni hudobníci. Bol to hudobný nástroj, ktorý sa primárne používal ako súčasť vzdelávania mladých ľudí.³⁵

Hudobné nástroje svoje uplatnenie nachádzali aj pri zmiernení stresu, podpore spánku alebo pri utíšení bolesti.³⁶ Dôvodom boli terapeutické účinky hudby na zlepšenie nálady, psychického zdravia alebo vyvolanie pozitívnych emócií a myšlienok. Hudba sa tak stala univerzálnym jazykom, prirodzeným doplnkovým terapeutickým nástrojom, ktorá stimulačným spôsobom pôsobila na fyzickú, emocionálnu, sociálnu, mentálnu a kognitívnu stránku človeka.

³¹ CONRAD, C. L. The art of medicine: music for healing: from magic to medicine. In *Lancet*. 2010, vol. 376, no. 9757, p. 1980 – 1.

Grécki filozofi poukazovali na skutočnosť, že hudba by mohla mať pozitívny efekt na formovanie spoločnosti. Avšak počúvanie „nemorálnej“ hudby by potenciálne viedlo k nebezpečnému riziku pre spoločnosť. Podľa RAMACHANDRAN, H. Was the Mozart Effect evident before the birth of Wolfgang Amadeus Mozart? In *Hektoen International Journal*. [online]. 2018, vol. 10, no. 1. [cit. 2021-03-21]. Dostupné na internete: <<https://hekint.org/2017/03/24/was-the-mozart-effect-evident-before-the-birth-of-wolfgang-amadeus-mozart/>>.

³² MEYMANDI, A. Music, medicine, healing, and the genome project. In *Psychiatry (Edgmont)*. 2009, vol. 6, no. 9, p. 43 – 45.

<<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2766288/>>

³³ Tamže.

³⁴ PROVENZA, A. *Soothing Lyres and epodai: Music Therapy and the Cases of Orpheus, Empedocles and David*. [online]. 2018, vol. 10, no. 1, p. [cit. 2021-03-21]. Dostupné na internete:

<<https://jewish-music.huji.ac.il/sites/default/files/12%20Soothing%20Lyres%20and%20epodai%20Music%20Therapy%20and%20the%20Cases%20of%20Orpheus%20Empedocles%20and%20David%20pp%20298-339%20Antonietta%20Provenza.pdf>>

³⁵ KOUMARTZIS, N. – TZETZIS, D. – KYRATZIS, P. – KOTSAKIS, R. A New Music Instrument from Ancient Times: Modern Reconstruction of the Greek Lyre of Hermes using 3D Laser Scanning, Advanced Computer Aided Design and Audio Analysis. In *Journal of New Music Research*. 2015, vol. 44, no. 4, p. 324 – 346.

³⁶ *Music as Medicine: The impact of healing harmonies*. [online]. [cit. 2021-03-21]. Dostupné na internete: <https://hms.harvard.edu/sites/default/files/assets/Sites/Longwood_Seminars/Longwood%20Seminar%20Music%20Reading%20Pack.pdf>

Dôležitou osobnosťou pri formovaní myšlienky vplyvu hudby na človeka bol filozof Platón. Veril, že štúdium hudby môže vyriešiť inherentnú dichotómiu duše. Tvrdil, že: „*Hudba je najzvrchovanejšia, pretože rytmus a harmónia si nájdu cestu k najhlbšej duši a najsilnejšie sa jej zmocnia.*“³⁷ Platón vyzdvihoval myšlienku muzikoterapie ako užitočného edukačného³⁸ nástroja. Akcentoval, že pri oslovovaní a dotýkaní sa duše by hudba mala posúvať dušu k dobru. Môže sa však stať, že hudba dušu zdeformuje. Ak sa tak stane, znamená to, že vynaložený hudobný tréning bol vedený nesprávnym smerom, pretože hudba musí do duše prenikať. Nesmie tlačiť k neresti. Aplikovanie hudby do života človeka predstavuje formovanie duše podľa dobrých línií, čo značí, že človek pri počúvaní hudby musí disponovať morálnou cnosťou.³⁹ Dokonca tvrdil, že rytmy a melódie hudby imitujú charakterové prejavy. Teda, charakter sa prejavuje v cnosti, s ktorou čelíme istej vášni. Hudba v nás môže vyvolať smútok, ale navodiť aj pocit šťastia, podporiť melanchóliu alebo eufóriu. Tieto vášne ovplyvňujú naše morálne správanie.⁴⁰

Platón uplatňoval myšlienku, že hudba formuje emócie a opakované počúvanie hudby spôsobuje emočné stavy založené na melódii. Vyhlásením, že rytmus a harmónia si nachádzajú cestu do hĺbky duše a zmocňujú sa jej, pri-nášajú so sebou a dodávajú milosť, ak sú správne trénované, vyjadril presvedčenie, že hudba jemne formuje dušu vytváraním emócií. Podobnú myšlienku nachádzame aj u Aristotela, ktorý sa zaoberal porozumením účinkov hudby, ale odchytil sa od platónskeho prístupu využívania hudby na zušľachtovanie estetiky a zameral sa skôr na katarzné vlastnosti. Veril, že hudba umožňuje

³⁷ CONRAD, C. *Music for healing: from magic to medicine*. [online]. [cit. 2021-03-14]. Dostupné na internete: <[https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(10\)62251-9/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(10)62251-9/fulltext)>

³⁸ Vzdelávanie sa bežne člení na štyri vetvy: 1) čítanie a písanie, 2) gymnastické cvičenia, 3) hudbu a 4) kresbu. Čítanie, písanie, kreslenie má svoj praktický účel. Gymnastika dodáva odvalu. Hudba sa v dnešnej dobe praktizuje hlavne pre potešenie, predtým však bola zahrnutá do vzdelávania. Príroda vyžaduje, aby sme pracovali, a aby sme dobre využívali voľný čas. Nemali by sme však zostať nečinní. Preto vyvstáva otázka: Ako budeme tráviť voľný čas? Nie je to iba pobavenie. Kto však tvrdo pracuje, musí aj relaxovať. Preto by sme sa mali vo vhodnom čase zabávať. Zábava by mala byť liekom duše, pomocou ktorej si doprajeme odpočinok. Tento druh relaxácie sa líši podľa zvykov jednotlivcov. A v minulosti naši predkovia prijímali hudbu do vzdelávania ako intelektuálne vyžitie vo voľnom čase. *The Politics of Aristotle*. Trans. Into English with introduction, marginal analysis, essays, notes and indices by B. Jowett. Oxford, Clarendon Press, 1885.

³⁹ SCHOEN-NAZZARO, M. B. Plato and Aristotle on the Ends of Music. In *Laval théologique et philosophique*. 1978, vol. 34, no. 3, p. 261 – 273.

⁴⁰ Política: 1342b, 15ss. Podľa ZAGAL ARREGUÍN, H. La música en Aristóteles. In *Revista de Filosofía Open Insight*. 2019, vol. X, no. 19, p. 149 – 163.

človeku prekonať pocity, ako sú súcit, strach alebo nadšenie, a táto mystická hudba umožňuje človeku „liečiť a očistiť dušu“,⁴¹ môže dušu rozrušiť, utíšiť ju, priviesť ju k povzneseniu, oslobodiť ju od napätej nálady a pod. Podľa Aristotela hudba zabezpečuje oddych, ktorý je akýmsi balzomom na ťažkosti každodenných životných udalostí. Koncentráciou mysle na hudbu dosiahneme, že dokážeme potlačiť alebo zabudnúť na negatívne udalosti, ktoré sa nám stanú v dôsledku ťažkostí a utrpenia života.⁴² Pri zamyslení sa nad konkrétnym významom očistenia duše by sme mali zobrať do úvahy skutočnosť, že hudba má predovšetkým etický a terapeutický charakter.⁴³ To znamená, že hudba neuplatňuje svoju moc na vášne a pocity ľudskej duše, ktoré sú v skutočnosti prebúdzané hudbou a poéziou, ako to vysvetlil Aristoteles,⁴⁴ ale skôr na morálku človeka, na jeho étos a bios.⁴⁵

Aristoteles poukazoval na to, že ľudia, ktorí trpia psychickými tiesňami, sú pod vplyvom určitých druhov hudby, hudobných aplikácií presunutí do „stavu povznesenia duše a sú upokojení, znovu sa stanú sami sebou, akoby dosiahli uzdravenie a stav katarzie.“⁴⁶ Podobný stav prežívame pri prekonaní tragédie, utrpenia, úzkosti a obáv. Pri zhrnutí Aristotelových názorov na podstatu katarzie vo svetle jeho vlastných slov môžeme konštatovať, že katarzia predstavuje uvoľnenie, zbavenie sa patologických prvkov vložených

⁴¹ CONRAD, C. *Music for healing: from magic to medicine*. [online]. [cit. 2021-03-14]. Dostupné na internete: <[https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(10\)62251-9/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(10)62251-9/fulltext)>

⁴² Politics, VIII, 5, 1339 a, 11 sq. Podľa SPIEGEL, N. The Nature of Katharsis according to Aristotle. A Reconsideration. In *Revue belge de philologie et d'histoire*. 1965, vol. 43, no. 1, p. 22 – 39.

⁴³ SOMVILLE, P. *Essai sur la Poétique d'Aristote*. Paris, Vrin, 1975, p. 68 – 70; HALLIWELL, S. Aristotle's Poetics. London, Hackett Publishing Company, 1998, p. 185 – 7; Figari, J. Les premiers Pythagoriciens et la catharsis musicale. In *Revue de philosophie ancienne*. 2000, vol. 18, p. 3 – 32. Podľa BRANCACCI, A. The origins of the reflection on music in Greek archaic poetry. In *Revue de philosophie ancienne*. 2016, vol. XXXIV, no. 1, p. 3 – 35.

⁴⁴ WOERTHER, Cf. F. Music and the Education of the Soul in Plato and Aristotle: Homeopathy and the Formation of the Character. In *Classical Quarterly*. 2008, vol. 58, p. 89 – 103; FORD, A. Catharsis: The Power of Music in Aristotle's Politics. In MURRAY, P. – WILSON, P. *Music and the Muses. The Culture of Mousike in the Classical Athenian City*. Oxford, Oxford University Press, 2004. Podľa BRANCACCI, A. The origins of the reflection on music in Greek archaic poetry. In *Revue de philosophie ancienne*. 2016, vol. XXXIV, no. 1, p. 3 – 35.

⁴⁵ BRANCACCI, A. The origins of the reflection on music in Greek archaic poetry. In *Revue de philosophie ancienne*. 2016, vol. XXXIV, no. 1, p. 3 – 35.

⁴⁶ Politics, VIII, 5, 1339 a, 11 sq. Podľa SPIEGEL, N. The Nature of Katharsis according to Aristotle. A Reconsideration. In *Revue belge de philologie et d'histoire*. 1965, vol. 43, no. 1, p. 22 – 39.

do duše človeka, ktoré sa miešajú a vyťahujú z hĺbky duše kontaktom s tragédiou.⁴⁷ Napokon, vo svojom filozofickom diele *Politika* ponúka vysvetlenie ako hudba ovplyvňuje charakter osôb, ktoré ju počúvajú:

„A keďže sa stáva, že hudba je jedným z pôžitkov a cnosť súvisí so správnym užívaním si, milovaním a nenávidením, musí sa zjavne človek učiť a zvyknúť si na to ako správne posudzovať a tešiť sa zo slušných charakterov a ušľachtilých činov. V rytmoch a melódiách je najväčšia podobnosť so skutočnými povahami hnevu a jemnosti, ako aj odvahy a zdržanlivosti, všetkých ich protikladov a ostatných charakterov. Je to zrejme z faktov: keď počúvame také veci, prechádzame zmenou našej duše. Niektorí, kto je zvyknutý cítiť bolesť a potešenie z vecí, ktoré sú podobné, má blízko k niekomu, kto reaguje rovnakým spôsobom na skutočné veci. Napríklad, ak niekoho baví uvažovať o obraze niečoho bez iného dôvodu, ako len pre jeho samotný tvar, bude mať radosť z rozjímania nad samotnou vecou, nad ktorej obrazom uvažuje. Stáva sa však, že iné vnímateľné objekty, napríklad predmetu hmatu a vkusu, nemajú podobnosť s charakterom osoby. Ďalej to nie sú podobnosti postáv; skôr vyprodukované postavy a farby sú znakmi postáv a tieto znaky zobrazujú telo prežívajúce emócie. V melódiách samotných sú zastúpenia postáv. Povaha harmónií sa totiž najskôr líši a v dôsledku toho sa poslucháči dostanú do rôznych dispozícií a na všetky z nich ne-reagujú rovnako. Ich reakcia na niektorých (napríklad na meno *Mixolydian*) je žalostnejšia a vážnejšia; ale niektorí ďalší reagujú citlivejšie; a smerom k ďalšiemu (menovite k *Dorianovi*...), majú obzvlášť vyrovnanú a pokojnú reakciu a *Phrygian* ich uvádza do stavu inšpirácie.“⁴⁸

Vo všeobecnosti sa dá povedať, že Aristoteles zdieľal antické učenie o morálnom význame hudobnej harmónie, rytmov a melódií. Niektoré jeho hudobné prejavy boli považované za energetické a pozitívne pôsobiace na zdravie človeka. Iné zase za relaxačné a bolestivé, tretie za zábavné a smutné a štvrtý hudobný prejav pozdvihoval ducha a poskytoval mu uvoľnenie. Aristoteles nazval múdrosťou slobodné duchovné ponorenie sa do hudby. Hudba dokáže v človeku produkovať skutočné vnútorné očistenie len vtedy, ak je člo-

⁴⁷ Tamže.

⁴⁸ KRAUT, R. *Aristotle: Politics Books VII and VIII. Translated with a Commentary*. Oxford: Clarendon Press, 1997. Podľa BRÜLLMANN, P. Music Builds Character Aristotle, *Politics VIII 5, 1340a14–b5*. In *Apeiron A Journal for Ancient Philosophy and Science*. 2013, vol. 46, no. 4, p. 345 – 373.

vek očistený od všetkého fyzického a technického.⁴⁹ Hudba bola Aristotelom⁵⁰ považovaná za spúšťač, ktorý umožňoval prežiť emočné nárazy a splniť našu túžbu po emocionálnom uvoľnení.⁵¹ Podobne aj grécki myslitelia Pytagoras a Platón verili, že hudba má vplyv na dušu a moc formovať ľudský charakter prostredníctvom identifikácie, ktorú má jednotlivec s étosom danej hudby.⁵² V tejto súvislosti Aristoteles dokonca tvrdil, že niektoré účinky náboženských melódií, ktoré povznášajú dušu, sú podobné účinkom, ktoré človek podstupuje pri lekárskom ošetrení.⁵³ Aj keď zastávali rôznorodé názory v tom, ako hudba ovplyvnila človeka – Platón vnímal hudbu ako silu pomaly budovať individuálnu psychiku, zatiaľ čo Aristoteles vítal silu hudby túto ilúziu zničiť – obaja filozofi verili v schopnosť hudby liečiť.⁵⁴ Podobne aj Pytagoras veril, že telo i duša môžu byť ovplyvnené hudbou prostredníctvom implementácie práva a poriadku.⁵⁵ O Pytagorovi⁵⁶ by sa dalo uvažovať ako o otcovi mo-

⁴⁹ ЛОСЕВ, А. Ф. *История античной эстетики* [Текст]. ЛОСЕВ, А. Ф. М.: Фолио, 2000. – Т. 5: Ранний эллинизм. 960 с. (Вершины человеческой мысли). Podľa КАЗИНА, Н. В. *Философско-антропологические аспекты концепции музыкального воспитания в культуре Древней Греции*. [online]. [cit. 2021-03-14]. Dostupné na internete: <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/91758/56-Kazina.pdf?sequence=1>>

⁵⁰ Aristoteles (323 – 373 pred n. l.) Vo svojej slávnej knihe *De Anima* napísal, že flautová hudba môže vzbudiť silné emócie a očistiť tak dušu človeka. MEYMANDI, A. Music, medicine, healing, and the genome project. In *Psychiatry (Edgmont)*. 2009, vol. 6, no. 9, p. 43 – 45.

⁵¹ RAMACHANDRAN, H. Was the Mozart Effect evident before the birth of Wolfgang Amadeus Mozart? In *Hektoen International Journal*. [online]. 2018, vol. 10, no. 1. [cit. 2021-03-21]. Dostupné na internete: <<https://hekint.org/2017/03/24/was-the-mozart-effect-evident-before-the-birth-of-wolfgang-amadeus-mozart/>>.

⁵² ANDERSON, W. – MATHIESEN, T. J. Ethos. In *Grove music online*. [online]. Oxford music online. Disponível em: [cit. 2021-03-14]. Dostupné na internete: <<http://www.oxford-musiconline.com/subscriber/article/grove/music/09055>>

⁵³ GEORGIADI, E. The therapeutic properties of music throughout the centuries. In *Vima Asklipiou*. 2007, vol. 2, p. 1 – 8.

⁵⁴ CONRAD, C. *Music for healing: from magic to medicine*. [online]. [cit. 2021-03-14]. Dostupné na internete: <[https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(10\)62251-9/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(10)62251-9/fulltext)>

⁵⁵ DOBRZTNSKA, E. – CESARZ, H. – RYMASZEWSKA, A. K. Music therapy- history, definitions and application. Archives of. In *Psychiatry and Psychotherapy*. 2006, vol. 8, no. 1, p. 47 – 52.

⁵⁶ Vplyv Pytagorovej doktríny v medicíne je zrejmý. Zdravie bolo podmienkou dokonalej rovnováhy a pytagorejský spôsob života znamenal zachovanie tejto rovnováhy cvičením s mierou a udržiavaním sebakontroly a pokoja. K tomuto cieľu smerovalo používanie stravy, gymnastiky a dokonca aj hudby. TOUNTAS, Y. *Kinonia kai Hygia [Society and Health]*. Athens/Odysseas/Nea Hygia, 2000. Podľa TOUNTAS, Y. The historical origins of the basic concepts of health promotion and education: the role of ancient Greek philosophy and

derného štúdia akustiky vďaka jeho experimentom s kladivom, so strunami a pišťalami rôznych dĺžok. Obrázky ľudí, ktorí spievajú a hrajú na nástroje, ako sú tie, ktoré sa nachádzajú na gréckych vázach, dokazujú, že hudba sa používala pre starodávne divadlo, tanec a bohoslužby. Grécke slovo Μουσική – Músai – nehovorilo len o hudbe, ale tiež o poézii a rozprávani histórie. Pytagoras usúdil, že struny rôznych dĺžok môžu pri spoločnom hraní vytvárať harmonické (príjemné) zvuky (alebo tóny), ak ich dĺžky spolu súvisia v určitých pomeroch. Súbežné zvuky v pomeroch od dvoch do troch, od troch do štyroch, od štyroch do piatich, sú vraj harmonické. Tie, ktoré nesúvisia s harmonickými pomermi, sa všeobecne označujú ako hluk.⁵⁷ Spisy Platóna a Aristotela označovali hudbu ako formu étosu (apel na etiku).⁵⁸ Pytagoras aplikoval hudbu, fyziku a pohyb na podporu zdravia, emocionálneho života a súdržnosti.⁵⁹ Veril, že ak sa hudba bude v každodennom živote používať predpísaným spôsobom, bude blahodarným prínosom pre zdravie človeka.⁶⁰ Svojich študentov viedol k hudbe kvôli morálnemu zlepšeniu a prospesnosti pre zdravie človeka. Bol toho názoru, že hudba výrazne prispieva k zdraviu...,⁶¹ dokonca naznačil, že medzi dušou (mysľou) a telom (mozog) existuje harmonická alebo neharmonická rezonancia (harmonické frekvencie).⁶² V tomto kontexte môžeme len súhlasiť s Aristonexom, ktorý poznamenal, že „Pytagorejci očistili telo pomocou liekov a dušu pomocou hudby.“⁶³

medicine. In *Health Promotion International*. 2009, vol. 24, no. 2, p. 185 – 192.

⁵⁷ CLARK, N. A. – HEFLIN, T. – KLUBALL, J. – KRAMER, E. Understanding Music: Past and Present. In *Fine Arts Open Textbooks*. 1 [online]. 2015 [cit. 2021-03-23]. Dostupné na internete: <<https://oer.galileo.usg.edu/arts-textbooks/1>>

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ ALLANE, S. *Music Psychotherapy with Refugee Survivors of Torture Interpretations of Three Clinical Case Studies*. Helsinki, 2010. 250 p. Muzikoterapia sa aj v súčasnej dobe využíva pri rozličných druhoch chirurgických zákrokov.

⁶⁰ MUNRO, S. – MOUNT, B. Music therapy in palliative care. In *Canadian Medical Association Journal*. 1978, vol. 119, p. 1029 – 1034. Podľa WARTH, M. – KESSLER, J. – HILLECKE, T. K. – BARDENHEUER, H. J. Music Therapy in Palliative Care. In *Dtsch Arztebl Int*. 2015, vol. 112, no. 46, p. 788 – 794.

⁶¹ RKUDHYAR, D. *The magic of Tone and the Art of music*. Boulder, Colorado: Shambala Publications, Inc. Rkudhyar, 1982. Podľa PASCOE, R. et al. *National Review of School Music Education*. Australian Government, 2005.

⁶² PRETORIUS, M. A metaphysical and neuropsychological assessment of musical tones to affect the brain, relax the mind and heal the body. In *Verbum Eccles*. 2017, vol. 38, n. 1, p. 2 – 9.

⁶³ BRANCACCI, A. The origins of the reflection on music in Greek archaic poetry. In *Revue de philosophie ancienne*. 2016, vol. XXXIV, no. 1, p. 3 – 35.

ZÁMUTOV – JEDNO Z CENTIER CHOLEROVÉHO POVSTANIA R. 1831¹

Peter KÓNYA

KÓNYA, Peter. Zámutov – one of the centers of the cholera uprising in 1831. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528., 2021, vol. 21, no. 2, p. 19 – 29.

In the article, the author presents the issue of the cholera epidemic that affected Europe in 1831. In addition to the general characteristics of its course and consequences, it also provides a concrete view of the development of the disease on a regional scale. On the example of the development of the situation in the village of Zámutov, it shows not only the development of the situation itself, but especially the tragic consequences that this disease, but also the associated manifestations of dissatisfaction of the population caused. Relying on several sources, it brings both the period view of the local priest Matej Rojka and official records. They reveal the poor health and economic situation of the local population, which in connection with by then unknown fatal disease led to violence and tragedies.

Key words: Zámutov, 19th century, history, cholera epidemic.

Rok 1831 sa zapísal do dejín Európy ako rok smrtiacej epidémie dovtedy neznámej choroby, cholery. Obyvatelia na kontinente síce už predtým po stáročia hromadne umierali na mor, kiahne a iné nákazlivé ochorenia, cholery však až do r. 1831 nepoznali. Táto prudko infekčná choroba s mimoriadne rýchlym a spravidla smrteľným priebehom sa vyskytovala iba v Ázii, najmä v oblasti Indie. Prvá epidémia cholery zasiahla však Európu už v čase, keď jej obyvatelia dávno zabudli na veľké morové nákazy (posledná veľká epidémia moru zúrila u nás r. 1710) a vďaka pokrokom v medicíne, povinnému očkovaniu i vyššej hygiene ustupovali aj iné nebezpečné choroby. V Európe sa cholera objavila najprv v Rusku, odkiaľ sa rýchlo šírila do severských štátov, Nemecka a habsburskej monarchie.

Na územie Uhorska prenikla epidémia z Haliče uprostred leta 1831 a medzi prvými oblasťami zachvátila už v júli severovýchodné stolice. Dovtedy nepoznané infekčné ochorenie malo veľmi rýchly priebeh a vo väčšine prípadov sa už po niekoľkých dňoch končilo smrťou. Aj u nás sa cholera šírila veľkou rýchlosťou a v krátkom čase si vyžiadala veľké množstvo obetí. Najsilnejšie

¹ Štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu APVV-20-0613 *Epidémie na území Slovenska v 17. – 19. storočí*.

postihla práve vidiek, kde poddanské obyvateľstvo žilo v zaostalých hygienických podmienkach. Práve preto zasiahla choroba predovšetkým príslušníkov najnižších vrstiev. V dôsledku nedostatku lekárov, nemožnosti izolácie chorých, dezinfekcie zdrojov vody a neznalosti základných hygienických návykov napredovala nákaza na dedinách mimoriadne rýchlo. Ako neúčinné sa ukázali všetky vtedy používané lieky a rovnako aj preventívne opatrenia vrchnosti. Úrady a panstvo sa usilovali spomaliť šírenie epidémie dezinfekciou zdrojov pitnej vody alebo uzavretím zasiahnutých oblastí vojenskými kordónmi, resp. obecnými strážami. Cholera však postupovala ďalej a hromadne hubila poddanské obyvateľstvo, ktoré ostalo na mnohých miestach bez akejkoľvek pomoci.

Zemplínska stolica, ležiaca na hraniciach s Halíčou, patrila medzi prvé postihnuté oblasti epidémiou, ktorá sa aj vzhľadom na nízku životnú úroveň a zlé hygienické pomery väčšiny vidieckeho obyvateľstva, prejavila pomerne skoro a vyžiadala si vysoký počet obetí. Kvôli zlej komunikácii úradov s ľudom a nízkej vzdelanosti nižších spoločenských vrstiev, náchylných uveriť rôznym poverám a falošným správam, prerástla epidémia takmer bez akejkoľvek prestávky do ozbrojeného sedliackeho povstania, známeho aj ako cholerového. To najviac zúrilo vo Vranovskom a Trebišovskom okrese a na niektorých miestach vyústilo do tragických masakrov nevinných rodín zemeľánov, kňazov a židov vzbúrencami. Jednou z týchto obcí bol takisto Zámutov, kde došlo k viacerým násilnostiam a rozsiahlemu rabovaniu. Pritom miestni vzbúrenci napadli aj susedné obce a snažili sa vzbúriť i širšie okolie.

Udalosti cholerovej epidémie a sedliackeho povstania z leta 1831 možno rekonštruovať tak vďaka pramennej edícii, zostavenej Danielom Rapantom (*Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831, I., II.* Bratislava 1953), ako aj písomným dokumentom, nachádzajúcim sa v Zemplínskom archíve Boršodsko-abovsko-zemplínskeho župného archívu Maďarského národného archívu (MNL BAZML Zemplén Levéltára), najmä v jeho fonde Cholera (Epekórság). Mimoriadne veľký význam pre poznanie týchto pohnutých udalostí má kronika solianskeho evanjelického a. v. farára Mateja Rojku (*Kronika cyrkwy ewangelicke solanske*).

Matej Rojko sa narodil r. 1760 v gemerskom mestečku Štítnik. Po ukončení gymnázia a štúdia teológie na iba nedávno obnovenom Evanjelickom kolégiu v Prešove bol v Dobšinej ordinovaný za kňaza. Onedlho prijal pozvanie za farára v Soli po zosnulom Samuelom Némethym, ktorú zaujal r. 1792 a v nasledujúcom roku v marci bol slávnostne inštalovaný.² Po príchode

² ROJKO, Matej. *Kronyka Cyrkwy ewangelické solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 159.

do Soli sa musel vyrovnáť s celým radom vážnych problémov a čeliť nepriateľstvu úradov, rímskokatolíckeho farára i nevraživosti zo strany niektorých vlastných veriacich. Za svoju prvoradú úlohu považoval postavenie vlastného chrámu pre cirkevný zbor, ktorý dovtedy využíval mernický kostol alebo provizórne priestory v obci. Matej Rojko sa energicky zhostil svojich povinností a napriek prázdnej pokladnici sa mu v priebehu siedmich rokov podarilo postaviť nový murovaný kostol. Vo svojej stavebnej činnosti pokračoval aj v nasledujúcich rokoch: postupne dal postaviť zvonnicu, novú faru, školu a domček pre farárske vdovy. Rojkovi sa podarilo vybudovať dobré vzťahy s novým katolíckym farárom i katolíckymi veriacimi.³

Spory farára s veriacimi z niektorých fílií boli jedným z dôvodov, prečo ho vzbúrenci r. 1831 chceli zabiť. S pomocou susedov (aj katolíkov) sa ukryl v chlieve a vdovskom príbytku, čo mu zachránilo život. Prišiel však o všetky úspory, ktoré našiel Ján Babej a r. 1835 z nich dal postaviť nový kamenný kríž.⁴ Po porážke povstania dával duchovnú útechu odsúdeným vzbúrencom pred popravou. Tieto udalosti Mateja Rojku hlboko poznačili a zmenil sa jeho vzťah k veriacim. Stal sa podozrievavým a neznášanlivým. Zároveň starnúci farár strácal sily a na plnenie svojich povinností a od r. 1832 potreboval pomoc kaplánov. V roku 1840 ukončil Matej Rojko svoje pôsobenie na solianskej fare a o dva roky sa odsťahoval k svojim dcéram do Košíc, kde o niekoľko mesiacov umrel.⁵

Matej Rojko vo svojej kronike na 155 stranách pomerne podrobne opísal konštituovanie, budovanie a vývin evanjelického a. v. cirkevného zboru v Soli v prvom polstoročí po jeho obnovení. V nasledujúcich rokoch (do r. 1855) pokračoval v písaní kroniky na ôsmich stranách jeho nástupca Andrej Balogh, po roku 1849 sú však jeho záznamy veľmi stručné. Rojkova kronika však nie je len opisom udalostí v evanjelickom a. v. zbore v Soli, ale zachytáva dianie v obci a celom okolí počas viac ako celého polstoročia. Prináša informácie o rôznych, dávno zabudnutých udalostiach miestneho významu, ako boli živelné pohromy, epidémie či pohyby vojsk, no takisto umožňuje získať nový pohľad na známe celokrajinské udalosti a ich vnímanie súčasníkmi. Je tak cenným historickým prameňom pre poznanie takých udalostí, ako boli napoleonské vojny a ich dôsledky, či revolúcia a oslobodzovacia vojna r. 1848/49. Mimoriadny význam má kronika pre poznanie cholerového sedliackeho povstania r. 1831, ktoré Rojko zachytil obzvlášť podrobne. Obsahuje

³ ROJKO, Kronyka.

⁴ ROJKO, Kronyka, s. 151.

⁵ ROJKO, Kronyka, s. 151.

však aj cenné informácie o každodennom živote na vidieku, vzťahoch medzi poddanými a farárom či vrchnosťou i spolužití viacerých konfesií v celej prvej polovici 19. storočia. Rukopis kroniky je uložený v Krajskom múzeu v Hanušovciach nad Topľou a v roku 2013 vyšla v pôvodnom jazyku knižne vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity.⁶

Na území Zemplínskej stolice vypukla epidémia v júli 1831. Už vtedy sa rozšírila aj do okolia Vranova, celú oblasť však najviac zasiahla až na začiatku augusta. O priebehu ochorenia na území Solianskeho okresu podal už 21. júla stoličnej vrchnosti správu vrchný slúžny Ján Revický a podobne informovali podžupana aj ďalší slúžni. Stoliční úradníci však nemali k dispozícii ani lekárov ani dostatok informácií o chorobe. Mnohí lekári pritom nákazu stále podceňovali a označovali ju iba za akési „prechladnutie čriev“, medzi nimi aj Reviczkeho felčiar Leopold Menczel. Stoličná vrchnosť sa prostredníctvom slúžnych mohla obmedziť iba na vykonávanie preventívnych opatrení podľa príkazov štátnych úradov. Takými bolo v prvom rade sypanie dezinfekčných prostriedkov do studní, uzavretie postihnutých dedín, hliadkovanie v chotároch, zakladanie oddelených choleroých cintorínov a urýchlené pochovávanie mŕtvych.⁷

Možno predpokladať, že v celom Vranovskom okrese platili podobné protiepidemické opatrenia, ako v neďalekom Michalovskom. O niekoľko dní pozastavil konanie týždenného trhu a nasledovali ďalšie proticholerové ochranné opatrenia.¹⁷³ Medzi ne patrilo najmä stráženie domov, uzavretie chotára, zriadenie zvláštneho choleroého špitálu a cintorína. Tento cintorín s osobitnou márniceou musel byť umiestnený vo vzdialenosti aspoň tisíc krokov od intravilánu. Pohreby sa mali konať rýchlo, bez akýchkoľvek obradov a ceremónií. Vykonávali ich zvláštni hrobári a nosiči mŕtvych, ktorí mali mať k dispozícii voz ťahaný koňmi a dve alebo tri truhly. Každá obec bola povinná určiť aspoň troch takýchto hrobárov. Za svoju prácu mali dostávať 2 rýnske zlaté a každý polovicu chleba, libru mäsa a štvrt pinty pálenky denne. Obec ich mala zásobiť aj liekmi, najmä octom a chlóróvým vápnom. Bývali vo zvláštnom dome a nesmeli sa stretávať s ostatnými obyvateľmi. V chotároch nakazených obcí mali byť rozostavené stráže, zložené zo zemanov, židov a sedliakov, resp. želiarov. Cez deň strážili zemanovia a židia, v noci poddaní,

⁶ KÓNIA, Peter a kol. *Kronika evanjelického a. v. cirkevného zboru v Soli (1792 – 1855)*. Prešov 2013, 251 s.

⁷ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. *Zemplén Vármegyeye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898)*. Közgyűlési, bizzottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

ozbrojení vidlami. Nesmeli nikoho vpustiť do obce, resp. mestečka, s výnimkou osôb so špeciálnym pasom (lekári, stoliční úradníci, poslovia), pričom mohli použiť aj násilie.⁸

Tieto opatrenia boli však bez účinnej spolupráce obyvateľstva a lekárskej pomoci iba málo účinné. Lekári sa pritom báli vstúpiť do postihnutých oblastí a radšej sa zdržiavali v južných, nákazou menej zasiahnutých okresoch stolice. V dôsledku tohto prístupu a nízkej úrovne hygieny sa epidémia šířila ďalej bez akýchkoľvek prekážok. Ďalšiemu rýchlemu postupu choroby napomáhala však aj nevedomosť vidieckeho obyvateľstva, ktoré nerozumelo opatreniam vrchnosti a prijímalo ich s nedôverou alebo ich úplne odmietalo. Stoliční úradníci sa neraz namiesto vysvetľovania týchto nariadení správali arogantne. Na viacerých miestach pritom podnecovali túto nespokojnosť aj kňazi, pobúrení príkazmi o osobitných choleroých cintorínoch, spoločných hrobách a pod. Poddaní často sabotovali dezinfekciu studní, izoláciu chorých a iné príkazy panstva a kňazov. Je tragické, že na epidémii chceli niektorí „liečiteľia“ zbohatnúť a ponúkali zúfalým nevedomým dedinčanom svoje „zázračné prípravky“, namiesto prevencie a práškov, nariaďovaných vrchnosťou. Jedným z nich bol aj istý Ján Škrovel, pohybujúci sa v okolí Vranova, ktorý predával dedinčanom rôzne bezcenné prípravky.⁹

V Zámutove a niektorých susedných obciach prepukla cholera pomerne neskoro, až v prvých dňoch augusta, presnejšie prvý prípad bol zaznamenaný 3. augusta 1831. Počas epidémie celkovo ochorelo 100 obyvateľov obce. Z nich sa však vyliečilo iba veľmi málo, len 19 ľudí a veľká väčšina, až 81 chorobe podľahlo.¹⁰ Podľa záznamov evanjelického a. v. farára Mateja Rojku bol počet obetí ešte vyšší a v obci údajne zahynulo až 131 obyvateľov všetkých troch náboženstiev (evanjelikov, rímskokatolíkov a gréckokatolíkov).¹¹

Epidémia cholery v lete 1831 neznamenalala iba smrť tisícov ľudí, ale na východnom Slovensku, práve v Zemplínskej stolici a zvlášť v okolí Vranova sa stala predzvesťou ďalšej veľkej tragédie, roľníckeho, tzv. cholerového povstania. Aj keď nákaza bola bezprostredným podnetom pre vypuknutie

⁸ BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. 1002. Kolerairatok 1831 Nagymihály.

⁹ ROJKO, Kronyka, s. 154 – 161.

¹⁰ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizzottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Birák által beadot összeveirásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

¹¹ ROJKO, Kronyka, s. 140.

povstania, skutočné príčiny tohto živelného sociálneho výbuchu spočívali v hospodárskom a spoločenskom vývine v predchádzajúcich desaťročiach. Už spomínané negatívne javy v stave poddansko-zemepanských vzťahov spôsobili v pomerne krátkom období výrazné zhoršenie životných podmienok poddanského obyvateľstva, najmä v menej rozvinutých oblastiach krajiny. Následkom zaberania sedliackej i obecnej pôdy a lúk, sceľovania pozemkov a rozširovania vrchnostenských práv na urbárske lesy a pasienky, dovtedy užívané roľníkmi, mnohí sedliaci schudobneli a neboli schopní plniť daňové a poddanské povinnosti voči vrchnosti. Tá sa snažila kompenzovať hospodárske straty zvyšovaním poddanských povinností. Pritom sústavne narastal počet želiarov a podželiarov, ktorí nemali v držbe žiadnu pôdu a živili sa prácou na hospodárstvach zemepánov. Situáciu najchudobnejších vrstiev komplikovali i živelné pohromy a hlad z predchádzajúcich rokov. Cholerová epidémia tak bola iba zavŕšením negatívneho ekonomického a sociálneho vývinu a stala sa bezprostredným podnetom k živelnému povstaniu.

Nákaza vystrašila vidiecke obyvateľstvo a viedla k ďalšiemu vystupňovaniu napätia. Nespokojnosť masy poddaných sa začala obracať konkrétne proti ich zemepánom, veľkostatkárskym a stoličným úradníkom, kňazom aj židovským krčmárom. Ako kedysi pri morových epidémiách, aj obeťami cholery sa medzi prvými a vo väčšom počte stávali práve príslušníci chudobnejších vrstiev. Na túto chorobu v oveľa menšej miere umierali zemaniam, kňazom, úradníkmi a židmi. Aj keď skutočným dôvodom bola lepšia hygiena vyšších vrstiev, rituálne zvyklosti židov a izolovanosť od sedliakov, táto skutočnosť podnecovala nenávisť voči tradičným vykorisťovateľom poddaných: zemepánom, židovským nájomcom a farárom.

V takejto atmosfére mohla potom vzniknúť a rýchlo sa šíriť tzv. travičská povera. Ľudia začali veriť, že pravou príčinou vysokej úmrtnosti poddaných nebola cholera, ale naopak, ľudu neznáme prášky (dezinfekčné prostriedky, napr. bizmutový prášok), ktoré z rozkazu vrchnosti sypali do studní panskí úradníci, židia a kňazi. Týmito prostriedkami sa podľa nich páni mali snažiť vyhubiť poddaných, čo chápali ako skutočný dôvod masovej úmrtnosti ľudu. V rozostavení stráží na chotárnych hraniciach videli úmysel zabrániť poddaným v komunikácii a koordinácii postupu proti pánom. Travičskú poveru neskôr prevzali a často úmyselne rozširovali aj jednotliví vodcovia vzbúrených sedliakov, najmä v južnejších okresoch stolice. Cholera sa tak stala bezprostredným podnetom, ktorý dal priechod roky skrývanej nenávisti vidieckeho obyvateľstva. Tá, bez akéhokoľvek jasného programu, vyústila v nekontrolované rabovanie a veľakrát aj nezmyselné surové vraždenie. Vodcov

a mnohých účastníkov povstania často okrem nenávisťi k vrchnosti viedla aj vidina bohatej koristi.

Povstanie vypuklo v okolí Michaloviec a Trebišova, odkiaľ sa šírilo do Horného Zemplína a ďalej do Šarišskej, Spišskej a Gemerskej stolice. Na viacerých miestach prerástlo do násilností, sprevádzaných rabovaním panských a židovských príbytkov aj drastickým vraždením zemanov, ich úradníkov a židov s rodinami. K najdrastickejším násilnostiam došlo v Merníku, kde vzbúrenci z viacerých dedín mimoriadne krutým spôsobom vyvraždili rodinu miestneho zemepána Szulyovskeho, evanjelického farára Jozefa Františka Kacziana, ich hostí a správcov, spolu deväť osôb.

Zámutov sa smutne zapísal do dejín týchto udalostí ako jedno z centier a vôbec prvých obcí, zapojených do sedliackeho povstania. Bol zrejme prvou dedinou v okolí Vranova, kde sa rozšírili falošné správy o tom, že hromadné úmrtia nespôsobovala cholera, ale lieky a prášky, ktoré úrady, židia a zemepáni dávali poddaným alebo sypali do studní, príp. kňazi miešali do svätej hostie či vína, aby tak vykynožili ľud. Priniesol ich istý vojak menom Klapak, keď sa počas dovolenky vrátil od svojej košickej posádky a vyrozprával tieto klebety svojmu bratovi Jánovi Klapakovi, ktorý mal blízko k richtárovi obce.¹² Zrejme preto, alebo v dôsledku ničivého priebehu epidémie s mnohými obeťami, už niekoľko dní pred vypuknutím nepokojov odmietli miestni sedliaci vykonávanie robotnej povinnosti pre svojich zemepánov.¹³ Možno by však ani tieto chýry, spolu so strachom z neznámej choroby neboli stačili k prepuknutiu dovtedy nevídaných násilností.

Ďalším impulzom k začatiu nepokojov bol príchod Jozefa Škroveľa (Korbely), bývalého sluhu fiškála zámutovského zemepána grófa Jozefa Klobusiczkeho, Jozefa Huňora. Ten potom, ako ho po Novom roku Huňor kvôli nespoľahlivosti prepustil, odišiel do služby na Košické biskupstvo, odkiaľ však takisto musel odísť a 1. augusta sa objavil v Soli. Ako podozrivého ho sedliaci chytili, obvinili zo sypania jedovatých práškov do studní a odviedli k evanjelickému farárovi Matejovi Rojkovi. Ten ho najprv chcel prepustiť, ale na naliehanie dedinčanov ho dal uväzniť a odviesť k slúžnemu Reviczke do Čaklova, ktorý mu dal vyťať šesť palíc a nariadil pochovávať obeť cholery. Onedlho však, 4. augusta ušiel zo Soli do susedného Zámutova, kde mal viac známych, u ktorých sa mohol schovať. No nevedel pritom o zradikalizovaní zámutovských poddaných správami vojaka Klapaka spreď niekoľkých dní. Tí

¹² ROJKO, Kronyka, s. 142 – 143.

¹³ RAPANT, Daniel. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*, I. Bratislava 1953, s. 109.

potom, ako sa dozvedeli o príchode človeka, obvineného zo sypania jedov do studní, okamžite ho chytili, uviazali na reťaz, a potom bili a mučili dovtedy, kým sa nepriznal, že u mernického zemepána Szulyovszkeho, v prítomnosti zámutovského fiškála Huňora, čaklovskeho slúžneho Reviczkeho a obidvoch solianskych farárov sa zaprisahal, že bude sypať do studní prášky, ktoré dostal od vranovského lekárnik. ¹⁴ Dedinčania považovali jeho výpoveď, vynútenú mučením za dôkaz chýrov, rozširovaných predtým Klapakom a Škrovela preto uväznili v pivnici.

Ďalším dôkazom o travičských úmysloch panstva, úradov, cirkvi a židov mal byť pre Zámutovčanov list solianskeho rímskokatolíckeho farára panskému fiškálovi Huňorovi s prosbou o poskytnutie lekára alebo aspoň liekov pre obyvateľov chorých na cholery. Tento list potom miestny mlynár Mankovič, ktorý vedel čítať, interpretoval dedinčanom ako potvrdenie travičských úmyslov vrchnosti a kňazov. ¹⁵

Následne, dňa 5. augusta zvolali Zámutovčania, podnecovaní Jánom Klapakom (richtár bol chorý na cholery) richtárov okolitých obcí: Rudlova, Hlinného, Davidova, Vole, Soli, Čaklova, Vyšného Žipova, Čierneho, Hlinného Žipova, Jastrabia, Komároviec a Kručova, príp. aj iných. Všetci si vypočuli výpoveď Jozefa Škrovela, čo považovali za potvrdenie travičskej povery. Vo svojich obciach na základe týchto správ vzbúrili ľud a huckali ho proti miestnym zemepánom, židom, úradníkom a duchovným.

Ešte v ten istý deň vypukli prvé nepokoje, a to priamo v Zámutove. Zemepán gróf Jozef Klobusiczky, člen Kráľovskej rady a prisázný dištriktuálnej tabule v Prešove sa spoliehal na to, že spolu so svojimi úradníkmi ubráni panské sídlo a podarí sa mu presvedčiť sedliakov, aby sa upokojili. To by sa mu možno aj bolo podarilo s vlastnými poddanými, poddaní z iných obcí, zhromaždení v Zámutove, boli však oveľa radikálnejší. Potom, ako pochytili, zbili a zatvorili miestnych židov a z lesov priviedli ostatných židov, ktorí sa tam schovávali pred cholery, vyrabovali židovské príbytky a obchody. Posilnení pálenkou sa následne vybrali proti svojim pánom. Klobusiczkeho správca Farkassányi (Rakussany) síce vystrelil na vzbúrencov, pričom nikoho z nich nezranil, napriek tomu ho však na mieste ubili na smrť. ¹⁶

Gróf Klobusiczky po tomto incidente rezignoval na ozbrojený odpor a prehovoril k poddaným, pričom ich žiadal, aby ho zabili na mieste, ak to

¹⁴ ROJKO, Kronyka, s. 144.

¹⁵ RAPANT, Daniel. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*, I. Bratislava 1953, s. 110.

¹⁶ RAPANT, Sedliacke povstanie I, s. 111.

majú v úmysle.¹⁷ Spolu s fiškálom Huňorom a jeho hosťom jurátom Mikovínyim ho vzbúrenci odviekli do richtárovho domu, kde ich uväznili a surovo bili. Kým Mikovínyiho hodili polomŕtveho na telo správcu Farkassányiho, odkiaľ sa vyslobodil a ušiel do Prešova, grófovi Klobusiczkemu a jeho fiškálovi Huňorovi pomohol utiecť richtárov syn Ján Mata s priateľmi.¹⁸ Klobusiczkemu sa s jeho záchrancom, istým Nadzomčikom podarilo dostať k Pavlovi Soósovi do Sačurova, Huňora však chytili a priviedli späť do obce.¹⁹ Tam ho po tri dni priväzovali k stromom, trápili smädom, hladom a ustavičným bitím. Fiškál sa z týchto zranení už nikdy nespamätal a pri živote ostal len vďaka štvormesačnému liečeniu.²⁰

Po neúspešnom hľadaní grófa Klobusiczkeho sa vzbúrenci zamerali na jeho iba nedávno postavený kaštieľ. Odniesli z neho všetky cennosti, ako striebro, nábytok, textilie či zbrane, pričom ostatné predmety, vrátane drahých obrazov, zariadenia, no takisto okien, dverí či iných súčastí zničili, tak že celé ostali oba steny. Samozrejme, všetko víno a pálenku z panských pivníc vypili. Dobytok si rozdelili, príp. hneď zjedli.²¹

Na druhý deň sa vzbúrení poddaní v Zámutove rozdelili na tri skupiny, pričom Zámutovčania, Rudlovčania, Voľania a Hliňania odtiahli do Soli, kde vyrabovali miestnych židov a pokúsili sa chytiť tamojšieho rímskokatolíckeho a evanjelického a. v. farára. Keď sa im to nepodarilo, uspokojili sa iba s vyrabovaním obidvoch fár a zaviazali solianskeho richtára, aby obidvoch duchovných priviedol do Zámutova. Potom, ako odtiahli, ich však richtár vzal pod svoju ochranu. Zo Soli tiahli vzbúrenci do Čičavy, kde zavraždili panského správcu Bánfyho a do Čaklova, kde vyrabovali kaštieľ barónky Messkóovej, ktorej sa však podarilo ujsť. Potom sa zúčastnili na útoku a rabovaní v mestečku Vranov.²²

Ešte v sobotu 6. augusta poslal stoličný prísediaci sudca Pavol Soós zo Sačurova generálovi Máriássymu do Košíc úpenlivú prosbu o vyslanie vojenskej pomoci do okolia Vranova. Zároveň vyzval zemplínsku šľachtu na postavenie zemianskeho vojska na potlačenie vzbúrencov. Uchýlil sa aj k úskoku v podobe obežníka, zaslaného do všetkých dedín, v ktorom žiadal richtárov, aby urýchlene pripravili domy na ubytovanie vojska, aby tak vzbudil dojem,

¹⁷ ROJKO, Kronyka, s. 145.

¹⁸ ROJKO, Kronyka, s. 145.

¹⁹ ROJKO, Kronyka, s. 145.

²⁰ RAPANT, Sedliacke povstanie I, s. 112.

²¹ RAPANT, Sedliacke povstanie, s. 112.

²² ROJKO, Kronyka, s. 146.

že vojaci už sú na ceste. Skutočne sa mu tak podarilo upokojiť veľkú časť sedliakov, ktorí už neboli ochotní ani po vyhrážkach vodcov povstania opäť tiahnuť proti vrchnosti. Prvé jednotky dorazili do Zámutova od Trebišova v pondelok 8. augusta a spolu s ním sa vrátil aj gróf Jozef Klobusiczky. Na druhý deň prišlo do obce podstatne viac vojakov z Košíc. Prvou základňou vojska sa stal práve Zámotov, kam už od stredy privádzali desiatky poddaných, podozrivých z účasti na povstaní a prechovávajúcich veci z vyrabovaných panských a židovských príbytkov.²³

V Zámutove tak hneď po príchode vojska, do 9. augusta došlo k potlačeniu nepokojov a pacifikácii obce. Vojaci vyslobodili aj polomŕtveho, po tri dni trápeného fiškála Jozefa Huňora. Keďže však vzbúrenci ešte neboli pochytaní, Huňor požiadal vojakov o ochranu a uchýlil sa do bezpečia do Šarišskej stolice.²⁴

V nasledujúcich dňoch, až do konca mesiaca zasadali štatariálne sudy, ktoré odsúdili v okolí Vranova na smrť 41 účastníkov povstania a stovky sedliakov na konfiškáciu majetku a telesné tresty, pričom neraz boli spalicovaní po uväznení a následne slúžnym Reviczky aj vo svojich obciach.²⁵ Za násilnosti, spáchané priamo v Zámutove a okolitých dedinách bolo 29. augusta odsúdených na smrť dvanásť osôb, ktorí boli priamo v obci popravení obesením.²⁶

Z týchto odsúdených bolo viacero obyvateľov susedných obcí, najmä Rudlova, Vole a Jastrabia. Priamo zo Zámutova pochádzali: Ján Ribarčík, Michal Višňovský, Martin Knobloch, Štefan Macko, Ján Koropšák, Juraj Česlák a Ján Horný. Všetci, okrem Česláka, boli odsúdení na trest smrti obesením.²⁷ Kým Česlák bol postúpený riadnemu súdu, ostatní boli obesení pri krajinskej ceste od Čaklova do Vranova. Posledným obyvateľom Zámutova, odsúdeným za účasť na násilnostiach počas cholerového povstania bol mlynár Ján Mankovič. Štatariálny súd ho odsúdil na smrť obesením 7. septembra vo Vranove a ešte v ten deň nechal popraviť.²⁸

Popri rozsudkoch smrti bolo však niekoľko desiatok zámutovských poddaných, medzi nimi aj ženy, odsúdených na telesné tresty palicovaním, korbáčovaním alebo zbitím prútmi. Dňa 14. septembra boli štatariálnym súdom vo

²³ ROJKO, Kronyka, s. 147.

²⁴ RAPANT, Sedliacke povstanie I, s. 112.

²⁵ ROJKO, Kronyka, s. 147.

²⁶ RAPANT, Sedliacke povstanie I, s. 247.

²⁷ RAPANT, Daniel. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*, II. 1. Bratislava 1953, s. 219 – 247.

²⁸ RAPANT, Sedliacke povstanie II. 1, s. 321 – 324.

Vranove odsúdených na vyťatie rôzneho počtu palíc, korbáčov či prútov, a to od 30 do 80: Jozef Hudák, Juraj Céka, Andrej Višňovský, Andrej Goroň, Ján Kolár, Ján Duňo, Ondrej Stašík, Martin Grim, Ondrej Ištokanin, Hreha Miľo, Ondrej Vasilov, Ján Bankovič, Ján Franko, Jozef Ištok, Juraj Katan, Imrich Nemčík, Anton Hauser, Ján Ocilka a Ján Koval'.²⁹ Na 12 – 50 rán korbáčom, prútmi alebo palicou bolo v ten istý deň odsúdených ďalších desať obyvateľov Zámutova: Ján Demčák, Juraj Demčák, Michal Demčák, Ján Horný, Ján Višňovský, Ján Cigán, Anna Kristína (ako tehotnej jej bol trest odpustený), Duňa alebo Kristína, vdova Bakičková a vdova Bokrošová.³⁰ Pritom niektorí poddani boli odsúdení aj na dlhodobjšie väzenie a ešte v jeseni nasledujúceho roku sa nachádzali v stoličnom žalári. V novembri 1838 prosili miestni sedliaci Zemplínsku stolicu o prepustenie troch uväznených zámutovských poddanych, Štefana Antolika, Michala Macka a Andreja Kostika, ktorí mali doma maloleté deti a ich manželky sa neboli schopné postarať o hospodárstva.³¹

²⁹ MNL BAZML SFL, IV. 2010: Zemplén Vármegye Rögtonítélő törvényszékének iratai 1805 – 1838.

³⁰ MNL BAZML SFL, IV. 2010: Zemplén Vármegye Rögtonítélő törvényszékének iratai 1805 – 1838.

³¹ MNL BAZML SFL, IV. 2010: Zemplén Vármegye Rögtonítélő törvényszékének iratai 1805 – 1838.

ŽIVOT RODINY GEORGIJA NIKOLAJEVIČA GARINA – MICHAJLOVSKÉHO NA SLOVENSKU ¹

Lubica HARBULOVÁ

HARBULOVA, Lubica. The life of Georgi Nikolajevich Garin-Michajlovsky's family in Slovakia. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol. 21, no. 2, p. 30 – 41.

A Russian diplomat, Georgiy Nikolayevich Garin-Mikhailovsky, an expert in international law, was one of the representatives of the Russian intelligence who left the country after the Bolsheviks came to power and after the subsequent civil war in Russia. He initially emigrated to France, but from there he moved to Prague in 1921. In Prague, he married Anna Nikolayevna Glebova and in 1922 their only son Nikolaj was born there. In 1932, the Michajlov family left Prague and moved to Bratislava, where they stayed permanently. In 1945, after the arrival of the Red Army in Bratislava, Georgiy Nikolayevich Garin-Mikhailovsky was arrested by the PCIA (NKVD) authorities and never returned to Slovakia to his son and wife.

Key words: Russian diplomat G. N. Garin-Mikhailovsky, emigration, Prague, Slovakia.

Začiatkom 90. rokov 20. storočia vyšla v Moskve kniha memoárov bývalého ruského diplomata Georgija Nikolajeviča Garina-Michajlovského.² V úvode knihy jej editori napísali, že po roku 1921 sa stopy G. N. Garina-Michajlovského strácajú a jeho ďalší osud je neznámy.³ Aký bol teda osud tohto ruského diplomata, ktorý podobne ako milióny ďalších obyvateľov Ruska sa po udalostiach v roku 1917 a následnej občianskej vojne ocitol v emigrácii. Dnes už vieme, že po roku 1921 viedla cesta G. N. Garina-Michajlovského do Československa, do Prahy a následne od roku 1932 spojil svoj život so Slovenskom.

Ruské korene

¹ Štúdia je výstupom z projektu VEGA č. 1/0546/19 – *Vklad ruskej emigrantskej inteligencie do rozvoja vedy a kultúry na Slovensku v rokoch 1920 – 1945*.

² МИХАЙЛОВСКИЙ, Г. Н.: Записки. Из истории российского внешнеполитического ведомства. 1914 – 1920. Книга 1. Август 1914 – октябрь 1917. Книга 2. Октябрь 1917 – ноябрь 1920 г. М., 1993.

³ МИХАЙЛОВСКИЙ, Г. Н.: Записки. Из истории российского внешнеполитического ведомства. 1914 – 1920. Книга 1. Август 1914 – октябрь 1917. М., 1993. с. 5.

Georgij Nikolajevič Garin-Michajlovskij⁴ pochádzal zo šľachtickej rodiny. Matka, Nadežda Valerievna, rod. Čarykova, bola dcérou minského gubernátora a sestrou N. V. Čarykova, ruského diplomata, tajomníka ruského ministra zahraničných vecí A. P. Izvoľského a neskoršieho ruského veľvyslanca v Konstantinopole (dnešný Istanbul). Otec, Nikolaj Georgijevič Garin-Michajlovskij, krstný syn cára Mikuláša I., bol v cárskom Rusku známym inžinierom – staviteľom železníc. Podieľal sa na vypracovaní projektov a stavbe železníc na juhu Krymu, v Bielorusku, na Volge, na Kaukaze, Urale a na vypracovaní jekaterinoburskej časti trate Transibírskej železnice. Súčasne bol aj talentovaným publicistom a spisovateľom. Do dejín ruskej literatúry prelomu 19. a 20. storočia vstúpil ako autor známej tetralógie: *Detstvo*, *Ťomy*, *Gymnazisti*, *Študenti*, *Inžinieri*.⁵

Detstvo prežil Georgij Nikolajevič striedavo v Cárskom Sele alebo na rodnom statku v Samarskej gubernii. Na toto obdobie si G. N. Garin-Michajlovskij spomínal takto: „V Cárskom Sele sme žili polostatkárskeho životom, prenajali sme si rodinnú vilu a mali sme svoje vlastné kone z nášho statku v Samarskej gubernii. Každé leto sme presídlili striedavo alebo do Samarskej gubernii na svoj statok alebo na Kaukaz a Krym na statky našej rodiny. Pri tom nás podľa ruského zvyku sprevádzalo všetko služobníctvo.“⁶

V roku 1911 ukončil s vyznamenaním Právnickú fakultu Peterburskej univerzity a ostal pracovať na katedre medzinárodného práva. V roku 1914 odišiel na študijný pobyt do západnej Európy, kde zbieral materiály pre napísanie dizertačnej práce z oblasti námorného práva. Začiatok prvej svetovej vojny ho zastihol vo Viedni, odkiaľ sa cez Paríž a Londýn vrátil do Peterburgu. Pod vplyvom svojho strýka, známeho ruského diplomata, N. V. Čarykova, a profesora medzinárodného práva B. E. Noldeho vstúpil v roku 1914 do služieb ruského ministerstva zahraničných vecí, ktoré v tom čase viedol S. D. Sazonov. Jeho odborná špecializácia – medzinárodné právo – mu dávala širo-

⁴ Georgij Nikolajevič Garin-Michajlovskij sa narodil 13. 4. 1890 v Usť-Katove, v Uralskej oblasti. Zomrel v roku 1946, pravdepodobne v tábore vo Vorkute. In: ŠPOREROVA, T.: Georgij Michajlovskij. In *VMESTE. Žurnal obščestva Sojuza russkich v Slovakii*. 2003, č. 6, s. 12.

⁵ Bližšie pozri: JUDINA, I. M.: N. G. *Garin-Michajlovskij. Žizň i literaturno-obščestvennaja dejatel'nost'*. Leningrad, 1969; ŠPOREROVA, T.: Istorija odnoj semji. In *VMESTE. Žurnal obščestva Sojuza russkich v Slovakii*. 2002, č.1, s. 10 – 11.; GARIN-MICHAJLOVSKÝ, J. N.: Za kulisami cárskoho Ruska. In *Slovenský denník*. č. 151, 2. 7. 1938, s. 6.; č. 231, 6. 10. 1938, s. 3.; č. 247, 25. 10. 1938, s. 5; Jevpak, E. V.: Značimye mesta v semejnoj letopisi Garinych-Michajlovskich: Rossija, emigracija. In: *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2015, č. 2 (62), T. 6, s. 256 – 259.

⁶ GARIN-MICHAJLOVSKÝ, J.: Za kulisami cárskoho Ruska. In *Slovenský denník*. č. 231, 6. 10. 1938, s. 3.

ké možnosti uplatnenia sa. Začal pracovať ako referent na právno-poradenskom oddelení ministerstva a postupne sa stal tajomníkom tohto oddelenia. V čase nástupu Dočasnej vlády bol G. N. Garin-Michajlovskij tajomníkom medzinárodno-právneho oddelenia a súčasne plnil úlohu oficiálneho právneho poradcu ministerstva zahraničných vecí. Po prebratí moci bolševikmi sa ľudovým komisárom pre zahraničné veci stal L. D. Trockij. Takmer všetci zamestnanci ministerstva, medzi nimi aj G. N. Garin-Michajlovskij, odmietli pracovať pre bolševickú diplomaciu.

Garin-Michajlovskij ostal bez práce. Spočiatku sa zdržiaval v Petrohrade, ale stále sa zhoršujúce materiálne podmienky života i rozhárajúca sa občianska vojna ho priviedli k rozhodnutiu presťahovať sa k príbuzným na rodinný majetok neďaleko Sevastopoľa na Kryme. Tu ho v októbri 1918 zastihla ponuka S. D. Sazonova, ministra zahraničných vecí Denikinovej vlády sformovanej na juhu Ruska, pracovať v jeho ministerstve zahraničných vecí. G. N. Garin-Michajlovskij ponuku prijal a odcestoval na juh Ruska najskôr do Rostova na Done a potom do Taganrogu, kde bolo v tom čase sídlo Denikinovej vlády, a začal pracovať ako právny poradca ministerstva zahraničných vecí.

Po nástupe Wrangela dostal G. N. Garin-Michajlovskij, nachádzajúci sa v tom čase v Paríži, od P. B. Struveho, ktorý viedol Wrangelove ministerstvo zahraničných vecí, ponuku pracovať na vyslanectve v Paríži. On sa však, aj z osobných dôvodov, rozhodol pre post právneho poradcu na veľvyslanectve v Istanbule, kde nastúpil 16. 5. 1920. Z Istanbulu dvakrát odcestoval ako diplomatický kuriér do Sevastopoľa, kde bolo sídlo Wrangelovej vlády. Pobyty na Kryme využil Garin-Michajlovskij aj na návštevu matky a súrodencov, ktorí žili v mestečku Bati-Liman, neďaleko Sevastopoľa. Po evakuácii Wrangelových vojsk 10. 12. 1920 opustil Istanbul a prišiel spolu s ďalšími ruskými exulantmi do Paríža. Hoci mu ponúkli miesto na tunajšom ruskom veľvyslanectve, Garin-Michajlovskij volil odchod z ruskej diplomatickej služby a hľadal iné možnosti existencie a obživy v emigrácii.

Život v emigrácii – Praha (1921 – 1932)

Odchod z ruských diplomatických služieb otvoril de facto druhú etapu života G. N. Garina-Michajlovského. „Ruský Paríž“, ktorý poznal, a ktorý mu ponúkal aj určité možnosti uplatnenia vymenil začiatkom roka 1921 za Prahu. Spolu s ním pricestovala do Prahy aj jeho snúbenica Anna Nikolajevna Glebova, ktorá za ním pricestovala do Paríža potom, čo ilegálne cez Lotyšsko opustila územie sovietskeho Ruska. Po príchode do Prahy sa zosobášili a 26. 7. 1922 sa im tu narodil syn Nikolaj.

G. N. Garin-Michajlovskij sa rozhodol vrátiť k svojej pôvodnej profesii a chcel sa venovať medzinárodnému právu. Praha sa v tomto období stále viac stávala vzdelávacím a vedeckým centrom ruského emigrantského sveta. Michajlovskij predpokladal, že zriaďovanie ruských vedeckých a vysokoškolských inštitúcií v Prahe mu umožní realizovať jeho plány. V roku 1922 bola v Prahe založená Ruská právnická fakulta,⁷ na ktorej sa G. N. Michajlovskij stal profesorom medzinárodného práva. Na fakulte pôsobil až do roku 1929, keď bola fakulta zrušená. G. N. Garin-Michajlovskij ostal nezamestnaný a žil spolu s rodinou len z podpory, ktorú dostával, podobne ako ďalší ruskí vedci a vysokoškolskí učitelia pôsobiaci v Československu, od československej vlády. Zhoršujúca sa ekonomická situácia donútila Michajlovských presťahovať sa mimo Prahu najskôr do Říčana a potom do Všenor. G. N. Garin-Michajlovskij si privyrábal vydávaním literárnych prác svojho otca, spisovateľa N. G. Garina-Michajlovského, prispievaním do ruských emigrantských periodík *Chozijain* a *Svojimi puťami*⁸ a publikovaním vlastných literárnych prác. Z jeho vlastnej literárnej tvorby možno spomenúť rusky písaný román o osudoch ruského exilu, ktorý vyšiel pod názvom *Poterjannaja i vozvraščennaja rodina* a román vydaný v českom preklade *Dvě slunce*.⁹ Počas pobytu v Prahe sa G. N. Garin-Michajlovskij aktívne zapájal do činnosti Zväzu ruských spisovateľov a novinárov v ČSR¹⁰ a zúčastňoval sa aj na práci ruského literárneho krúžku Daliborka.

Život v Prahe sa pre nezamestnaného Garina-Michajlovského i pre jeho rodinu stával stále náročnejším. Keď sa v roku 1932 dozvedel o voľnom mieste profesora na Katedre medzinárodného práva na Právnickej fakulte Uni-

⁷ Ruská právnická fakulta (Russkij juridičeskij fakultet) existovala v Prahe v rokoch 1922 – 1929. Bola založená z iniciatívy P. I. Novogorodceva. Mala pripravovať budúcich advokátov, sudcov i politikov. Svoj účel však nesplnila, pretože bola orientovaná na ruské predrevolučné právo.

⁸ Z článkov uverejnených v týchto periodikách možno spomenúť: MICHAJLOVSKIJ, G. N.: Meždunarodnaja politika SSSR (1917 – 1927). In *Chozijain*. 4, 1927, č. 43/45, 164/166, s. 3 – 5.; Ten istý: N. A. Nekrasov (k 50-letiju so dňa smerti). In *Chozijain* 5, 1928, č. 1/2, 174/175, s. 2 – 5.; Ten istý: San – Stefanskij mir 19 – 20 fevral 1878 g. In *Chozijain*. 5, 1928, č. 9/10, 182/183, s. 5 – 8.; Ten istý: Spasenije na krovi (k desjatiletiju mirovoj vojny). In *Svojimi puťami*. 1, 1924, č. 1/2, s. 28 – 32.

⁹ GARIN-MICHAJLOVSKIJ, G. N.: *Poterjannaja i vozvraščennaja rodina*. Riga 1931; GARIN-MICHAJLOVSKIJ, G. N.: *Dvě slunce*. Praha 1931.

¹⁰ Zväz ruských spisovateľov a novinárov v ČSR (Sojuz russkich pisatelej i žurnalistov) vyvíjal činnosť v Prahe v rokoch 1922 – 1942. Poslaním zväzu bolo organizovanie literárnych večerov, čítanie z literárnych prác členov spolku, spolupráca s inými literárnymi spolkami. Prvým predsedom spolku bol P. A. Sorokin.

verzity J. A. Komenského v Bratislave rozhodol sa G. N. Garin-Michajlovskij presťahovať s celou rodinou na Slovensko.

Život na Slovensku (1932 – 1945)

G. N. Garin-Michajlovskij prišiel do Bratislavy v októbri 1932. Miesto profesora na katedre medzinárodného práva bratislavskej právnickej fakulty sa mu však získať nepodarilo. Napriek tomu ostala rodina Michajlovských žiť v Bratislave. Naďalej ostávala finančným základom ich živobytia finančná dotácia československej vlády. Garin-Michajlovskij si postupne v Bratislave vybudoval zázemie a získal okruh priateľov a známych, ktorí mu pomohli nájsť aj iné zdroje obživy a odbornej realizácie sa. S pomocou slovenských prekladateľov (Rudolf Klačko, Anton Prídavok, Karol Izakovič) začal prekladať a uverejňovať v slovenčine literárne práce svojho otca. Pokúšal sa aj o vlastnú literárnu tvorbu.¹¹

Dôležitou oblasťou jeho odbornej realizácie sa i ďalším zdrojom príjmu v rokoch 1932 – 1939 pre G. N. Garina-Michajlovského stala publicistická činnosť. Stal sa externým spolupracovníkom dvoch slovenských periodík – Slovenského denníka a Slováka. Jeho publicistická činnosť je reprezentovaná analytickými a odbornými článkami, pôvodnou tvorbou i rozhlasovými reláciami. Tematický diapazón jeho publicistiky je široký. Ústrednou sa javí problematika medzinárodného práva i jeho využitie v období narastajúceho vojnového nebezpečenstva¹² a aktuálne otázky vývoja medzinárodných vzťahov.

Ďalší pertraktovaný tematický okruh v jeho publicistike tvorí ruská problematika. Nájdeme tu príspevky o ruskej kultúre¹³ aj komentovanie aktivít Sovietskeho zväzu na medzinárodnom poli.¹⁴ Väčší priestor venoval priblíženiu

¹¹ Z jeho literárnych prác možno spomenúť romány *Dve slnka* (Myjava 1934) a *Prechytralý ženich* (Praha 1935). Román *Prechytralý ženich* bol Antonom Prídavkom zdramatizovaný a jeho dramatinizáciu odvysielal Slovenský rozhlas v Bratislave vo februári 1944. Slovenská národná knižnica – Literárny archív (ďalej len SNK – LA) Martin. sig. 39A33. List G. N. Michajlovského Antonovi Prídavkovi.

¹² Napríklad: Španielska občianska vojna z hľadiska námorného medzinárodného práva. In *Slovenský denník*. č. 171, 30. 7. 1937, s. 2; Súmrak medzinárodného práva. In *Slovenský denník*. č. 176, 2. 8. 1938, s. 3; Ako vrátiť silu medzinárodnému právu. In *Slovenský denník*. č. 178, 4. 8. 1938, s. 2; Môže byť vojna vhodným nástrojom medzinárodnej politiky? In *Slovák*. č. 190, 20. 8. 1939, s. 5; Vojna a medzinárodné právo. In *Slovák*. č. 209, 12. 9. 1939, s. 5.

¹³ Napríklad: Puškinov význam pre Rusko, Slovanov a svet. In *Slovenský denník*. č. 33, 10. 2. 1937, s. 1.; A. S. Puškin a car Nikolaj I. In *Slovenský denník*. č. 18, 23. 1. 1937, Geniálny ruský režisér K. S. Stanislavský v Prahe. In *Slovenský denník*. 6. 9. 1938.

¹⁴ Napríklad: Rusko a vonkajšie Mongolsko. In *Slovenský denník*. č. 264, 19. 11. 1937, s. 2.; K 20. výročiu brest-litevského mieru. In *Slovenský denník*. č. 54, 5. 3. 1938, s. 2.; Poznámka

života v cárskom Rusku, osudom posledného ruského cára i pádu cárizmu v roku 1917.¹⁵ Neobišiel ani tému česko-slovensko-ruských vzťahov, kde sa sústredil na priblíženie kontaktov T. G. Masaryka s L. N. Tolstým a s P. Milukovom.¹⁶ Vo všetkých uverejnených článkoch G. N. Garin-Michajlovskij dokumentoval svoju erudovanosť v oblasti medzinárodného práva i medzinárodnej politiky.

Rodina Michajlovských bývala v Bratislave na Mudroňovej ulici, na Červenom kríži. Každodenný život G. N. Garina-Michajlovského vyplňala práca a starostlivosť o rodinu. Rodina sa pravidelne zúčastňovala nedelňých pravoslávnych bohoslužieb, ktoré boli pre celú ruskú komunitu v Bratislave nielen náboženskou, ale aj spoločenskou udalosťou. Hoci sa G. N. Garin-Michajlovskij nezapájal do spolkového života ruskej komunity, rodina udržiavala kontakty s mnohými ruskými inžiniermi, profesormi a umelcami pôsobiacimi v Bratislave. Michajlovskij sa pravidelne stretávali s rodinou Ing. N. Nikolina,¹⁷ Ing. N. N. Karlinského¹⁸ či s rodinou Ing. I. Grebeníka.¹⁹ Zo slovenských rodín sa priatelili s rodinou Dr. Daxnera. Od roku 1942 udržiavala rodina G. N. Garina-Michajlovského najužšie kontakty s rodinou prof. N. Losského.²⁰

Po vzniku Slovenskej republiky sa Georgij Nikolajevič Garin-Michajlovskij uchádzal o miesto na ministerstve zahraničných vecí. Miesto získal na

k rusko-poľskej dohode. In *Slovenský denník*. č. 283, 7. 12. 1938, s. 1.; Anglicko a Rusko. In *Slovák*. č. 94, 23. 4. 1939, s. 4;

¹⁵ Napríklad: Za kulisami cárskeho Ruska. In *Slovenský denník*. č. 151, 2. 7. 1938, s. 6.; Rušný život cára Mikuláša II. In *Slovenský denník*. č. 163, 17. 7. 1938, s. 5.; Tragédia posledného ruského cára. In *Slovenský denník*. č. 163, 17. 7. 1938, s. 2.

¹⁶ Napríklad: Foma Osipovič Masaryk a Lev Nikolevič Tolstoj. In *Slovenský denník*. č. 213, 17. 9. 1937, s. 4; T. G. Masaryk a P. N. Miljukov. In *Slovenský denník*. č. 225, 2. 10. 1937, s. 2; T. G. Masaryk a februárová ruská revolúcia. In *Slovenský denník*. č. 236, 15. 10. 1937, s. 2.

¹⁷ Ing. N. Nikolín (1896 – ?) bol absolventom Matematickej fakulty Petrohradskej univerzity. Rusko opustil v roku 1920. Dostal sa do Juhoslávie, kde pracoval na stavbách. V rokoch 1922 – 1927 absolvoval ČVUT v Prahe. Od roku 1929 pôsobil na Slovensku. Od roku 1942 vyučoval na SVŠT v Bratislave. V roku 1945 Slovensko opustil.

¹⁸ Ing. N. N. Karlinskij pôsobil ako chemický inžinier v Ružomberku. Bol bratrancom Anny Nikolajevny Michajlovskej. Bližšie pozri: KARLINSKAJA, V.: Semja Karlinskich – vospominanija dočery. In *VMESTE. Žurnal obščestva Sojuza russkich v Slovakii*. 1999, č. 1, s. 18 – 21.

¹⁹ Ing. I. Grebeník (1891 – 1979) vyštudoval Vysokú školu dopravnú v Petrohrade. Od roku 1921 v ČSR. V rokoch 1921 – 1923 žil v Prahe. V roku 1923 prišiel na Slovensko. Pracoval v Štátnej stavebnej správe v Bratislave. Vykonával stavebný dozor pri stavbe lanovky na Lomnický štít vo Vysokých Tatrách. Jeho manželkou bola Oľga Haľamová, sestra slovenskej poetky Maši Haľamovej.

²⁰ Bližšie o pobyte N. Losského v Bratislave pozri: MATEJKO, L.: Bratislavské roky ruského filozofa N. O. Losského. In *Verbum*. Časopis pre kresťanskú kultúru. 1992, č. 3, s. 158.

tlačovom oddelení, kde začal pracovať ako referent. Pôsobenie na ministerstve zahraničných vecí predstavuje v živote Garina-Michajlovského činnorodé obdobie a je určitým vyvrcholením jeho pôsobenia na Slovensku.

Okrem práce na ministerstve zahraničných vecí sa venoval naďalej aj publicistickej činnosti. Jeho príspevky, uverejňované na stránkach denníka *Slovák*, sú venované nielen významným historickým udalostiam,²¹ ale predovšetkým analýze aktuálnych otázok medzinárodnej politiky. G. N. Garin-Michajlovskij v tomto období pravidelne sledoval a hodnotil zahraničnú politiku a vojenské aktivity Sovietskeho zväzu. Články Garina-Michajlovského analyzujúce medzinárodnopolitické dianie v rokoch druhej svetovej vojny sú plné historických analógií svedčiacich o autorovej znalosti svetovej histórie, objavujú sa v nich však aj pokusy o anticipáciu ďalšieho medzinárodnopolitického vývoja.²²

V privátnych diskusiách, medzi spolupracovníkmi na tlačovom oddelení, G. N. Garin-Michajlovskij neraz analyzoval medzinárodnú situáciu vo svete a vyjadroval sa aj k vnútropolitickému vývoju v Sovietskom zväze. V týchto diskusiách sa netajil svojím protibolševickým postojom: „*Bolševizmus Európa nechce a čím ďalej budú bolševici prenikať na západ tým horšie to bude s nimi. ... Komunizmus je silná ideológia má fanatických vyznávačov, ale kto ju uskutočňuje? Hrstka ľudí, ktorí sú už opotrebovaní, nenávidení...*“²³

Na ministerstve zahraničných vecí bol spolupracovníkom G. N. Garina-Michajlovského okrem iných i Mikuláš Gacek.²⁴ S bývalým legionárom a prekladateľom ruskej literatúry našiel Garin-Michajlovskij veľa spoločného a postupne sa spriatelili. M. Gacek sa pokúsil zapojiť G. N. Garina-Michajlovského aj do slovenského kultúrneho života a ponúkol mu spoluprácu na pripravovanom preklade prác spisovateľa Suchovo-Kobylina. V jednom z listov Stanislavovi Mečiarovi do Matice slovenskej v roku 1944 M. Gacek napísal:

²¹ Napríklad: Pád Bastily bez historickej pozlátky. In *Slovák*. č. 161, 16. 7. 1939, s. 4.; Bismark – organizátor Napoleon I. – dezorganizátor Európy. In *Slovák*. č. 76, 1. 4. 1941, s. 5.; Napoleon I. a Anglicko. In *Slovák*. č. 108, 11. 5. 1941, s. 5.; Veľká francúzska revolúcia okom dneška. In *Slovák*. č. 112, 14. 5. 1939, s. 5.

²² RANDIN, A. V.: Vtoraja mirovaja vojna glazami ruskogo emigranta. Publicistika G. N. Garina-Michajlovskogo v ježednevnikе „Slovak“ (1939 – 1945). In: *Zapad – Vostok*. č. 10, 2017, s. 48 – 64.

²³ SNK – LA Martin. Fond. Mikuláš Gacek. sig. 115 T3.

²⁴ Mikuláš Gacek (1895 – 1971) v rokoch prvej svetovej vojny sa dostal na východný front, kde padol do zajatia. Bol príslušníkom československých légii v Rusku. Po návrate z vojny sa usadil na Orave. Od roku 1940 bol pracovníkom ministerstva zahraničných vecí. V rokoch 1940 – 1941 bol kultúrnym a tlačovým atašé Slovenskej republiky v Moskve, v rokoch 1941 – 1945 pracovník tlačového a kultúrneho oddelenia ministerstva zahraničných vecí.

„Úvodnú štúdiu o diele Suchovo – Kobylina napíše prof. Garin-Michajlovskij. Pán profesor je dobrý znalec ruskej literatúry i dobrý estét, jeho úvaha bude vecná, výstižná i na vrchole dnešného bádania.“²⁵ G. N. Garin-Michajlovskij však nakoniec od spolupráce odstúpil.²⁶

V rokoch druhej svetovej vojny G. N. Garin-Michajlovskij pracoval aj na monografickej práci s názvom Dejiny Ruska.²⁷ Úryvky z monografie boli v priebehu roku 1942 publikované na stránkach Slováka²⁸ a dávajú určitú predstavu o zamýšľanej koncepcii práce. Druhou monografiou, nad ktorou Garin-Michajlovskij v uvedenom období pracoval, bola publikácia Vznik Slovenského štátu ako historická nutnosť európskeho vývoja, ktorá vyšla v roku 1944 v nemeckom jazyku.²⁹

G. N. Garin-Michajlovskij pracoval na tlačovom oddelení ministerstva zahraničných vecí až do roku 1945. Po príchode Červenej armády do Bratislavy bol 27. 4. 1945 orgánmi NKVD uväznený a 30. 4. 1945 oficiálne prepustený zo štátnych služieb. Jeho ďalší osud bol jeho najbližším po dlhé roky neznámym.

Manželka – Anna Nikolajevna Michajlovskaja

Anna Nikolajevna Michajlovskaja, rod. Glebová (10. 2. 1897, Peterburg – 18. 7. 1981, Bratislava), pochádzala zo šľachtickej rodiny. Narodila sa v Peterburgu, kde v rokoch 1907 – 1916 absolvovala súkromné Gymnázium M. N. Stojuninovej. Potom sa zapísala na Historicko-filologickú fakultu Peterburskej univerzity, kde študovala dva roky. V roku 1917 sa vydala za lekára P. D. Kozyreva. Počas občianskej vojny sa spolu s manželom dostala do Sevastopola a na Jaltu. Na Kryme však jej muž zomrel a ona približne rok (od jesene 1919 – do zimy 1920) žila u svojej tety v Rostove a na statku rodiny Glebových v Korotneve. Pravdepodobne v tomto období sa zoznámila aj s G.

²⁵ SNK – LA Martin. Sig. 164 C 9. List M. Gaceka S. Mečiarovi z 13. 1. 1944.

²⁶ M. Gacek to v liste S. Mečiarovi zdôvodnil takto: „...Starý pán sa asi zľakol mračného obrazu Suchovo-Kobylina. ... V starých krásnych cárskych časoch, že by sa boli páchali podvody...“ In: SNK – LA Martin. Fond: M. Gacek. sig. 164 C 9. List M. Gaceka S. Mečiarovi z 3. 6. 1944.

²⁷ Práca mala byť vydaná ako avizoval denník Slováč vo vydavateľstve P. Gerdelána v Trnave. Nateraz nemáme informácie o tom, že by práca vyšla.

²⁸ V Slováčkovi boli uverejnené tieto úryvky z monografie: Kolonizácia východnej Európy slovanskými kmeňmi. In *Slovák*. č. 117, 24. 5. 1942, s. 5.; Kyjevské Rusko. In *Slovák*. č. 180, 9. 8. 1942, s. 9.; Moskovské Rusko (1240 – 1700). In *Slovák*. č. 185, 15. 8. 1942, s. 8.; Prameňe ruských dejín. In *Slovák*. č. 193, 26. 8. 1942, s. 7. Petrohradské Rusko (1700 – 1917). In *Slovák*. č. 209, 13. 9. 1942, s. 6.

²⁹ GARIN – MICHAJLOVSKIJ, JURAJ: *Die Entstehung der Slowakischen Republik als historische Notwendigkeit der Entwicklung Europas*. Bratislava 1944.

N. Garinom-Michajlovským. Nakrátko sa vrátila k rodine do Petrohradu, no vo februári 1921 sovietske Rusko ilegálne opustila a odcestovala cez Lotyšsko do Paríža za svojim snúbencom Garinom-Michajlovským.

Obaja spolu opustili v jeseni 1921 Paríž a presťahovali sa do Prahy. Krátko po príchode do Prahy sa zosobášili v pravoslávnom kostole a po roku sa im narodil syn Nikolaj. Po svadbe sa Anna Nikolajevna starala o domácnosť a o syna. Príležitostne dávala súkromné hodiny cudzích jazykov.

V roku 1932 sa Michajlovskí presťahovali do Bratislavy. Anna Nikolajevna v Bratislave nepracovala, viedla domácnosť a starala sa o syna, ktorý sa za rodičmi do Bratislavy prisťahoval v roku 1937. Od začiatku 40. rokov 20. storočia začala A. N. Michajlovskaja dávať súkromné hodiny francúzštiny a ruštiny.³⁰ Popri starostlivosti o domácnosť a rodinu si však našla čas aj na svoje záľuby. Po svojom pradedovi, známom ruskom maliarovi F. P. Tolstom, zdedila výtvarné nadanie a rada kreslila. Okrem kresieb a akvarelov po nej ostali aj básne, ktoré sú potvrdením jej literárneho talentu. V jednej z básni takto spomínala na rodný Peterburg:

*Мой Петербург во мгле метели.
Пустынных площадей размах,
Как стертых силуэт настели
Исаакий в мутных небесах.*

*Спина извожника и сани,
На полозди линиялый мех.
Моей подруги милой Тани,
Под муфтой заглушенный смех.*

*Как тяжело припоминать,
Лелея образ легковейный.
Ах, если б раз один сказать:
«Извозщик, на Литейный!»
1931³¹*

³⁰ Bližšie o živote A. N. Michajlovskej pozri: ČERBANIČ-KARLINSKAJA, V. N.: Anna Nikolajevna Michajlovskaja. In: VMESTE. Žurnal obščestva Sojuza russkich v Slovakii. 2002, č. 4, s. 14.; TALALAJA, N. G.: A. N. Glebova-Michajlovskaja. Veščij son. Pravoslavnyj letopisec. Sankt-Peterburg 2002, č. 9, s. 109 – 112.

³¹ Osobný archív autorky štúdie.

Po roku 1945, keď ostala so synom sama, začala vyučovať ruský jazyk na rôznych stredných školách v Bratislave (najskôr na obchodných kurzoch pri YMCE, potom na gymnáziu vo Sv. Juri a na Strednej zdravotníckej škole v Bratislave). Na poste stredoškolskej učiteľky pracovala až do odchodu na dôchodok. Zomrela 18. 7. 1981 a pochovaná je v Slávičom údolí v Bratislave.

Syn – Nikolaj Michajlovský

Nikolaj Michajlovský, syn Georgija Nikolajeviča Garina – Michajlovského, sa narodil 26. 7. 1922 v Prahe. Rodičia mu dali najskôr meno Sviatoslav. Vo svojich spomienkach napísal, že rodičia sa s jeho krstom neponáhľali, až sa do toho zastaral rodinný priateľ, ruský spisovateľ Jevgenij Nikolajevič Čirikov, jeho budúci krstný otec. Ten vyhlásil, že dedo spisovateľ bol Nikolaj, tak aj vnuk musí byť Nikolaj. Z jeho iniciatívy pokrstili Michajlovskí syna Nikolajom. Krstil ho pražský biskup vladyka Sergij v pražskom pravoslávnom chráme sv. Mikuláša.³²

Prvé hodiny ruského jazyka dostával v rodine ich rodinného priateľa, známeho ruského literárneho vedca a kritika, Alfréda Béma.³³ Základné a stredoškolské vzdelanie začal získavať na Ruskom gymnáziu v Moravskej Třebovej a po jeho zatvorení v roku 1935 na Ruskom gymnáziu v Prahe.³⁴ V roku 1937 sa presťahoval za rodičmi do Bratislavy a stredoškolské štúdium ukončil na slovenskom Reálnom gymnáziu v Bratislave (v roku 1941). V Bratislave získal aj vysokoškolské vzdelanie na Slovenskej vysokej škole technickej, v odbore chémia (v roku 1949). Spočiatku sa zamestnal v Inštitúte chémie Slovenskej akadémie vied a neskôr, od roku 1953, prešiel na Ústav experimentálnej endokrinológie Slovenskej akadémie vied, kde pracoval až do odchodu do dôchodku. V roku 1960 obhájil kandidátsku dizertačnú prácu. V tom istom roku sa oženil s Adelou Mohičovovou (16. 3. 1924 Silbaš, Juhoslávia – 1999 (2000?), ktorá pricestovala na Slovensko v roku 1947 ako repatriantka. V Bratislave vyštudovala Filozofickú fakultu Univerzity Komenského a až do od-

³² GARIN-MICHAJLOVSKIJ, Nikolaj: Ja, dejstvitelno, radilsa v Prage. In *VMESTE. Žurnal obščestva Sojuza ruskich v Slovakii*. 2004, č. 1, s. 6.

³³ Alfréd Ludvigovič Bém (1886-1945) – ruský literárny vedec a kritik, pracovník rukopisného oddelenia knižnice Akadémie vied v Petrohrade. V emigrácii žil od roku 1920 najskôr v Poľsku a Juhoslávii a od roku 1922 v Československu. Prednášal ruskú literatúru na Ruskej právnickej fakulte a súčasne bol lektorom ruského jazyka na Univerzite Karlovej v Prahe. V roku 1945 po príchode Červenej armády do Prahy bol oddielmi NKVD zatknutý a jeho ďalší osud je neznámy.

³⁴ MICHAJLOVSKIJ Nikolaj Georgijevič: Moji vospominanija o Russkoj gimnaziji v g. Moravska Trzebova. In: *VMESTE. Žurnal obščestva Sojuza ruskich v Slovakii* 2000, č. 3, s. 15.; *VMESTE. Žurnal obščestva Sojuza ruskich v Slovakii*. 2000, č. 4, s. 10 – 11.

chodu do dôchodku pôsobila na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave ako odborná asistentka, na katedre jazykov.

Nikolaj Michajlovský sa na dôchodku začal venovať rodinnej histórii i výskumu dejín ruskej emigrácie, ktorej neoddeliteľnou súčasťou bol nielen on, ale aj celá jeho rodina. Zomrel 31. januára 2012 vo veku 89 rokov. Pochovaný je v Bratislave. Jeho smrťou sa osud rodiny Michajlovských na Slovensku uzavrel. No ostáva ešte epilóg.

Epilóg

Osud G. N. Garina – Michajlovského bol od roku 1945 jeho najbližším neznámym. Prvé správy o jeho úmrtí v tábore na území Sovietskeho zväzu získala rodina od príbuzných žijúcich v Sovietskom zväze v 60. rokoch 20. storočia. Po zásadných spoločensko-politických zmenách v Sovietskom zväze začiatkom 90. rokov 20. storočia svitla nádej aj pre príbuzných Michajlovského. V roku 1991 syn Georgija Nikolajeviča Garina-Michajlovského požiadal kompetentné orgány v Ruskej federácii o rehabilitáciu svojho otca. V súvislosti s jeho žiadosťou bol v Ústrednom archíve Federálnej bezpečnostnej služby Ruskej federácie nájdený spis č. K-103699, ktorý obsahoval materiály týkajúce sa Garina-Michajlovského. Z archívnych materiálov vyplýva, že Garin-Michajlovskij bol v apríli 1945 v Bratislave zatknutý predstaviteľmi vojenskej kontrarozvedky SMERŠ a do júna 1945 ho držali a vypočúvali vo väzení NKVD v Lvove.³⁵ Tu sa jeho stopy strácajú. Vie sa len, že 12. 11. 1945 bol rozhodnutím Osobitej komisie pri NKVD ZSSR odsúdený na 10 rokov väzenia, ktoré si mal odpykať v pracovnom tábore.³⁶ Jeho synovi sa podarilo zistiť, že umrel v roku 1946 vo Vorkute.

³⁵ V Lvove bol v dňoch 28. 5. – 1. 6. 1945 dvakrát denne vypočúvaný príslušníkmi 2. oddelenia 4. Oddielu SMERŠ 2. ukrajinského frontu. Podľa zachovaných dokumentov sa vypočúvanie konalo zvyčajne v čase od 10.00 do 16.00 a od 20.00. do 2.00 hod. PEREMYŠLENNIKOVA, N. M.: „Buduči vraždebný nastrojen ustanovivčemusja sovetскому stroju...“ (Iz archívneho sledstvennogo dela na G. N. Garina-Michajlovskogo). In *Otečestvennyje archivy*. 1997, č. 3, s. 59 – 78.

³⁶ G. N. Garin-Michajlovskij bol odsúdený na základe priestupkov spadajúcich pod dva články vtedajšieho Trestného zákonníka RSFSR: čl.58 – 4 (poskytnutie pomoci tej časti medzinárodnej buržoázie, ktorá neuznáva rovnoprávnosť komunistického systému prichádzajúceho na zmenu kapitalistického systému a snaží sa ho zvrhnúť, ako aj spoločenským skupinám a organizáciám nachádzajúcim sa pod vplyvom alebo bezprostredne organizovaných touto buržoáziou v uskutočňovaní nepriateľskej činnosti proti ZSSR) a čl. 58 – 13 (aktívna činnosť alebo aktívny boj proti robotníckej triede a revolučnému hnutiu prejavenej v období cárskej vlády alebo kontrarevolučných vlád v období občianskej vojny). PEREMYŠLENNIKOVA, N. M.: *Buduči vraždebný nastrojen ustanovivčemusja sovetскому stroju...“* (Iz archívneho sledstvennogo dela na G. N. Garina-Michajlovskogo).

Definitívnou bodkou za životným príbehom ruského diplomata – emigranta bol deň 21. 1. 1991, keď Generálna prokuratúra Ruskej federácie na základe čl. 3 a 5. zákona Ruskej federácie O rehabilitácii obetí politických represíí z 18. 10. 1991 Georgija Nikolajeviča Garina-Michajlovského oficiálne rehabilitovala.

VALERIJ POGORELOV (POGORIELOV) A ZAČIATKY RUSISTICKÉHO LITERÁRNOHISTORICKÉHO MYSLENIA NA SLOVENSKU¹

Valerij KUPKA

KUPKA, Valerij. Valeri Pogorelov (Pogorielov) and the Beginnings of Literary-Historical Thought in Russian Studies in Slovakia. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol. 21, no. 2, p. 42 – 47.

In 1944 the Russian émigré professor Valeri Pogorelov, who read Russian language and literature at the Faculty of Arts of then Slovak University in Bratislava, published a book *From Russian Literature (Feature Articles)*, the first attempt to write the history of the 19th century Russian literature in Slovak Russian studies. The book on A. Pushkin, M. Lermontov, N. Gogol, I. Turgenev, N. Nekrasov A. K. Tolstoy, and the 20th century poet A. Blok became forgotten (as well as its author). The article presents a brief assessment of the positives and negatives of the book.

Keywords: Valeri Pogorelov, Bratislava, literary history, feature articles, first attempt.

Roku 1944 v edícii Spisy Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave vyšla zrejme na Slovensku prvá kniha venovaná dejinám ruskej literatúry. Jej autorom bol ruský emigrant, jazykovedec, paleoslavista, profesor Valerij Alexandrovič Pogorelov (1912 – 1955). v knihe s názvom *Z ruskej literatúry (Náčrty)* autor predstavil „niekoľko svojich prednášok o ruských spisovateľoch XIX storočia, verejne prednesených pri rôznych príležitostiach“.² Kniha pozostáva zo siedmich kapitol: *Puškinov génius; Dve duše Lermontova; Tragické v tvorbe Gogola; Typy a myšlienky v diele Turgeneva; Nekrasov, básnik ruského vidieku; „Proti prúdu“ (gr. A. K. Tolstoj)*, a napriek úvodnému tvrdeniu, že pôjde o autorov 19. storočia, do výberu sa dostal aj básnik 20. storočia A. Blok a jeho poéma *Dvanásti* v kapitole *O „Dvanástich“ A. A. Bloka*. Výber autorov pôsobí skôr ako náhodný, príležitostný než systémový – chýbajú medzi nimi napríklad také veľké mená ruskej literatúry 19. storočia ako L. N.

¹ Príspevok je súčasťou projektu VEGA č. 1/0546/19 – Vklad ruskej emigrantskej inteligencie do rozvoja vedy a kultúry na Slovensku v rokoch 1920 – 1945.

² POGORIELOV, V. *Z ruskej literatúry : (Náčrty)*. Bratislava : Filozofická fakulta [Slovenskej univerzity], 1944, s. 2.

Tolstoj či A. P. Čechov. Tieto prednášky vyšli pravdepodobne pri príležitosti jeho odchodu z bratislavskej fakulty do dôchodku.

Samotný charakter týchto prednášok ovplyvnilo niekoľko okolností. V prvom rade ide o prednášky z dejín ruskej literatúry napísané jazykovedcom, ktorý okrem svojho hlavného vedeckého zamerania – výskumu starých slovanských písomností – prednášal aj dejiny ruskej literatúry, avšak nie ako predmet svojho výskumu, ale ako súčasť (spolu s ruským jazykom) realizácie študijného programu slovanská filológia, a preto majú skôr prehľadový, popularizačný charakter a pôsobia viac ako prednášky nadšenca, milovníka ruskej literatúry, než ako prednášky vedca, historika literatúry. Ďalším faktorom, ktorý určuje osobitý charakter publikovaných prednášok je, že ide o preklady z ruštiny do slovenčiny,³ v dôsledku čoho dochádza v texte k istým posunom a sčasti aj k terminologickým nepresnostiam. Tretím faktorom ovplyvňujúcim charakter týchto textov je istá závislosť ich autora od idey slovanskej vzájomnosti, čo napr. v kapitole o Puškinovi vedie k zdôrazňovaniu jeho príslušnosti k ruskému národu a slovanstvu a hyperbolizovaniu jeho významu pre svetovú kultúru, obzvlášť pre kultúru Slovanov.

Tieto faktory sa podieľajú na tom, že sa znižuje informatívna, v dôsledku toho aj vzdelávacia úroveň týchto textov venovaných jednotlivým spisovateľom. Zapríčiňujú taktiež to, že tieto texty sú často tendenčné – Pogorelov prispôbuje obsah a význam jednotlivých diel svojmu ideologickému zámeru a tým znižuje objektivitu podanej informácie, ktorá by v danom type textov mala byť jedným z hlavných cieľov.

Ako príklady toho, akú úlohu zohrávajú uvedené faktory v štýle autorského rozprávania, môžeme uviesť dve prednášky (kapitoly): prednášku venovanú životu a dielu (ak sa to takto dá nazvať) A. S. Puškina *Puškinov génius* a prednášku o tvorbe A. K. Tolstého *Proti prúdu*.

Kapitola *Puškinov génius* trpí jedným závažným nedostatkom: ako literárnohistorickému textu jej chýba chronologický rámec. Len zriedka (vlastne iba raz) sa v nej objavujú orientačné body – časové údaje vytvárajúce akúsi kostru Puškinovho života a diela. V tomto texte máme do činenia skôr s patetickým rečníckym prejavom plným superlatívov a nič nehovoriacich kvetnatých a málo konkrétnych fráz typu: „tento okúzľujúci epos-hračka“⁴ (o poéme

³ Ako píše Pogorelov v úvode knihy, na preklade sa podieľali jeho študentka Kristína Bendová, jeho syn Alexander Pogorielov a dr. Galina Zarečňaková. Por. POGORIELOV, V. *Z ruskej literatúry: (Náčrty)*. Bratislava: Filozofická fakulta [Slovenskej univerzity], 1944, s. 3.

⁴ POGORIELOV, V. *Z ruskej literatúry: (Náčrty)*. Bratislava: Filozofická fakulta [Slovenskej univerzity], 1944, s. 9.

Ruslan a Ludmila): „Vôľou osudu práve v tomto čase mladý básnik sa prenáša z pošmúrneho severa na hýriaci, teplý juh“ (Puškin bol poslaný do vyhnanstva); „Puškin vo výhni svojho génia (...) pretavil všetky tieto vplyvy, a slejúc ich s prvkami ruskej ľudovej poézie, ruského národného ducha, utvoril sám nový literárny smer a stal sa zakladateľom celej literárnej školy ,ruského realizmu“.⁵ Vo svojich vznešených tvrdeniach je Pogorelov vždy málo konkrétny. Puškina neustále nazýva géniom, ale jeho genialitu nijako konkrétne nedokazuje, neukazuje ju, len ju konštatuje, znova a znova, akoby tým opakovaním chcel čitateľa (poslucháča) presvedčiť o svojej pravde. Napr.: „Preto sú tak prirodzené, tak životné všetky účinkujúce osoby jeho diela, tak nesmrteľné, povedal by som, lebo nie sú bábikami, oblečenými do kroja tej alebo inej doby, tej alebo inej triedy spoločnosti, ale živé osobnosti, stelesňujúce základné, večné vlastnosti ruskej duše“.⁶ V takomto druhu publikácie (aj keď ide iba o „náčrtý“, ako hovorí podtitul knihy) by však bolo vhodné konkretizovať, o aké postavy ide a aké „večné vlastnosti ruskej duše“ stelesňujú, aby mal čitateľ (študent) dôveryhodnú informáciu a aby túto informáciu s istotou, že sa nemýli, mohol šíriť ďalej. Úsilie o konkrétnosť a teda aj o istú objektivitu by určite Pogorelovovi neumožnilo tvrdiť o dráme *Boris Godunov* toto: „V skutočnosti, čím je dráma *Boris Godunov*? Veď je to nielen obraz zo starého ruského života, je to psychológia človeka, ktorý cestou zločinu dosiahol svojho cieľa a hynie pod ťarchou svojho svedomia“.⁷ Takáto formulácia témy tragédie *Boris Godunov* je v zásade nesprávna a neodborná. Po prvé preto, že je to jediná zmienka o tomto Puškinovom diele, a tak v celom kontexte Pogorelovovho textu vyznieva ako hlavná a zároveň jediná téma diela, a pritom nie je ani hlavná, ani jediná. Táto hra rieši okrem Pogorelovom zmienenej témy aj celý rad ďalších veľmi závažných problémov, u Puškina však nie je jednoznačné (nič v texte hry o tom nesvedčí), že Boris Godunov naozaj spáchal zločin (dal zavraždiť mladého cároviča) a trpí výčitkami svedomia. Pogorelovovo tvrdenie je teda mylné a zavádzajúce. Problém tragédie *Boris Godunov* je oveľa hlbší a „večnejší“, a tiež ostro aktuálny pre rok 1825 v Rusku (keď hra vznikla): je to problém vzťahu moci a národa, pravdy a lži a úlohy ľudových mäs v dejinných udalostiach. Záver prednášky *Génius Puškina* sa nesie v duchu staroruských plačov a jeho patetickosť mu pridáva aj ódický charakter: „Tak básnik-mysliteľ prekročuje hranice národnosti, jeho génius sa vznáša do sfér všeludskosti, stáva sa svetovým géniom a uvádza so sebou Rus a tým aj celé Slovanstvo na arénu

⁵ Tamže, s. 11.

⁶ Tamže, s. 12.

⁷ Tamže, s. 12.

sveta! Preto aj smrť jeho bola najhlbšie precítaná celým Slovanstvom!⁸ Puškin síce bol géniom, ale skôr géniom ruským než svetovým, čo pripravil pôdu pre iných, svetových génirov, ktorí vyniesli ruskú literatúru a kultúru vôbec (a tým aj celé Slovanstvo) na svetovú úroveň, teda pre I. S. Turgeneva, F. M. Dostojevského, L. N. Tolstého či A. P. Čechova. (Je zaujímavé, že posledných troch autorov Pogorelov vo svojej knihe vôbec nespomína.) A opäť tu Pogorelov nijako konkrétne neuvádza (ak neberieme do úvahy troch slovanských básnikov – Andreja Sládkoviča, Adama Mickiewicza, ktorý, ako Pogorelov píše, Rusko nenávidel, a Ivana Vazova, ktorý písal o význame Puškinovej tvorby sto rokov po jeho smrti), ako hlboko mohlo v čase Puškinovej smrti celé Slovanstvo precítiť „bolestnú zvesť“,⁹ keď napríklad na Slovensku sa o Puškinovi a jeho diele do konca 19. storočia takmer nevedelo: „prvý slovenský preklad z jeho tvorby vyšiel až r. 1838 a do r. 1850 sa zjavilo spolu iba 5 (!) časopisecky publikovaných prekladov. Slovenská čitateľská obec, skutá mýtom o „spanilom Slavianstve“, Puškina objavila vlastne až v poslednej päťročnici 19. stor., keď vyšlo v relatívne krátkom čase 20 prekladov z jeho tvorby. Puškin jedno-ducho patril k „nebezpečným“ romantikom, a na rozdiel, napríklad od Chomiakova, nebol dosť „slovanský“.“¹⁰

Ako ďalší príklad nevedeckého prístupu k dejinám literatúry a v rámci nich biografiám autorov (malým dejinám života a diela autora) môže poslúžiť posledná kapitola knihy, „*Proti prúdu*“, venovaná životu a dielu Alexeja Konstantinoviča Tolstého, básnika (predstaviteľa poézie „čistého umenia“), dramatika, prozaika (historická próza) a mystifikátora. Aj v tejto kapitole, tak ako v kapitole o Puškinovi, i v ostatných kapitolách Pogorelovovej knihy, chýba chronologický rámec, vyskytujú sa tu terminologické nepresnosti (a pritom presnosť je u A. K. Tolstého ako multižánrového autora veľmi dôležitá) a podobne ako v Puškinovom prípade tendenčný prístup. Napríklad pokiaľ ide o terminologické nepresnosti, Pogorelov uvádza diela A. K. Tolstého takto: *Vasilij Šibanov* je raz epická báseň, potom iba báseň, a pritom ide o historickú baladu; *Zmej-Tugarin* je balada (za baladu ju považoval aj samotný A. K. Tolstoj), ale u Pogorelova je toto dielo raz epická báseň, potom zasa bylina a pod. Je však možné, že v tomto prípade došlo k posunu v preklade.

⁸ Tamže, s. 13.

⁹ Tamže, s. 13.

¹⁰ MATEJKO, L. Mýty o „skazenom Západe“ a „spanilom Slavianstve“ v slovenskom literárnom diskurze. In *Meždunarodnaja komissija po istorii slavistiki* [online]. 2008 [cit. 2021-11-30], s. [6]. Dostupné na internete: <<https://slavicorumhistoria.com/wp-content/uploads/2018/08/MATEJKO.pdf>>

Podobne pristupuje Pogorelov aj k výberu diel A. K. Tolstého, ktorým venuje väčšiu pozornosť. Na s. 80 píše: „Avšak [A. K. Tolstoj] so smútkom badá v súčasnom ruskom živote mnoho negatívnych zjavov a bičuje tieto chyby tu s jemným sarkazmom, tu s jemnou iróniou. Obzvlášť ho poburuje opilstvo, ktoré je rozšírené vo všetkých vrstvách spoločnosti, a ktoré ničí nadanie, rodinu, podryva základy spoločnosti a štátu. Z rozširovania a využívania tejto chyby viní zvlášť Židov:¹¹

*Za dvest miliónov v Rusku
Židia monopol prevzali,
za tridsať strieborných peňazí
si k tomu Krista kúpili...
Bohatnú Židia, tučnejú,
a chudobnie a chudne ľud!¹²*

Výber tejto básne sa dá považovať za tendenčný (ak vezmeme do úvahy, že Pogorelovova kniha vznikla za Slovenského štátu) už len z toho dôvodu, že je u A. K. Tolstého jediná svojho druhu a pochádza z jeho ranej tvorby. Pokiaľ je mi známe, inde v jeho tvorbe sa už obvinenia židov neobjavujú. Zato u Pogorelova áno, keď sa čuduje, ako sa mohlo stať, že taký veľký básnik nebol svojho času dostatočne ocenený (čo sa nezakladá na pravde), a nachádza na to hneď aj vysvetlenie: „Príčina je v tom, že za jeho doby v ruskej tlači, preplnenej a riadenej Židmi, vládol prúd krajne materialistický, keď sa smiali nad náboženstvom (...) a v ruskej minulosti nachádzali iba samé barbarstvo a divokosť. A. K. Tolstoj sa osmelil vyjadriť celkom opačné názory...“¹³ Toto tvrdenie len potvrdzuje Pogorelovovu tendenčnosť, jeho zaujatosť voči židom a zrejme aj jeho súhlas s politikou Slovenského štátu. Pogorelov je tu znova málo konkrétny, neuvádza konkrétnu „tlač, preplnenú a riadenú Židmi“, ani konkrétne mená, ak nerátame kritika A. M. Skabičevského, ktorého Pogorelov spomína a ktorý napísal kritický článok o Tolstom dva roky po jeho smrti. (Tu treba poznamenať, že Skabičevskij pochádzal zo schudobnenej ukrajinskej šľachtickej rodiny.) To by mohol byť aj jeden z dôvodov, prečo musel ruský emigrant V. Pogorelov s príchodom Červenej armády emigrovať do Nemecka a prečo napríklad ruský emigrant A. Isačenko mohol naďalej pôsobiť v povojnovom socialistickom Československu.

¹¹ POGORIELOV, V. *Z ruskej literatúry : (Náčrty)*. Bratislava : Filozofická fakulta [Slovenskej univerzity], 1944, s. 80.

¹² Tamže, s. 106.

¹³ Tamže, s. 86.

Knih V. Pogorelova *Z ruskej literatúry (Náčrty)* je v podstate prvým pokusom o predstavenie obrazu ruskej literatúry 19. storočia. Podtitul *Náčrty* upozorňuje, že ide iba o akúsi skicu obrazu alebo jeho kostru, koncept. Ten by v každom prípade mal byť základom kvality budúceho obrazu. Táto kniha však len čiastočne spĺňa kritériá pojmu náčrt: je málo konkrétna, chýba jej (presnejšie jednotlivým kapitolám) kostra, základ, na ktorom by sa dal budovať jasný obraz. Kniha neobsahuje žiadnu bibliografiu, prevládajú v nej skôr prvky esejistického žánru, rétorického štýlu, a zároveň silný vplyv slovenskej idey, cez ktorej perspektívu Pogorelov vidí obraz ruskej literatúry. Cez perspektívu tohto náčrtu je to síce obraz vznešený, ale nejasný. To, či a do akej miery kniha V. Pogorelova ovplyvnila ďalší vývoj slovenskej rusistiky, sa môže stať predmetom ďalšieho výskumu.

ALEXANDER ISAČENKO A JEHO NÁČRT ALTERNATÍVNYCH DEJÍN RUSKA¹

Ivana KUPKOVÁ

KUPKOVÁ, Ivana. Alexander Issatschenko and His Outline of the Alternate History of Russia. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol. 20, no. 1, p. 48 – 61.

In 1973 the Russian émigré linguist Alexander Issatschenko, who spent almost 15 years of his life in Slovakia (1941 – 1955) and left an indelible mark in Slovak Russian and Slavic studies, published an article written in the genre of alternate history *What if at the End of the 15th Century Novgorod Had Defeated Moscow*. In the intriguing and thought-provoking article Issatschenko assumes that together with a different development of the Russian language, the whole Russian society would have developed in a different, more democratic way. History cannot be changed, but hypotheses like this may make one (even a scholar) look at usual things with fresh eyes. Issatschenko's article is presented here in Slovak translation, thus bringing Issatschenko back to Slovakia.

Keywords: Alexander Issatschenko, alternate history, Novgorod, Moscow, Slovak translation.

Jazykovedec Alexander Isačenko (1910 – 1978),² „jeden z najvýznamnejších slavistov a rusistov“ svojej doby,³ bol z tých ruských emigrantov, ktorý počas svojho nedlhého pôsobenia na Slovensku (1941 – 1955) zanechal v našom kultúrnom priestore nezmazateľnú stopu:⁴ založil katedru ruského jazyka

¹ Príspevok je súčasťou projektu VEGA č. 1/0546/19 – Vklad ruskej emigrantskej inteligencie do rozvoja vedy a kultúry na Slovensku v rokoch 1920 – 1945.

² Životopis A. Isačenka pozri: HARBULOVÁ, L. Alexander Vasilievič Isačenko. In *Osobnosti politického exilu z Ruska na Slovensku v rokoch 1920 – 1945*. Ed. Ľubica Harbuľová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, s. 43 – 50; ĎUROVIČ, L. Alexander Vasilievič Isačenko (1910 – 1978). In *Russian Linguistics*. 1979, roč. 4, č. 2, s. 117 – 127.

³ ĎUROVIČ, L. Alexander Vasilievič Isačenko (1910 – 1978). In *Russian Linguistics*. 1979, roč. 4, č. 2, s. 127.

⁴ Bližšie pozri: HARBULOVÁ, L. A. V. Isačenko a jeho činnosť na Slovensku v rokoch 1941 až 1945. In *Florilegium in honorem Alexandri Isačenko : Ad iubilaum centenarium oblatum*. Eds. A. Eliáš – L. Matejko. Bratislava : Coolart, 2011, s. 24 – 29; MATEJKO, L. A. V. Isačenko a slovenská veda v rokoch 1945 až 1955. In *Florilegium in honorem Alexandri Isačenko : Ad iubilaum centenarium oblatum*. Eds. A. Eliáš – L. Matejko. Bratislava : Coolart, 2011, s. 30 – 38; ELIÁŠ, A. Ruská literatúra v prácach A. V. Isačenka z bratislavského obdobia. In *Florilegium in honorem Alexandri Isačenko : Ad iubilaum centenarium oblatum*. Eds. A. Eliáš – L. Matejko. Bratislava : Coolart, 2011, s. 42 – 53.

na Filozofickej fakulte dnešnej Univerzity Komenského v Bratislave a zároveň aj profesionálnu slovenskú rusistiku, bol jedným z iniciátorov štrukturalistického Bratislavského lingvistického krúžku, svojou *Gramatickou stavbou ruštiny v porovnaní so slovenčinou* (1954, 1960) „uviedol slovenčinu do svetovej slavistiky v dovedy nevídanom rozsahu“,⁵ napísal rad učebníc, z nich viaceré v slovenčine, napríklad *Fonetiku spisovnej ruštiny* (1947), založil časopis *Ruština v škole*, zostavil dvojzväzkový *Slovensko-ruský slovník* (1950, 1957), ktorý „bol do vydania akademického *Slovníka slovenského jazyka* (1959 až 1968) najväčším lexikografickým tezaurom slovenčiny“.⁶ Prínos jeho činnosti pre slovenské prostredie sa však jeho odchodom zo Slovenska (v r. 1955) neskončil: skupina autorov, ktorú ešte sám vytvoril zo svojich prvých študentov, zostavila podľa ním vypracovanej metódy vynikajúci *Velký rusko-slovenský slovník* (1960 – 1968)⁷ a jeho kniha *Spektrografická analýza slovenských hlások* (1968), pre ktorú vo švédскеj Uppsale sám robil experimentálnu časť výskumu, „otvorila novú etapu vo výskume zvukovej stavby slovenčiny“.⁸ Isačenko, žiak ďalšieho významného emigrantského jazykovedca, filozofa, etnografa a historika, člena Pražského lingvistického krúžku Nikolaja Trubecského, sa sám stal členom Pražského krúžku a ako viacerí z nich (napr. Roman Jakobson) bol vedcom so širokým záberom, do ktorého spadala fonetika, fonológia, lexikografia, porovnávacia gramatika, teória verša, metodológia vedy, didaktika ruštiny (okrem toho, že mal mimoriadny pedagogický talent, bol „magister natus“,⁹ podľa jeho bývalého študenta a potom blízkeho spolupracovníka L. Ďuroviča¹⁰ objavil aj „pedagogickú užitočnosť synchronného porovnávacieho skúmania príbuzných aj nepríbuzných jazykov“¹¹) a v nepo-

⁵ MATEJKO, L. O spomínaní a znovuobjavovaní. In *Florilegium in honorem Alexandri Isačenko : Ad iubilaem centenarium oblatum*. Eds. A. Eliáš – L. Matejko. Bratislava : Coolart, 2011, s. 8.

⁶ MATEJKO, L. A. V. Isačenko a slovenská veda v rokoch 1945 až 1955. In *Florilegium in honorem Alexandri Isačenko : Ad iubilaem centenarium oblatum*. Eds. A. Eliáš – L. Matejko. Bratislava : Coolart, 2011, s. 31; por. aj ĎUROVIČ, L. Alexandr Vasilievič Isačenko (1910 – 1978). In *Russian Linguistics*. 1979, roč. 4, č. 2, s. 122.

⁷ Por. ĎUROVIČ, L. Alexandr Vasilievič Isačenko (1910 – 1978). In *Russian Linguistics*. 1979, roč. 4, č. 2, s. 122.

⁸ *Ibid.*, s. 122 – 123.

⁹ ĎUROVIČ, L. Alexandr Vasilievič Isačenko (1910 – 1978). In *Russian Linguistics*. 1979, roč. 4, č. 2, s. 127.

¹⁰ Spolu s týmto významným slovenským jazykovedcom, ktorý po roku 1968 takisto emigroval, založil Isačenko v roku 1974 časopis *Russian Linguistics*.

¹¹ ĎUROVIČ, L. Alexandr Vasilievič Isačenko (1910 – 1978). In *Russian Linguistics*. 1979, roč. 4, č. 2, s. 121.

slednom rade aj dejiny jazyka. Podľa E. Ďuroviča bol Isačenko „syntézou niekoľkých dôležitých kultúrnych tradícií: syntézou ruskej vedeckej a ruskej umeleckej tradície; syntézou ruskej a stredoeurópskej jazykovednej tradície; syntézou ruského inteligenta a západoeurópskeho intelektuála“¹² a jeho tvorbu možno charakterizovať ako „tvorbu, ktorá sa začala dialektologickým a historickým výskumom, zásadne prispela k poznaniu všetkých rovín a aspektov ruštiny, tvorbu, v ktorej sa formovali a overovali nové metódy našej disciplíny [jazykovedy]; a túto tvorbu završuje syntetický pohľad na dejiny ruštiny, spisovnej i nenormovanej“.¹³

Aj po slovensky napísaná *Fonetika spisovnej ruštiny* (1947) „obsahuje [...] kapitolu o vývoji spisovnej ruštiny – tému, ku ktorej sa A. V. Isačenko tak intenzívne vracal v neskorších obdobiach svojej činnosti“,¹⁴ teda v 60. a 70. rokoch. Takto zamerané Isačenkove práce z tohto obdobia sú dodnes aktuálne (kapitola o vývoji ruštiny z *Fonetiky spisovnej ruštiny* sa dá vo výučbe použiť aj dnes) a citované. Medzi nimi sa vyníma jeden článok, napísaný v „nevedeckom“ žánri alternatívnych dejín *Jesli by v konce XV veka Novgorod oderžal pobedu nad Moskvovj* (Keby koncom 15. storočia Novgorod zvíťazil nad Moskvou, 1973).¹⁵ Článok vyvolal veľký záujem (Isačenko v liste E. Ďurovičovi napísal: „Wiener slav. Jahrbuch sa stalo bestsellerom a už nezostalo ani jedno číslo.“¹⁶) a reakcie naň boli dvojaké: „jedna časť slavistickej elity ho vnímala ako sviežu inšpiráciu, druhá ako neospravedlniteľné porušenie normy“.¹⁷ Zaujímavé je, že kým do prvej skupiny patrili okrem slavistov z Francúzska, Nemecka, Kanady či USA aj mladí sovietski jazykovedci,¹⁸ k tým druhým sa okrem sovietskych jazykovedcov z okruhu časopisu *Voprosy jazykoznanija* zaradil aj Roman Jakobson.¹⁹ V Sovietskom zväze, tak ako na Slovensku (v Čes-

¹² Ibid., s. 117.

¹³ ĎUROVIČ, E. O vzniku žurnala *Russian Linguistics*. In *Russian Linguistics*. 1996, roč. 20, č. 1, s. 11.

¹⁴ Por. ĎUROVIČ, E. Alexandr Vasilievič Isačenko (1910 – 1978). In *Russian Linguistics*. 1979, roč. 4, č. 2, s. 121.

¹⁵ Článok vyšiel v časopise *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 1973, roč. 18, s. 48 – 55.

¹⁶ Cit. podľa MATEJKO, L. O značení peregiski dľa polifonii v istorii slavistiky : primer za bluzdenij i ošibok. In *Slavica Litteraria*, 2012, roč. 15, č. Supplementum 2, s. 124.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid. Podľa E. Ďuroviča sa článok „obzvlášť nepáčil jednak milovníkom cirkevnej slovančiny a jednak milovníkom samoderžaví“, pozri: Por. ĎUROVIČ, E. Alexandr Vasilievič Isačenko (1910 – 1978). In *Russian Linguistics*. 1979, roč. 4, č. 2, s. 124; Jakobsonov odmietať postoj bol však zrejme založený na niečom inom.

koslovensku), bol článok oficiálne neznámy²⁰ a keď ho v roku 1999 uverejnil časopis Ruskej akadémie vied *Vestnik Rossijskoj akademii nauk*, opäť vyvolal, a dodnes vyvoláva,²¹ protichodné reakcie. Hneď v nasledujúcom čísle časopisu sa objavili dva ohlasy na článok. V prvom z nich sa jeho autor B. Krysko pozastavuje nad neprofesionálnym prístupom časopisu, ktorý uverejnil Isačenkov „beznádejne zastaraný článok“,²² „zjavne politicky angažovaný, historicky neobjektívny a lingvisticky jednoducho diletantský“. ²³ V Isačenkovom článku vidí nedostatky jednak z historického hľadiska, lebo Novgorod nebol súperom Moskvy pokiaľ ide o zjednotenie Rusi, skôr by sa od Rusi odtrhol aj „za cenu, že by sa dostal pod egidu Poľsko-litovského štátu“,²⁴ a jednak, a predovšetkým, z pohľadu jazykovedy, keď u Isačenka identifikuje „pochybné aj jednoducho klamlivé tvrdenia“,²⁵ napr. na základe výskumov z 80. rokov 20. storočia spochybňuje jeho tvrdenie o zápiskoch na brezovej kôre²⁶ aj jeho tvrdenie o absencii právnych textov v Kyjevskom štáte predmongolského obdobia či o negramotnom jazyku protopopa Avvakuma²⁷ a pod. Vyčíta tiež tým, čo Isačenkov článok v časopise publikovali,²⁸ že bez komentára nechali nesprávne výrazy („Moskovitia“, „amalgamácia“ a i.), ktoré sa Isačenkovi ako autorovi bez kontaktu so živým, prirodzeným ruským jazykovým prostredím

²⁰ V ZSSR bol Isačenko v zozname zakázaných autorov, jeho práce sa nesmeli publikovať ani citovať. Ešte aj niekoľko rokov po jeho smrti „noviny Pravdy varovali pred pokusmi odvolávať sa na jeho práce“. Pozri NEROZŇAK, V. P. – SAENIKOV, N. M. Imia iz spiska Glavlita. In *Vestnik Rossijskoj akademii nauk*. 1998, roč. 68, č. 11, s. 969. Napriek tomu však v zborníku k Isačenkovým 65. narodeninám, ktorého vydanie sa natiahlo a Isačenko ho dostal do rúk (aj to len v predbežnej podobe, lebo časopis z vydavateľstva ešte nestihol prísť) až deň pred smrťou, články sovietskych jazykovedcov nechýbali, na rozdiel od článkov kolegov z Československa a NDR, „krajín, v ktorých jazykovede Isačenko zanechal najhlbšie stopy“. Pozri ĐUROVIČ, L. O voznikovenii žurnala Russian Linguistics. In *Russian Linguistics*. 1996, roč. 20, č. 1, s. 11.

²¹ Napr. SERIOGINA, J. J. Cerkovnoslavianskij jazyk v filosofskom i lingvističeskom diskurse XX veka : k voprosu ob alternativnoj istorii jazyka. In *Filologičeskije nauki : Voprosy teorii i praktiki*, 2017, roč. 74, č. 8 : v 2 častiach, časť 2, s. 144 – 148.

²² KRYSKO, B. V. „Bez gneva i pristrastija...“. In *Vestnik Rossijskoj akademii nauk*. 1999, roč. 69, č. 12, s. 1119.

²³ *Ibid.*, s. 1121.

²⁴ *Ibid.*, s. 1119.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*, s. 1119 – 1120.

²⁷ *Ibid.*, s. 1120.

²⁸ V. Nerozňak a N. Saľnikov, ktorí k článku napísali aj úvod: NEROZŇAK, V. P. – SAENIKOV, N. M. Imia iz spiska Glavlita. In *Vestnik Rossijskoj akademii nauk*. 1998, roč. 68, č. 11, s. 969 – 970. Isačenkov článok v ňom nazývajú pokusom o „virtuálne“ dejiny Ruska.

do textu dostali pod vplyvom iných jazykov (t. j. interferenciou z nemčiny, slovenčiny a ďalších jazykov, ktoré aktívne používal). Svoj ohlas B. Krysko uzatvára tým, že „Alexander Vasilievič Isačenko je príliš významný vedec a v rozvoji rusistiky, najmä synchronnej, analytickej, zohral priveľkú úlohu, aby sme [...] jeho rôznorodé jazykovedné dedičstvo predstavovali prostredníctvom jeho azda najnevedeckejšieho, chvíľkového článku.“²⁹ Autor druhej reakcie V. Suprun nazval Isačenkov prístup k dejinám ruského jazyka v tomto článku „kondicionálnou lingvistikou“³⁰ Isačenkov „úprimný, zápalistý a trochu zlostný“³¹ článok podľa neho „rozčuľuje, zatína do živého a dokonca uráža“³² tým, že narúša tradičné tvrdenia. Podľa Supruna však „niekedy treba odhodiť ružové okuliare a pozrieť sa na zaužívané, zvyčajné veci čerstvým pohľadom“³³ a tak ho Isačenkov článok inšpiruje k úvahám o možnosti, ktorú Isačenko predostiera, aj k úvahám o možnom vývoji súčasnej ruštiny napr. v kozáckych oblastiach Ruska. Na záver konštatuje, že Isačenkov „polemický zápal sa nezameriava na jazyk, ale na jeho úlohu v dejinách národa, na niektoré tradičné názory“.³⁴

Prostredníctvom slovenského prekladu môže teraz článok Alexandra Isačenka podnietiť k podobným úvahám aj vo vzťahu k slovenčine a slovenským dejinám, a zároveň aspoň týmto opäť vrátiť tohto svetového vedca na Slovensko.

Alexander Isačenko

*Keby koncom 15. storočia Novgorod zvíťazil nad Moskvou
(O jednom neuskutočnenom variante dejín ruského jazyka)*³⁵

Nasledujúce úvahy treba chápať ako istý myšlienkový experiment. Autor nepokladá chod dejín za absolútne nevyhnutný – vo všetkých historických procesoch boli a sú zlomové body – rázcestia a voľba tej či onej cesty závisí od slepej náhody. Takýmto rázcestím v dejinách ruského národa (a jazyka)

²⁹ KRYSKO, B. V. „Bez gneva i pristrastija...“. In *Vestnik Rossijskoj akademii nauk*. 1999, roč. 69, č. 12, s. 1121,

³⁰ SUPRUN, V. I. Smelyj eksperiment. In *Vestnik Rossijskoj akademii nauk*. 1999, roč. 69, č. 12, s. 1121.

³¹ *Ibid.*, s. 1122.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*, s. 1123.

³⁵ Z ruštiny preložila I. Kupková.

bol koniec 15. storočia, keď sa rozhodovalo o otázke vedúcej politickej sily pri zjednocovaní ruskej zeme. Napriek nesporným politickým úspechom Moskvy vážnym súperom centralizačnej politiky Ivana III. zostával Novgorod. Vieme, akým smerom sa vydali ruské dejiny v dôsledku víťazstva Moskvy: z ruského veľkokniežata Ivana, fakticky ešte vazala Zlatej hordy, sa stáva samoderžavný cár, následník byzantskej veľkoleposti, a Moskovský štát spolu s dvojhľavým orlom preberá po Byzancii úlohu obrancu a strážcu „čistoty viery“. Boj za čistotu pravoslávnej viery však zahŕňa nielen ideologickú polemiku so západným kresťanstvom, ale aj urputný boj proti pokroku vo všetkých jeho duchovných, praktických aj každodenných prejavoch. Nedá sa nevsimnúť, že celé krvavé dejiny ruského samoderžavia a despotizmu sa začínajú práve v Moskve na prelome 15. a 16. storočia. Zápisky baróna von Herbersteina o moskovských záležitostiach³⁶ za Vasilija III. výrazne pripomínajú niektoré črty politického a každodenného života nám menej vzdialených období.

Keď Moskva poskytla útočisko gréckym a slovanským emigrantom z juhu, nezvratne obrátila späť koleso dejín nielen krajiny, ale aj písomného jazyka.

Balkánski pisári, ktorí sa neorientovali v miestnej zložitej kultúrno-politickej a jazykovej skutočnosti, sa stávajú šíriteľmi úplne absurdných a hlboko reakčných opatrení. Do pravopisu sa zavádzajú prvky úplne cudzie ruskému jazyku 15. storočia: obnovuje sa používanie písmena Ж [veľký jus] (ktoré na východoslovanskej pôde nikdy nemalo fonologické opodstatnenie), zavádza sa spôsob písania typu всеа [vsea] namiesto всея [vseja; t. j. celej] пълкъ [přlкъ] namiesto полкъ [polкъ, t. j. pluk], великыи [veliky] namiesto великий [velikij] alebo великой [velikoj; t. j. veľký]; do písomnej reči sa násilne zavádza cudzorodá morfológia, archaizuje sa syntax aj lexika, štylizácia písomného podania sa stáva samoučelnou a spôsobuje úplnú nezrozumiteľnosť textu (napr. v dielach pisára Timofejeva).³⁷ Všetky tieto umelé opatrenia len prehľbujú priepasť medzi písomným jazykom vznešených textov a jazykom obyvateľstva: diglosia, na Západe zlikvidovaná koncom stredoveku, sa na Rusi stáva najvážnejšou prekážkou duchovného a kultúrneho rastu

³⁶ Siegmund von Herberstein (1486 – 1566), diplomat v službách Svätej rímskej ríše, ktorý v rokoch 1517 a 1526 strávil istý čas v Rusku. Vo svojich *Zápisoch o moskovských záležitostiach* (Rerum Moscovitarum Commentarii, 1549) oboznámil vtedajší západný svet s pomermi v preň dovtedy pomerne neznámom Moskovskom štáte. Vďaka znalosti slovanského jazyka (narodil sa na území dnešného Slovinska) mohol Herberstein v knihe priniesť nielen informácie o geografických, politických, historických, spoločenských či náboženských pomeroch v krajine, ale aj o bežnom živote jej obyvateľov a ich obyčajoch.

³⁷ Ivan Timofejev syn Semionov (okolo 1555 – 1631) – ruský pisár, spisovateľ a nábožensko-filozofický mysliteľ.

krajiny. To, čo sa v učebniciach zvykne blahosklonne nazývať „Cypriánovou reformou“ (alebo „druhým južnoslovanským vplyvom“),³⁸ je nakoniec v skutočnosti prejavom tmárstva, ktoré nadhlo odtrhlo ruskú reč od jej koreňov, a zároveň aj Moskovitiu od jej európskych súčasníkov. Odvolávanie sa na plánované (a údajne žiaduce) zblíženie ruštiny so srbčinou alebo bulharčinou sa ťažko dá brať vážne – zblíženie s južnoslovanskými národmi, ktoré sa dostali pod tureckú nadvládu, nešlo dokopy s megalomániou moskovských cárov. A tak sa v predvečer zavedenia knižnice na Rusi celá autorita cirkvi pevne a nadhlo spojil s umelým, komplikovaným a v podstate mŕtvym jazykom stredoveku. S týmto súvisí nielen všeobecný úpadok moskovskej literatúry, na ktorý poukázal napríklad F. I. Buslajev.³⁹ S týmto súvisí aj celé oneskorenie ruskej kultúry.

* Por. BUSLAJEV, F. I. Lekcii iz kursa istorii russkoj literatury, čitannogo studentam Moskovskogo universiteta v 1860 – 1861 akademičeskom godu. In: *Letopisi russkoj literatury i drevnosti*, 1859 – 1860, zv. III, s. 68.

Príčinou zaostávania Moskovského štátu vo všetkých oblastiach vedy, techniky, štátnych a vojenských štruktúr, financií a právnych noriem nebolo „tatárskeho jarmo“, skostnatenosť či konzervativizmus, ale duch aktívneho reakcionárstva. Politické oslobodenie spod tatárskej nadvlády neprináša obdobie prudkého kultúrneho rastu, neoslobodzujú tvorivé sily spoločnosti, ktorá nadobudla politickú slobodu. Len ťažko môžeme Ivana Hrozného nazvať „osvieteným panovníkom“ a obdobie zmätkov [*smuty*] a panovanie prvých dvoch Romanovovcov sa nevyznačuje progresívnymi reformami alebo „skokom vpred“. Znova sa (už koľký raz!) „knihy“ „opravujú“ (t. j. umelo archaizujú) a nad nanajvyš neobratne formulovanými zárodkami nových („protestantských“) ideí znova triumfuje Nikonov⁴⁰ princíp archaizácie a byzantinizmu. Až do druhej polovice 18. storočia ruštine nie je súdené získať

³⁸ Cypriánova reforma – úprava (oprava, redigovanie) bohoslužobných textov, ktorú inicioval kyjevský metropolita Cyprián (okolo 1330 – 1446) a ktorej cieľom bolo tieto texty zjednotiť a odstrániť v nich chyby a odchýlky od pôvodných starobulharských prekladov gréckych kníh.

³⁹ BUSLAJEV, F. I. Lekcii iz kursa istorii russkoj literatury, čitannogo studentam Moskovskogo universiteta v 1860 – 1861 akademičeskom godu. In: *Letopisi russkoj literatury i drevnosti*. 1859 – 1860, zv. III, s. 68.

⁴⁰ Patriarcha Nikon (1605 – 1681) – moskovský patriarcha, autor cirkevných reforiem smerujúcich k zjednoteniu obradov pravoslávnej a gréckej cirkvi, ktoré začal presadzovať v 50. rokoch 17. storočia a ktoré viedli k rozkolu v ruskej pravoslávnej cirkvi a vzniku staroverstva; súčasťou reformy bola aj tzv. oprava bohoslužobných kníh podľa gréckych originálov, upravovalo sa však nie podľa byzantských, ale podľa súdobých novogréckych textov.

v národnej kultúre občianske práva, zaujať také miesto, aké vo svojich kultúrach už vtedy zaujali angličtina, francúzština, taliančina a nemčina. Táto radikálna formulácia je zámerná, lebo sa nazdávame, že jednou z hlavných príčin zaostávania ruskej kultúry v predpetrovskom období bola absencia autoritatívneho „prirodzeného“ jazyka.

Pochmúrnosť naznačeného obrazu vývoja nevyplýva z toho, že by bol predpojato preexponovaný. Treba konečne nájsť odvahu nazvať veci pravým menom a nie hľadať pre to, čo sa stalo, „historické odôvodnenie“. Stredoveká patetickosť cirkevnoslovanského výraziva neúmerne predĺžila aj samotný ruský stredovek, prerušený až zásahom Petra I. Pokúsme sa však na chvíľu si predstaviť, že sa v rozhodujúcom období, v 70. rokoch 15. storočia, nestala dovŕšiteľom „zjednotenia ruskej zeme“ Moskva, ale Novgorod.

Politické usporiadanie Novgorodu a novgorodských zemí sa od samého začiatku podstatne odlišovalo od ostatných údelných kniežatstiev svojráznou demokratickou, takmer republikánskou formou vlády. Obmedzená moc kniežaťa a miestodržiteľa, vedúca úloha parlamentu („veče“), živá obchodná a kultúrna výmena s námornými krajinami Pobaltia, takmer úplná absencia politickej hrozby od kočovníckej stepi, nevyhnutnosť byť na rovnakej technickej úrovni ako technika výzbroje a vojenská taktika Rádu nemeckých rytierov – toto všetko zanechalo hlboké stopy na štátnom zriadení, politickom myslení a charaktere ekonomiky tohto mestského štátu a rozhodujúcim spôsobom sa dotýkalo každodenného života jeho obyvateľov.

Počas strašných rokov „tatárskeho vpádu“ sa Novgorod pod mongolskú nadvládu nedostal. Dobrovoľné podriadenie Alexandra Nevského Horde ochránilo mesto pred mongolskými nájazdmi. Ponižujúce kolaborantstvo s okupantmi, také typické pre moskovské (aj iné) kniežatá (Daniel, Ivan Kalita), ako aj pre špičky pravoslávnej cirkvi, v Novgorode nikdy nekleslo na úroveň päťolizacstva.“ „Zákony“ Zlatej hordy, mongolský peňažný systém, tatárske miery a celkovo orientálne spôsoby, ktoré sa ujali v Moskve a v mnohom určili charakter Moskovijčanov, sa do Novgorodu nedostali.

“ V ruských letopisoch sa nachádzajú pasáže, zväčša neznáme nielen študentom, ale aj uznávaným odborníkom na ruské dejiny a ruský jazyk. Toto sa napríklad píše v *Trojickom letopise* (Trojickaja letopis) pod rokom 1240: „Togo že lieta vziaša Kievъ Tatarove i sviatuju Sofiu razgrabiša i monastyri vsie, i ikony, i kresty čestnyja, i vsia ouzoročia cerkovnaja vziaša, a ludi ot mala do velika vsia ubita mečem.“ A toto sa píše o necelé tri roky: „V lieto 6751 (1243) velikij kňaz Jaroslavъ pojecha v Tatory k Batyjev i syna svojego Kostantina posla kъ Kanovi. Batyj že počti Jaroslava velikogo (?) čestiu i muži jeho i otpusti i rekъ jemu: ‚Jaroslave, budi ty stare i vsiem kňazemъ v ruskom jazyce.‘ Jaroslav že vozvratisia v svoju zemlu s velikoju čestiu.“ V nasledujúcich rokoch sa takéto návštevy ruských kniežat opakujú každoročne.

Práve Novgorod a novgorodská zem je ten „ruský Sever“, ktorý si teraz tak obľúbili znalci ruského umenia na obidvoch stranách hraníc. Počnúc monumentálne-strohou architektúrou najstarších novgorodských chrámov, takých odlišných od kyjevskej architektúry, a končiac v pravoslávii mimoriadne zriedkavými drevenými plastikami, ktoré sa nedávno našli na poválach cerkvičiek na Severe, Novgorod a novgorodská zem vytvorili originálne hodnoty, ktoré nemajú paralelu ani v Kyjeve, ani v strednom Rusku.

Jazyk novgorodských letopisov obsahuje celý rad lexikálnych prvkov, spájajúcich text skôr so západoslovanskou tradíciou ako s Kyjevom.⁴¹ Nie v Kyjeve, ale v Novgorode vznikol originál a množstvo rukopisných kópií prvého zákonníka východných Slovanov – Ruská pravda. Nie v Kyjeve, ale v Novgorode sa formoval jazyk úradného styku východoslovanského stredoveku. Sotva môžeme pripísať absenciu právneho písomníctva na juhu Kyjevského štátu pred mongolským vpádom iba na vrub nepríjemnej zhody historických náhod („požiare“ a „lúpeže“). Zatiaľ čo totiž disponujeme pomerne obsiahlym súborom novgorodských, pskovských a, trochu neskorších, smolenských úradných písomností, nemáme ani najmenšiu predstavu o jazyku takýchto textov v Kyjeve.

⁴¹ O pokresťančovaní Novgorodu a o kanáloch, po ktorých sa kresťanstvo dostalo na východoslovanský Sever nevieme vôbec nič. Opodstatnene sa môžeme domnievať, že existovali isté politické dôvody, pre ktoré sa kyjevský letopisec a neskôr aj letopisec novgorodský tejto chúlостivej otázky. G. J. Ševeľov poukazuje na to, že z 15 východoslovanských rukopisov obsahujúcich stopy hlaholiky je 13 pôvodom novgorodských a že v chráme sv. Sofie v Novgorode sa nachádzajú nápisy v hlaholike. V *Prvom novgorodskom letopise* sa vyskytujú početné lexikálne prvky, ktoré majú paralely v češtine a slovenčine, ale kyjevským autorom sú neznáme. A napokon, na severe bol rozšírený kult českého mučeníka sv. Václava, ale v Kyjeve bol takmer neznámy. To všetko nabáda k úvahám, že kresťanstvo sa do Novgorodu nedostalo z Byzancie, ale zo Západu, z Moravy a Čiech. Hlaholika bola jedinou slovanskou abecedou používanou na Morave počas misijného pôsobenia Konštantína a Metoda a ich žiakov. Hypotézu o „pokresťaní“ Novgorodu nezávisle od Kyjeva prvý raz vyslovil N. M. Nikolskij⁴¹ a podporil ju G. J. Ševeľov, por. SHEVELEV, G.Y.. Die kirchenslavischen Elemente in der russischen Literatursprache und die Rolle A. Šachmatovs bei ihrer Erforschung. In: A. Šachmatov – G.Y. Shevelev. *Die kirchenslavischen Elemente in der modernen russischen Literatursprache*. Wiesbaden, 1960.⁴²

⁴¹ Nikolaj Michajlovič Nikolskij (1877 – 1959) – ruský historik, bibliista a orientalista, odborník na semitské jazyky a klinové písmo.

⁴² George Yuri Shevelov (Jurij Vladimirovič Ševeľov) (1908 – 2002) – ukrajinsko-americký jazykovedec a literárny vedec, slavista; v r. 1944 emigroval zo Sovietskeho zväzu do Nemecka, od r. 1950 žil v USA Alexej Alexandrovič Šachmatov (1864 – 19200 – ruský jazykovedec, textológ, historik starších slovanských literatúr a jazykov, zakladateľ výskumu dejín spisovnej ruštiny.

Nie v Kyjeve (ani v Moskve), ale v Novgorode sa našli súkromné zápisky a listy na brezovej kôre [*berestanyje gramoty*], ktoré nám síce dali veľmi málo čo sa týka doplnenia našich poznatkov o jazyku daného obdobia, ale nesporne sú kultúrno-historickým javom prvej veľkosti. Nie v Moskovskej zemi, ale na „ruskom Severe“ sú stále živé dozvuky najstarších národných eposov východných Slovanov („starín“).⁴³ Nie v Moskve, ale na „ruskom Severe“ sa zachovali príklady svojbytnej drevenej architektúry (napr. Kiži).⁴⁴ A vkus talianskych staviteľov, ktorí vytvorili vyčáčkany orientálny „style russe“ chrámu Vasilija Blaženého, nepokazil monumentálnu monolitnosť novgorodského a pskovského kremla.

Jazykovedci a literárni vedci veľa rás poukázali na to, že štýl rozprávania novgorodských letopisov je oveľa triezvejší ako štýl iných letopisov, že jazyk je v nich menej kľukatý a bližší k hovorovému jazyku. Táto črta novgorodského písomníctva možno priamo súvisí s demokratickým zriadením tohto mestského štátu, s pomerne vysokým percentom gramotných ľudí zvyknutých písať v ruštine, s celkovou „svetskosťou“ novgorodského života. Práve v Novgorode nad cirkevno-slovanským jazykovým elementom prevláda nárečovo zafarbený „prirodzený“ jazyk obyvateľstva.

Po páde Konštantínopola (1453) a vpáde Turkov na Balkánsky polostrov Moskva zostala fakticky odtrhnutá od Byzancie, t. j. od zdroja, z ktorého čerpala všetky svoje duchovné a kultúrne hodnoty. Moskovský štát sa však neobrátil tvárou k európskej skutočnosti, ale namiesto toho stavia a predstavuje svoju ideológiu na úplne neperspektívnej ideológii zaniknutej Ríše. Moskovitá, už odrezaná od Byzancie, sa nezapojila do celoeurópskeho duchovného hnutia Renesancie, Humanizmu a reformácie, ale namiesto toho sa zo všetkých síl dištancuje od latinského Západu.

V prospech toho, že Novgorod bol do značnej miery vtiahnutý do procesu duchovného kvasenia, ktoré zachvátilo strednú, západnú a severnú Európu, vypovedá veľmi veľa dôkazov. Ťažko sa dá pokladať za náhodu, že sa na rôznych koncoch Európy súčasne objavili náboženské hnutia, ktoré boli namierené proti oficiálnej cirkvi a očividne mali sociálno-ekonomické korene. Nemáme tu priestor, aby sme analyzovali teologické a sociálno-politické základy proticirkevných hnutí, ktoré sa objavili v Novgorode a Pskove a do-

⁴³ *Starina* – ľudové pomenovanie žánru *bylina*, staroruskej epickej piesne o historických udalostiach.

⁴⁴ Komplex drevenej chrámovej architektúry na ostrove Kiži sa nachádza v zozname Svetového dedičstva UNESCO.

stali názov „strigoľníci [„strigoľníci“, t. j. holiči]“⁴⁵ a „židovstvujuščije [judajizujúci]“.⁴⁶ Popieranie existencie svätcov, odmietanie uctievania ikon, zúrivosť polemika s cirkevnou hierarchiou, motív „nestažateľstva“⁴⁷ [„nezhřňania majetku“] zblízuje tieto „herézy“ s rôznymi racionalistickými prúdmi západoeurópskeho protestantizmu. Boj s ortodoxnými dogmami a idea sekularizácie myslenia sú charakteristické tak pre Západnú Európu, ako aj pre Novgorod a Pskov konca 15. storočia.[†]

[†] Podľa H. Birnbauma by si ďalší výskum žiadala otázka možnej súvislosti medzi „judajizujúcimi“ a husitmi, najmä táboritmi, por. BIRNBAUM, H. *Jews and Slavs: Contacts and Conflicts in Russia and Eastern Europe*, International UCLA Conference, 1972, March 19 – 23. Birnbaum odkazuje najmä na knihu N. A. Kazakovovej a J. S. Lurieho: KAZAKOVA, N. A. – LURIE, J. S. *Antifeodalnyje jeretičeskije dviženija na Rusi XV – nač. XVI veka*. Moskva – Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR, 1955, s. 344.

Jazykovedca zaujíma predovšetkým osud jazyka. Vo všetkých krajinách katolíckej Európy, v ktorých zvíťazila reformácia, bol najvýraznejším a najdôležitejším dôsledkom protirímskeho hnutia boj s latinčinou a zavedenie národného jazyka do náboženskej sféry. Reformácia v Nemecku by nebola bez Lutherovho prekladu Biblie. Až v súvislosti s reformáciou sa v 16. storočí formuje nemecký, litovský, slovinský, nemecký a mnohé iné spisovné jazyky. Širitelmi nových, očividne antifeudálnych myšlienok je nižší klérus a mestské obyvateľstvo.

Na pozadí týchto všeobecne známych faktov nebude priveľmi trúfalé predpokladať, že aj v Novgorode a Pskove – v centrách stredovekých „revizionistov“ – existovali veľmi hmatateľné predpoklady pre výmenu cudzieho a pomerne nezrozumiteľného cirkevno-slovanského jazyka za jazyk „prirodzený“, teda ruský. Keby heréza „judajizujúcich“ nebola krátko po svojom vzniku zlikvidovaná, keby Novgorod dostal príležitosť rozvíjať a propagovať nové náboženské učenie, nevyhnutne by došlo k prekladu Svätého písma do

⁴⁵ „Strigoľniki“ – náboženské hnutie, ktoré vzniklo v 14. storočí v Pskove a neskôr sa presunulo do Novgorodu; prívrženci hnutia odmietali cirkevnú hierarchiu, vystupovali proti vtedy rozšírenému predaju a kupovaniu cirkevných hodností.

⁴⁶ „Židovstvujuščije“ – spoločný názov pre rôzne náboženské hnutia v 15. storočí v Novgorode, ktoré odmietali niektoré súčasti náboženských obradov (napr. prijímanie); názov pravdepodobne pochádza od zakladateľa najstaršieho z týchto hnutí Zachariáša, ktorý bol židovského pôvodu; o strigoľníkoch a judajizujúcich pozri ŠAFIN, J. Židovstvujuščiji. Židia a Moskovská Rus na začiatku novoveku. In *Historia Ecclesiastica*. 2013, roč. 4, č. 1, s. 35 – 65.

⁴⁷ „Nestažateli“ – mníšske hnutie na prelome 15. a 16. storočia, ktoré vystupovalo proti tomu, aby kláštory vlastnili pôdu; názov pochádza od jedného z troch mníšskych sľubov – sľubu dobrovoľnej chudoby, nehromadenia majetku, rus. nestažanije.

ruštiny. Takéto „nebezpečenstvo“ zrejme fakticky existovalo. Ako akúsi protiváhu voči možným krokom „zdola“ novgorodský biskup Gennadius inicioval nový preklad biblických textov (1489 – 1499),⁴⁸ pričom – a to je mimoriadne príznačné – k originálom, z ktorých sa prekladalo, boli zaradené nielen grécke, ale aj latinské, hebrejské a dokonca nemecké texty.^{††}

^{††} Por. GUDZIJ, N. K. *Istorija drevnej russkoj literatury*. Moskva: Učpedgiz, 1950, s. 238. Jazykom prekladu bola, samozrejme, cirkevná slovančina. Týmto bola premárnená historická šanca, ktorá sa už nezopakovala. Prvý preklad Biblie do ruštiny, ktorý vznikol v 18. storočí, zostal takmer nepovšimnutou epizódou.

Aj človek bez bujnej fantázie si dokáže ľahko predstaviť, akým smerom by sa vyvíjala ruština, keby sa začiatkom 16. storočia namiesto „Cypriánovej reformy“ objavil úplný ruský text Biblie. Jedna časť duchovenstva by reagovala s rovnakou nevraživosťou, s akou reagovala časť katolíckych duchovných na vznik povedzme Lutherovho prekladu. K „rozkolu“ v ruskej pravoslávnej cirkvi by došlo takých stopäťdesiat alebo sto rokov pred Nikonovým rozkolom, ako víťaz by však z neho nevyšla patriarchova ultrareakčná strana, ale demokratická časť duchovenstva a osvieteného mestského obyvateľstva.

Každý národný jazyk, ktorý sa dočkal použitia pri bohoslužbách, tým zároveň získava v spoločnosti tú najvyššiu autoritu. Je veľmi pravdepodobné, že liturgický variant tu predpokladaného ruského jazyka absorboval významné množstvo prvkov tradičnej cirkevnej slovanštiny.⁴⁹ Amalgamácia [Splynutie] „knižného“ a „prirodzeného“ jazyka by sa teda v podstate nezačala v 18., ale už v 16. storočí. A tento nový písomný jazyk, vo fonetickom, morfológickom a syntaktickom ohľade ruský a až teraz skutočne spisovný,^{†††} by začal svoj triumfálny pochod po celej krajine. Nie je vylúčené, že tento jazyk vychádzajúci z novgorodského centra by mal namiesto moskovských niektoré črty novgorodského dialektu. Základom protestantizmu je poznanie a sústavné čítanie Biblie – existencia ruského prekladu by významne rozšírila základňu gramotnosti obyvateľstva, písanie v rodnom jazyku by sa stalo oveľa prístupnejším než písanie v ťažko pochopiteľnej cirkevnej slovančine. Sekularizácia jazyka by nevyhnutne vyvolala sekularizáciu celej kultúry, odstránenie umelých prekážok, ktoré ako takmer nepreniknuteľný múr oddeľovali stagnujúci ruský stredovek od európskych nových dejín.

^{†††} Tu musím zdôrazniť, že použitie termínu „spisovná ruština“ vo vzťahu k písomným jazykom stredoveku považujeme za anachronické, a preto absolútne neprípustné. Spisovaná ruština sa formuje až v priebehu 18. – začiatku 19. storočia. Por. ISAČENKO,

⁴⁸ *Gennadiova Biblia* (1499) – prvý úplný cirkevnoslovanský preklad Biblie.

⁴⁹ Isačenko tu zámerne namiesto neutrálneho výrazu *cerkovnoslavianskij jazyk* (cirkevná slovančina), ktorý používa inde v texte, použil výraz s pejoratívnym nádychom *slavianščina*.

A. V. Kakova specifiká literaturnogo dvujazyčija slavjanskich jazykov? In: *Voprosy jazykoznanija*, 1958, č. 3, s. 42 – 45; ISAČENKO, A. V. K voprosu periodizacii istorii russkogo jazyka. In: *Sbornik v česť B. A. Larina*. Leningrad, 1963, s. 149 – 158.

Politické víťazstvo Novgorodu nad Moskvou by mohlo vyvolať aj rad iných, nemenej dôležitých dôsledkov. V Novgorode sa neujala primitívna aziatskosť moskovského dvora, jej podozrievavosť voči všetkému cudzokrajnému, jej krutosť a bezprávie. Je celkom možné, že Novgorod by sa rozvíjal asi tak, ako sa rozvíjala Riga alebo Štokholm. Európsky spôsob života by nezačal prenikať do Rusi koncom 17. storočia, ale už v polovici 16. storočia. Európske umenie (maliarstvo, hudba, divadlo, lyrika), humanitné aj prírodné vedy, odev aj domáce potreby, medicína aj matematika, filozofia aj klasické vzdelanie – to všetko mohlo v Novgorode získať plné občianske práva. Už v 16. storočí sa dalo dohnať všetko, čo sa zmeškalo za dve storočia tatárskej nadvlády. Moskovský Kremľ však túto možnosť zvažil a prijal potrebné opatrenia, aby takémuto vývoju zamedzil: v r. 1494 Ivan III. zatvára poslednú obchodnícku osadu Hanzu a hranice na Západ sa takmer hermeticky uzatvárajú.

Moskva so svojim ultrareakčným izolacionizmom nedokázala zmeniť poloaziatský štát na európsku veľmoc. Na niečo také bolo potrebné úplne prehodnotiť štátnu ideológiu, preniesť centrum novej ríše na také miesto, odkiaľ by bolo pohodlnejšie „prerúbať okno do Európy“. No ak by sme pripustili, že už v 15. storočí sa vedúcou silou na Rusi mohol stať Novgorod namiesto Moskvy, to preslávené „okno“ by nakoniec bolo zbytočné: cez Novgorod by predsa do Európy boli dokorán otvorené dvere.

Ak by bola v dôsledku prekladu Svätého písma do ruštiny v 16. storočí cirkevná slovančina odsunutá na vedľajšiu koľaj alebo jednoducho vytlačená, proces formovania ruského jazyka by sa nezačal v 18., ale v 16. storočí, a už v 17. storočí sa mohla objaviť nová („klasická“) ruská literatúra, tak ako v ostatných krajinách Európy. A namiesto ohromujúceho Života [*protopopa Avvakuma*],⁵⁰ ktorý zúrivý protopop napísal negramotným, neotesaným jazykom, mohla ruská literatúra mať svojich Moliérov a Racinov – Avvakumových súčasníkov.

⁵⁰ Pozri AVVAKUM, Petrov Protopop. *Život protopopa Avvakuma, ktorý sám napísal*. Preložil Ján Komorovský, 1976. Bratislava: Tatran. J. Komorovský, ktorý bol žiakom A. Isačenka, napísal: „Vlastný životopis protopopa Avvakuma som neskôr mohol preložiť do slovenčiny len vďaka isačenkovej škole.“ KOMOROVSKÝ, J. Moje spomienky na profesora Alexandra Vasilieviča Isačenka. In *Florilegium in honorem Alexandri Isačenko : Ad iubilaem centenarium oblatum*. Eds. A. Eliáš – L. Matejko. Bratislava : Coolart, 2011, s. 107.

Nebudeme už pokračovať: nič z vyššie načrtnutého sa neuskutočnilo a chod dejín Ruska aj ruského jazyka bol presne taký, ako ho všetci poznáme. Netreba sa však poddávať „hypnóze holých faktov“, najmä ak sa týmito faktami manipuluje a sú občas podávané v špecifickom balení. Cieľom nášho exkurzu do oblasti vedecky možného, ale neuskutočneného bolo odstrániť panegyrické akcenty z tradičných dejín ruského jazyka, v ktorých epiteton „moskovský“ nadobudol takmer mystickú aureolu. Hoci musíme uznať niektoré nesporné zásluhy moskovských samovládov a samozvancov a niektoré ruskému srdcu blízke asociácie spojené s predstavami o „pôvodnom“ Rusku a o moskovských „pekárkach prosfor“;⁵¹ bez ktorých by údajne súčasná ruština nejestvovala, treba otvorene povedať, že „moskovský variant“ ruských dejín nebol ten najpokrokovejší, najvydarenejší a dokonca nebol ani „nevyhnutný“ a že iba radikálnym prehodnotením hodnôt sa môžeme a musíme oslobodiť od stereotypného stotožňovania „Rusi“ s predpetrovskou Moskvou. A práve tam, kde sa tak štedro rozdávali známky na stupnici pokrokovosti a reakčnosti, by sa patrilo zriecť škodlivého „objektivismu“ pri hodnotení nepretržitých krokov moskovských politických a cirkevných orgánov, zamera- ných na zamedzenie aj tých najmenších pokusov vyviesť ruský jazyk z čmudu krčiem a stuchliny úradovní na širokú cestu národnej kultúry hodnej veľkého národa.

Cieľom nášho myšlienkového experimentu bolo spochybníť nebezpečný automatizmus tradičného hodnotenia dejín ruského jazyka a na pozadí toho, čo „mohlo byť“, ukázať podstatu toho, čo skutočne bolo.

⁵¹ Traduje sa, že A. S. Puškin spisovateľom odporúčal, aby sa ruštinu učili od „moskovských pekárov prosfor“.

„JE PRIAM PROTI OSUDU, ŽE SME NENAVIAZALI PRIATELSTVO BLIŽŠIE PRED 40 ROKMI.“ Z KOREŠPONDENCIE G. M. MEDVECKÉHO SLOVENSKÉMU SPISOVATEĽOVI J. SMREKOVI¹

Luciána HOPTOVÁ

„It is directly against fate that we did not make a friendship closer 40 years ago”. From the correspondence of G. M. Medvecký to the Slovak writer J. Smrek. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol. 21, no. 2, p. 62 – 68.

The Czechoslovak Republic in the interwar period was one of the few states that decided to accept emigrants from former Russian Empire. One of them was Grigory Mikhailovich Medvetsky (1899 – 1976) – pedagog, writer and cultural activist. During his active life, he met many artists, musicians, archaeologists, historians and writers. He valued his friendship with the Slovak writer Jan Smrek (1898 – 1982). The aim of the study is to present a part of the letters of G. M. Medvetsky, which were addressed to J. Smrek.

Keywords: Slovakia. Culture. G. M. Medvetsky. J. Smrek.

Československo v medzivojnovom období predstavovalo jeden z tých štátov, ktorý sa rozhodol nezištne prijať emigrantov z bývalého cárskeho Ruska a poskytnúť im morálnu i materiálnu podporu a pomoc. Jedným z takýchto emigrantov bol aj pedagóg, spisovateľ, prekladateľ, kultúrny dejateľ, Grigorij Michajlovič Medveckij (1899 – 1976), ktorý väčšinu svojho života (1926 – 1976) prežil na území dnešného Slovenska.²

G. M. Medveckij, absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe (1921 – 1926)³, spojil svoj život, pracovný i súkromný, na dlhé desaťročia s dvoma slovenskými mestami, Košicami (1926 – 1938) a Trenčínom (1939 – 1976). V nich pôsobil ako stredoškolský učiteľ⁴ a pracovník Východoslo-

¹ Štúdia je výstupom z projektu VEGA č. 1/0546/19 – *Vklad ruskej emigrantskej inteligencie do rozvoja vedy a kultúry na Slovensku v rokoch 1920 – 1945*.

² Slovenská národná knižnica – Literárny archív v Martine, fond *Gregor Medvecký*.

³ Slovenská národná knižnica – Literárny archív v Martine, fond *Gregor Medvecký*.

⁴ Na stredných školách v Košiciach a Trenčíne pôsobil G. M. Medveckij najmä ako učiteľ ruského jazyka a ruskej konverzácie. Ako pedagóg vychoval viacerých dobrých preklada-

„Je priam proti osudu, že sme nenaviazali priateľstvo bližšie pred 40 rokmi.“
Z korešpondencie G. M. Medveckého slovenskému spisovateľovi J. Smrekovi

venského múzea v Košiciach⁵. Na východe i západe Slovenska však vyvíjal bohatú čínorodú prácu aj v iných oblastiach. Veľmi aktívny bol na poli publicistiky, o čom svedčia nielen jeho práce v novinách či časopisoch ako *Slovenský východ*, *Gazdovské noviny*, *Národní listy*, *Pravda*, *Práca*, *Učiteľské noviny*, *Považský hlas*, *Slovenská hudba*, *Pamiatky a múzea*, *Ruština v škole*, *Русский народный голос*, *Památky archeologické* a iných, ale aj práce pedagogického či umeleckého zamerania, napr. *Trenčín a jeho ľud v maliarstve* (1960), *Trenčín v starej grafike* (1965) a *Trenčín v umení* (1966).

G. M. Medveckij bol veľmi činný aj na poli kultúry i osvety. Bol členom viacerých kultúrnych výborov, komisií či spolkov; spolupracoval s rôznymi kultúrnymi i osvetovými inštitúciami, ako aj s Československým rozhlasom. Bohatá agilita na poli publicistiky, kultúry i osvety, priniesla G. M. Medveckému, zaniietenému slavistovi a učiteľovi ruského jazyka, možnosť spoznať počas svojho veľmi plodného života množstvo spisovateľov, umelcov, hudobníkov, archeológov, historikov či múzejníkov. Osobné kontakty udržiaval napr. s O. a K. Nedbalovcami, P. Eisnerom, Z. Folprechtom, J. Haluzickým, a inými. Vysoko si tiež cenil priateľstvo so slovenskými spisovateľmi E. Šándorom (1896 – 1952) a J. Smrekom (1898 – 1982), o čom svedčí aj korešpondencia chránená v Slovenskej národnej knižnici – Literárnom archíve v Martine, z ktorej vyviera priateľstvo, vzájomná úcta a rešpekt.

V nasledujúcej časti štúdie prinášame niekoľko prepisov listov G. M. Medveckého adresovaných J. Smrekovi, s ktorým sa spoznal počas liečebného pobytu v kúpeľoch v Piešťanoch. Prepisy listov uvádzame v pôvodnom znení a v chronologickom poradí.

List zo dňa 27. novembra 1961.⁶

Milý Janko,

nemáš rad ani zdvorilosť, ani kúrtuaziu, pri tom všetkom zo všetkymi si „za pana brata“ a zo všetkymi si jednoduchý a srdečný. Dobrý a neobyčajne vzdalený lakomstva a chorobného skupanstva. Veľa mohol by som, pod čerstvým

telov ruského jazyka.

⁵ Vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach pôsobil G. M. Medveckij v rokoch 1927 – 1938.

⁶ Slovenská národná knižnica – Literárny archív v Martine, fond *Ján Čietek-Smrek*, sign. 181 K 21.

dojmom, napísať, ale nemáš rad mazlenie a chvalospevy. Teraz tu vezmen za druhý koniec, pozorne preštudujem Tvoju tvorbu, bude sa nazdavam plnejšia a hlboko pochopiteľnejšia. To mi zaiste uznaš? Videl som a rozpravaj som po celý, takmer, mesiac, s básnikom Jánom Smrekom. Zanechal si na mňa hlboký dojem, dojem o človeku, ktorému poezia je ozaj ozajstnou naruživosťou a poslaním, nikdy však nie povolaním.

Odpusť mi, keď som sa nespravne vyjadril, keby som mohol fibri duše správne a slovami vyjadrovať! Fibri sú jemnejšie ako zachvevy duše.

Nuž, buď zdravý a pevnejšie tisknem Ti ruku oddané Tvoj aj obdivovateľ, aj ctiteľ, nazdávam sa aj uprímny priateľ.

Medvecký (*podpis*)⁷

List zo dňa 26. februára 1962.⁸

Milý Ján!

Porovnaval som Tvoj preklad Puškina s prekladom Janka Jesenského iba pre teba, ale rozhodne nie pre krotochvíľu a rozmárnú zábavu. Samozrejme, že pre ucelené dielo už nebude času. Pred 25 rokmi som začal sbierať preklady Puškina, ale vojna narušila túto prácu a [*nečitateľné*] inak ako som túžil a prial. Dnes už neskoro. Mám medzi mojimi papiermi aj taký materiál. Vypisoval som iba preklady publikované v „Slov.Pohl.“ Ale za 40 posledných rokov toho bolo ozaj veľa. Medzi úspešnými prekladmi, ktoré som občas čítal, boli preklady Antona Pridávka, R. Brtaňa – (prepiate a naročite ozdobné) a proste, a krásne Jesenského a nakoniec Tvoje. Samozrejme že aj Tebe to ponukli neskoro. Pred 20 rokmi, keď si bol mlad a plný ohňa a sily. Teraz už je prineskoro! Puškin by rozhodne potreboval by takého poetu ako si prave Ty, moj milý, Jáno Smrek. Je priam proti osudu, že sme nenaviazali priateľstvo bližšie pred 40 rokmi.⁹

Iba Tebe píšem rukou, inak strojom. Ďakujem Ti za milý list a za informáciu. Počkám na Kováča, potom by som skúsil napísať iba stať o tom ako si hu-

⁷ List je napísaný strojom, podpis Medvecký je napísaný rukou.

⁸ Slovenská národná knižnica – Literárny archív v Martine, fond *Ján Čietek-Smrek*, sign. 181 K 21.

⁹ Prvá časť listu je napísaná rukou.

„Je priam proti osudu, že sme nenaviazali priateľstvo bližšie pred 40 rokmi.“
Z korešpondencie G. M. Medveckého slovenskému spisovateľovi J. Smrekovi

dobné téma nehodobník pojímáš. Ale je to hudba budúcná. Som tiež v krajne rozmrzelej nálade a necítim sa dobré. Chcel som ísť na druhú polovinu marca opäť do Thermie¹⁰, ale nemajú miesta. Dopis som nedokončil ako to niekedy robia umelci Ak pojdeš na túlačku stav sa u nás. Tak milý moj, maj sa dobré a ak budeš chcieť ohlas sa, vždy je mi milé v mojom osamotení každé Tvoje živé slovo. Objímám rovnako úprimne Tvoj Gregorko.¹¹

Gregorko (*podpis*)¹²

List zo dňa 30. mája 1967.¹³

Milý Ján,

prepač mi láskave ak budem v skutku, aj napriek svojmu zvyku, stručným. Bol som Tvojim zájazdom do Trenčína nesmierne a uprímne dojatý a nie len ja osobne, ale všetky, zvlášť dôležité, mladaž. Uprímne poviem – bol to zájazd triumfálny a taký aký ma byť pri stretnutí s čestnými ľuďmi a medzi statočnými a charakternými ľuďmi.

Všetci vraveli, že sú obohatené. Viacej ako z televizných ampoli – vystúpení, ktoré si absolvoval niekoľko. Celý program, včetné prekrasného úvodu prof. O. Staňo /Melčive/, ba dokonca hodnotnejšieho, ako knižočka tvojho biografía. Bol som už v Trenčianskych Tepliciach a naročito som príšiel do Trenčína, a som veľmi rád, že som bol svedkom korifejnej slavy a lásky, ktorú si zaslužené tam dostal. Bolo to dobré a pekne.

Ako len krasne – až pomínime, deti budú spomienat’ – na živého básnika Jána Smreka. Ako vždy bol si prírodzený a ľudsky čestný.

Prečítal som s prevelkým pôžitkom všetky 4 knižky Pohlodov. Ozaj tak som si predstavoval, že raz vyjdú Tvoje memoáry a že presne ich budeš písať práve tak a nie inak. Bez priklašovani a bez samolubosti, bez prekrucovania, bez megalománie. Nehral si ani život, ani divadlo. Žil si život jednoducho ľudsky a pravdivý. Mal si všetkých rád a všetcia Ťa milovali. Nikdy si na žiadnych oslavach, recepciach a pod. nekriikal : Nech žije!

¹⁰ Thermia Palace – kúpele v Piešťanoch.

¹¹ Druhá časť listu je napísaná strojom.

¹² Podpis je napísaný rukou.

¹³ Slovenská národná knižnica – Literárny archív v Martine, fond *Ján Čietek-Smrek*, sign. 181 K 21.

Kto?

Zajtra poviem. . .

Nikdy si a za žiadných okolnosti nebol falešný.

Krivé duše nemal si rad. Nenadarmo pre Teba bol žiarivým príkladom Svetozar Hurban – Vajanský, všetky naše truženíky pera a umu, akým bol Št. Krčméry, Martin Razus, Joz. Škultéty.

Daj Boh Tebe zdravia a radosti.

Tvoj verne oddaný Gregorko (*podpis*)¹⁴

List zo dňa 17. novembra 1968.¹⁵

Drahý Janko,

vrúcne Ti dakujem za dlho očakávanú knihu. Hoci som z nej už veľa S.P. prv prečítal, nepustil som ju z rúk do ranných hodín. Svojho času som Ti bol už napísal, tak treba písať pamäti, vracat sa k udalostiam, znovu ich podtrhnúť a zdôrazniť to, čo si najintenzívnejšie prežil. Cením si u Teba, že píšeš s láskou, nikoho z personážu neurážaš a o každom sa vyjadruješ s určitou dávkou sympatie. Je všetko tak ľudské, jemné a bez pýchy, tak vlastné práve Tebe. Len teraz vidím, že si svoj dlhý život múdro a šťastne prežil. Zapálil si sa láskou k poézii, ktorá Ťa verne sprevádzala do dnešných dní. Každý dotyk poézii je akýsi slobodný a píšeš ľahko. Rok 1918 prijal si s nadšením a že si sa neskôr dostal do matičky Prahy, bol skôr náhodný, no nie daromný. Ide nielen o beh života, ale ide celkom o veľkú lásku, ktorá nutne podrobuje človeka. S dojatím som čítal stránku za stránkou, v mysli vracajúc sa k napísaným veršom o večnom blaženstve a večnej kráse. Či si písal o zemi, o vode, o stromoch, o kvetoch, o oblohe, o vôni, o ľuďoch, o zvieratách, všetko bolo prelínané láskou k večnej kráse. Na celom Slovensku nikto z poetov nenapísal tak jednoducho a zrozumiteľne o Martine, ako práve Ty. Vtedy mal ešte dlhé meno, ale akého lepšieho mestečka na Slovensku nebolo. Cítiš vietor z martinských hôr, cítiš útulnosť patricijských domov, rodín a atmosféry – rodnej, našej.

¹⁴ List je napísaný strojom, výnimku predstavuje podpis Gregorko, ktorý je napísané rukou.

¹⁵ Slovenská národná knižnica – Literárny archív v Martine, fond *Ján Čietek-Smrek*, sign. 181 K 21.

„Je priam proti osudu, že sme nenaviazali priateľstvo bližšie pred 40 rokmi.“
Z korešpondencie G. M. Medveckého slovenskému spisovateľovi J. Smrekovi

Nie, neštudoval si „literárne konzervatorium“, ale povedal si všetko tak, ako-by človek šiel po čerstvej stope a čitateľ /akosi je nútený/ ísť za Tebou, s Tvojimi myšlienkami, s Tvojou ideou, s Tvojím snom. Slovenský jazyk pre Teba nie je iba materinská reč, ale ako kanon, ako literárny zákon. Rozprávaš ako L.N.Tolstoj, ako Čechov, ako Maupassant – nehľadáš akési nárečie.

Spomínam, ako si mi nechcel porozprávať o svojom rannom detstve, lebo bolo smutné. V Melčiciach, v dedinke, ktorá bola málo veselá, takmer bez dejín, bez kronikárov, kde okrem obyvateľov a blízkeho Váhu nebolo nič pozoruhodného iba ak to, že nablízku žil Martin Rázus. No i napriek tomu na dedinu nenariekaš, nenadávaš, ba naopak Melčice ľúbiš aj navštevuješ.

Ako bolo milé pre mňa, že sme v Piešťanoch strávili takmer mesiac a že sme sa denne stretávali. Rád, veľmi rád si pripomínam tieto chvíle.

Buď hodne zdravý, tuho Ti tisknem ruku

Tvoj oddaný
Gregor (*podpis*).¹⁶

List zo dňa 29. decembra 1969.¹⁷

Drahý môj priateľu, milý Jano,

veľmi si ma potešil s novoročným pozdravom. Vrúčne Ti ďakujem a opätujem rovnako úprimne od nás dvoch.

Ako by som sa netešil novej Tvojej knihe spomienok. Ako viem, sme rovestníci a pochopiteľne, že obnovím si aj moje zážitky z pražských rokov. Inakšie ako u Teba prebehli moje študentské roky. Veľa som musel drieť. Bolo to dávno, a chvála Bohu, že to bolo dávno.

Aj t.r. chodieval som po Piešťanoch a často sme si s manželkou a Jánom Šípošom spomenuli, aj u Kajlichovcov na Teba, milý môj. Hovoril som vždy a teraz zvlášť, že Ty máš akýsi zvláštny pôvab, všetkých miluješ a všetci milujú Teba. Je to veľký dar prírody!!!!

¹⁶ List je napísaný strojom, podpis Gregor je napísaný rukou.

¹⁷ Slovenská národná knižnica – Literárny archív v Martine, fond *Ján Čietek-Smrek*, sign. 181 K 21.

Končím, pretože mám nádej, že napokon predsa vyhladáam Ťa v obvyklej kaviarni v Bratislave. Potom pobesedujeme štedrejšie a srdečnejšie, ako listovne. Žiadne písané slovo nikdy nevie nahradiť hlas, posunky, výraz tvári. Jedine poezia – lebo je harmonia!

Buď hodne zdráv!

Tvoj oddaný Gregor Medvecký (*podpis*)¹⁸

¹⁸ List je napísaný strojom, podpis Gregor Medvecký je napísaný rukou.

MATERIÁLY
MATERIALS

UHORSKO A CHOLERA V ROKOCH 1848/1849¹

Patrik DERFIŇÁK

DERFIŇÁK, Patrik. Hungary and cholera in 1848/1849. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol. 21, no. 2, p. 71 – 86.

The article is devoted to some problems of cholera in Hungary during the revolutionary years 1848 and 1849. It brings period reports on the epidemic and characteristics of period healing treatments. Despite the number of victims, the assessment of cholera in 1848 and 1849 is still insufficiently processed and diverse. The doctors' procedures for treating it were equally diverse. The share of Russian troops in bringing the disease into the Hungarian environment and, ultimately, the total number of victims also remains controversial. Selected reports or official orders indicate a not entirely standard course of the disease. It therefore remains questionable how it was affected by the war, the food shortages or the climate fluctuations that we can observe during this period.

Key words: Hungary, history, 19th century, cholera epidemic.

„Prísne vzaté, každá choroba má len dva výstupy, konkrétne zdravie a smrť. Obidva stavy sa pri cholere zvyknú dostaviť veľmi rýchlo, do 24 no najviac do 48 hodín sa alebo choroba pomínie, alebo sa skončí smrťou. Medzi zriedkavé prípady patria také, kde choroba trvá 5-8 dní a potom chorý vyzdravie, alebo stavy, ktoré sa už v priebehu niekoľkých hodín končia smrťou.“² Takýmto spôsobom informoval o cholere dr. J. Rechnitz, vo svojej prednáške na zasadnutí budapeštianskeho kráľovského lekárskeho spolku, začiatkom roku 1848. Ďalej sa venoval popisu priebehu choroby, i možnostiam jej liečenia, resp. symptómom, ktoré mali lekárom pomôcť pri zistení, v ako štádiu sa choroba nachádza a aké sú šance pacienta na vyliečenie. Pozitívnym znakom, ktorý naznačoval, že kríza už bola prekonaná a chorý sa uzdravuje, bola podľa jeho názoru: „stabilizácia pacienta a viacero znamení, keď okrem iného pulz sa stáva hmatateľným na končatinách, vracanie a hnačka sa vyskytujú menej často, hlas pacienta stráca na chrapľavosti, dochádza k zmierneniu potenia sa, bolestivé kľče povoľujú a celkovo uzdravovanie prebieha dobre..“³

¹ Štúdia je súčasťou výstupov z projektu APVV-20-0613 *Epidémie na území Slovenska v 17. – 19. storočí*.

² RECHNITZ, János. A keleti cholera. In *Orvosi Tár*. 4, 1848, I. kötet, č. 14, s. 209.

³ RECHNITZ, János. A keleti cholera. In *Orvosi Tár*. 4, 1848, I. kötet, č. 14, s. 209.

Informácie, ktoré o tejto chorobe v rámci pripravenej prednášky predstavil kolegom začiatkom roku 1848, sa aj v nasledujúcich mesiacoch ukázali ako na jednej strane veľmi potrebné. Na druhej strane však nie celkom presné. Vystihovali ale stav, v akom sa v tomto období nachádzali vedomosti lekárov a vedcov, ktorí napriek tomu, že už v priestore Uhorska najmä v roku 1831 zúrila epidémia cholery, neboli veľmi rozsiahle a využiteľné. O pôvode tejto choroby pritom existovalo niekoľko hypotéz. Podľa jednej z nich ju zaznamenali už v starovekej Indii, kde však bola obmedzená na relatívne malý priestor Bengálska.⁴ Podľa iných sa cholera objavila až oveľa neskôr. Do Európy sa dostala až začiatkom 19. storočia, keď sa jej pôvodca baktéria *Vibrio cholerae* adaptovala na život vo vodných zdrojoch a ich prostredníctvom začala napádať ľudskú populáciu. Prvá oficiálne popísaná epidémia cholery je tak evidovaná v roku 1817. V tom čase sa choroba rozšírila najmä v Kalkate a jej okolí. V krátkom čase si vyžiadala niekoľko tisíc mŕtvych, medzi ktorými bol značný počet vojakov a úradníkov britskej koloniálnej správy. Jednak kvôli rýchlemu šíreniu cholery vodou používanou na pitie a hygienu, jednak neustále presuny úradníkov, vojakov či civilného obyvateľstva, prispeli k rozšíreniu cholery aj do ďalších oblastí. Keďže Kalkata bola súčasne aj jedným z dôležitých centier svetového námorného obchodu, odchádzajúce lode a ich posádky rozšírili cholera do viacerých ázijských a postupne tiež afrických prístavov. Následne, keďže obyvateľstvo voči tejto chorobe nemalo imunitu, nákaza svojim rozsahom nadobudla charakter pandémie. Keď sa po šiestich rokoch v priebehu roku 1823 skončila, kvôli množstvu obetí a rozšíreniu vyvolala vo svete značnú paniku. Samotnej Európy sa však nedotkla, čo výrazne oslabilo záujem jej obyvateľov o túto chorobu a jej dôsledky.

Ako sa vzápätí ukázalo, bolo to vážne pochybenie. Samotná cholera totiž patrí k chorobám, ktoré sa spájajú jednak s výrazným nárastom počtu obyvateľstva a jeho koncentráciou, jednak s premenou a výrazným technickým i hospodárskym rozvojom spoločnosti. O jej rozšírenie sa zaslúžilo najmä silné znečistenie vody splaškami a fekáliami, v spojení so zlým zdravotným stavom a nedostatočnou výživou veľkej časti populácie.⁵ Európa vzhľadom na svoj rýchly priemyselný rozvoj v tomto smere predstavovala pre túto chorobu ideálny priestor. Cholera je totiž považovaná za najhoršiu spomedzi všetkých

⁴ V publikáciách, ktoré sa v uhorskom prostredí v závere 19. storočia venovali problematike cholery sa napríklad konštatovalo o prvom výskyte tejto choroby: „... *O cholere, ktorej skutočným domovom je Dolné Bengálsko sú iba od roku 1768 spoľahlivé informácie.*“ Bližšie napríklad GÄRTNER, Ágoston. *A közegészségstan alapvonalai*. Budapest 1896, s. 378.

⁵ JOHNSON, Paul. *Zrození moderní doby. Devatenácté století*. Praha : Academia, 1998, s. 285 – 286.

vodou prenosných infekcií. Práve voda, ako životne dôležitá, no súčasne stále viac znečistená komodita sa už v období, keď sa v závere 18. storočia začínala stále výraznejšie presadzovať priemyselná revolúcia, predstavovala najmä pre mestské obyvateľstvo veľmi dôležitú komoditu. Rýchlo rastúce mestské sídla iba nedostatočne prispôsobené neustálemu prílevu nových obyvateľov, sa pre epidémie nákazlivých chorôb stali ideálnym priestorom. V závere 18. a začiatkom 19. storočia tak vznikali potencionálne centrá nákazy, ktorej následne najmä zle živení, najchudobnejší obyvatelia ľahko podliehali. Súčasná vďaka rýchlemu rozvoju osobnej i nákladnej dopravy, obchodu či zvýšenej migrácii ľudí sa choroby ľahko prenášali neraz aj na veľké vzdialenosti.

Až v poradí druhá pandémia, ktorá vypukla v roku 1826 sa pozdĺž obchodných ciest rýchlo rozšírila z Indie cez Afganistan a Perziu do južného Ruska. Ako prvé veľké európske mesto bola cholera naplná postihnutá Moskva, kde si v roku 1830 vyžiadala až 50 % úmrtnosť nakazených. Cholera rýchlo postupovala smerom na západ, pričom postihla aj Rakúsko, Prusko, Francúzsko a Anglicko. Odtiaľ sa najmä prostredníctvom írskych vysťahovalcov dostala na americký kontinent. Až tento nápor choroby spôsobil, že aj Európa, resp. vlády jednotlivých európskych krajín, sa rovnako ako vedecká komunita začala novou chorobou seriózne zaoberať.

Medzi tými, ktorí sa s novou chorobou usilovali vysporiadať, boli v prvom rade lekári. V medicíne sa však v tomto období uplatňovalo zatiaľ minimum nových poznatkov. Nemocnice ani samotní lekári neboli pripravení na takúto pre nich zatiaľ neznámu chorobu. I preto sa ako relatívne najúčinnejšie javili v podstate ešte stredoveké opatrenia ako karanténa, prípadne vytváranie osobitných sanitárnych kordónov. Okrem toho pacientom mohli v podstate ponúknuť už iba zastarané liečebné postupy ako púšťanie žilou či podávanie preháňadla.⁶ Vzhľadom na vysokú úmrtnosť pacientov, najmä z radov menej majetných obyvateľov, ktorí mali problém s prístupom k čistej vode či potravinám a museli sa tiesniť v malých a nezdravých obydlíach, objavovali sa početné prejavy nespokojnosti. Tie vo viacerých prípadoch dokonca prerástli do otvorených nepokojov či ozbrojených vystúpení, z ktorých jedno postihlo napríklad priestor dnešného východného Slovenska. I tu sa prejavila zložitá a celkovo nepriaznivá situácia materiálna situácia veľkej časti obyvateľstva a súčasne nedôvera k štátnej či miestnej správe. Jedným z dôvodov tohto stavu bola skutočnosť, že chorobou boli oveľa menej postihované zamožnejšie

⁶ KARLEN, Amo. *Vyhubia nás epidémie? Nepoznané dejiny ľudstva a mikróbov*. Bratislava : Eko – konzult, 2020, s. 183.

vrstvy obyvateľstva.⁷ O tom, akým spôsobom sa odvíjala cholero­vá epidémia v konkrétnej obci, resp. mikroregión­e nás informujú aj osobné spomienky, kroniky a záznamy jednotlivcov, ktoré sa často stávajú predmetom záujmu historikov a neraz sú spracované do podoby samostatných publikácií.⁸

Vzhľadom na povahu a príčiny cholery sa prijaté karanténne opatrenia veľmi rýchlo ukázali ako neúčinné. Základným dôvodom bola skutočnosť, že ochorenie priamo nespájali so znečistenou vodou a špinavým prostredím, v ktorom ľudia dlhodobo žili. Okrem toho, že často bývali v tmavých a vlhkých obydliach, kde sa spravidla tiesnili na malom priestore. Odpad sa z mesta vyvážal iba v nepravidelných obdobiach, kanalizácia bola výnimočnou záležitosťou, splašky sa, ak to vôbec bolo možné, odvádzali do riek a potokov. Z tých sa potom čerpala voda na používanie v domácnostiach.

V poradí druhá pandémia cholery, ktorá sa znovu objavila v roku 1826, trvala s rôznou intenzitou postupne v rôznych oblastiach až do roku 1838. Vyžiadala si veľké množstvo obetí, no jej výsledkom bolo tiež zvýšenie záujmu o príčiny choroby, možnosti jej liečenia a prevencie pred jej šírením. Objavilo sa viacero osobností, ktoré dokazovali, že na rozvoj choroby má vplyv nielen nedostatočná výživa obyvateľstva, chudoba a nedostatočný prístup k pitnej vode, ale aj nevhodné hygienické pomery, v ktorých ľudia žili. Tieto názory sa síce spočiatku nestretli s veľkou podporou. Situáciu však v tomto smere v konečnom dôsledku aspoň čiastočne zmenil nástup ďalšej rozsiahlej epidémie cholery, ktorá postihla Európu od roku 1848.⁹ Z pohľadu politického, hospodárskeho i kultúrneho to bolo nesporne zaujímavé obdobie, pričom v prípade nákazlivých chorôb, najmä čo sa týka epidémie cholery z roku 1831, bola medzi obyvateľstvom evidentná snaha čo najskôr zabudnúť na s nimi spojené hrôzy. Toto úsilie však nielen v Uhorsku, ale i v ďalších krajinách Európy zmarili prvé správy z rokov 1846 – 1847, o rýchlom šírení cholery v Ázii. Viacerí odborníci po zavlečení epidémie do Ruska predpovedali, že nová epidémia zasiahne aj priestor Uhorska. Ich predpoveď sa ukázala ako

⁷ Blížšie *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová – Jenčová – Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007. O počte obetí si umožňuje vytvoriť si aspoň sčasti predstavu napríklad text LÍŠKA, Anton. *Výpočet obetí cholerovej epidémie z roku 1831 vo farnostiach a dekanátoch Prešovskej eparchie*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013.

⁸ Príkladom takéhoto prameňa môže byť *Kronika evanjelického a. v. cirkevného zboru v Soli (1792 – 1855)*. Ed. Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013.

⁹ KARLEN, Amo. *Vyhubia nás epidémie? Nepoznané dejiny ľudstva a mikróbov*. Bratislava : Eko – konzult, 2020, s. 188.

plne opodstatnená. V júli 1848 z Moldavského a Valašského kniežatstva sa nákaza dostala do Sedmohradska a odtiaľ sa aj vďaka teplému letnému počasiu začala rýchlo šíriť aj v Uhorsku.

V Uhorsku sa prvé správy o reálnej hrozbe cholery rozšírili už koncom jarných mesiacov roku 1848. Bolo to práve v čase, keď Batthányiho vláda začala budovať nové základy, na ktorých mala fungovať krajina. Zdravotná správa, ktorá bola podriadená Ministerstvu poľnohospodárstva, priemyslu a obchodu, pracovala so značnými ťažkosťami. Napriek tomu sa jej predstavitelia usilovali o vykonávanie rozhodných, alebo tak aspoň vyzerajúcich krokov. Je to pochopiteľné, keďže mnohí si veľmi dobre pamätali na to, aké následky mala cholera v roku 1831, keď okrem štvrtí milióna mŕtvych zaznamenali medzi obyvateľstvom aj veľkú neistotu a paniku.

Jedným z dôležitých rozhodnutí zdravotnej správy v súvislosti s hroziacou novou vlnou epidémie cholery bolo vyslanie trojčlennej lekárskej komisie, ktorá od konca mája 1848 mala v rumunských kniežatstvách zbierať informácie o povahe a smere šírenia choroby. Ako naznačuje úvodná ukážka z uhorského odborného časopisu, v prípade druhej európskej vlny cholerovej epidémie už boli k dispozícii niektoré vedomosti a skúsenosti získané zo začiatku 30. rokov 19. storočia. Znalosti o priebehu choroby však bez toho, aby bol známy jej pôvod, nepostačovali na vytvorenie účinnej liečby alebo prevencie. I keď v roku 1848 spočiatku správy o šírení nákazy neboli dramatické, potenciálna hrozba pre obyvateľov Uhorska viedla už v lete roku 1848 k prijatiu niektorých opatrení. Po dôkladnom oboznámení sa s hlásením vyslanej komisie, vypracoval napríklad 9. júla 1848 minister Gábor Klauzál podrobnú výzvu, ktorou informoval krajinu o hroziacom nebezpečenstve a požiadal predstaviteľov cirkví, aby svojich veriacich dôrazne upozornili na odporúčané preventívne opatrenia a snažili sa zabrániť panike.

Jeho vyhlásenie zverejnila dobová tlač, z najdôležitejších informácií vyberáme: „... *Po návrate lekárov, ktorí mali preskúmať povahu a prejavy cholery hlásenej vo Valašskom kniežatstve, z ich správy vyplýva, že táto epidémia je teraz miernejšia a menej nebezpečná ako cholera zúriaca v roku 1831. No z lekárskej správy súčasne vyplýva aj to, že choroba smeruje do našej vlasti, dokonca sa niektoré jej prípady objavili už na jej hraniciach. Považujem preto za potrebné požiadať kňazov v jednotlivých župách, aby ľud z kazateľníc, ale aj cestou rozhovorov vyzývali, aby počas trvania epidémie sa správali podľa lekárskeho odporúčania a uplatnili ich pri svojom spôsobe života, starostlivosti o pacientov. Aby búrali staré predsudky a podľa možnosti upokojovali nálady, napokon aby sa nerobil rozdiel medzi tými, ktorí trpia cholerou a tými, ktorí*

*majú iné choroby pokiaľ ide o poskytovanie zvyčajnej duchovnej útechy, aby sa nedávalo vo zvýšenej miere zvonit' za každého mŕtveho osobitne, ale len raz a v určitý čas za všetkých, aby časté zvonenie neudržiavalo obyvateľov v neustá-
lom zdesení.*¹⁰

Snaha zastaviť, alebo aspoň obmedziť šírenie choroby nemala výraznejší efekt. V polovici augusta 1848 už bolo možné konštatovať, že cholera nachádzala svoje obete najmä okolo rieky Tiszy. V októbri 1848 už mohol v odbornom lekárskom periodiku *Orvosi Tár* doktor Pál Bugát vo svojom príspevku napísať, že „*choroba dorazila do Budy a Pešti*“. K šíreniu cholery prispeli tiež od konca leta aj stále početnejšie vojenské strety a presuny obyvateľstva. Cholera tak rýchlo postupovala popri hlavných dopravných komunikáciách a vodných tokoch, pričom už začiatkom novembra sa objavila aj v župách na severozápade Uhorska.

Epidémia, ktorá prešla Ruskom sa neobmedzovala pri svojom postupe na západ iba na územie Rakúskeho cisárstva. Cez bývalé poľské oblasti sa dostala do Pruska, kde už na jeseň roku 1848 zaznamenali jej výskyt prostredníctvom veľkého počtu obetí. Navyše loď s nakazenými námorníkmi, ktorá vyrazila z Hamburgu pristála 5. októbra 1848 v anglickom Sunderlande. To bol dôvod vzniku nového ohniska nákazy. Z neho sa cholera rýchlo šírila. Do konca októbra nákaza zasiahla takmer celé Anglicko. Cholera zároveň pozemnými komunikáciami aj po mori priviezli do severného Francúzska. Odtiaľ ju nemeckí emigranti začiatkom novembra 1848 preniesli cez New Orleáns do Spojených štátov amerických.

Napriek tomu, že epidémia cholery zasiahla s väčšou či menšou intenzitou v priebehu druhej polovice 40. rokov 19. storočia rozsiahle oblasti Ázie, Európy i Ameriky, v strednej Európe k jej šíreniu prispeli viaceré špecifické faktory. V prvom rade sa pri návrate epidémie v rokoch 1848/1849 do Uhorska, k stále trvajúcej bezradnosti lekárov, ktorí nemali jednoznačnú predstavu o šírení ani liečení choroby, pridala aj veľmi komplikovaná spoločenská situácia. Rovnako významne, najmä z hľadiska zabezpečovania základných potravín, ovplyvňovali situáciu nepriaznivé klimatické pomery. Výkyvy počasia neumožňovali založenie a zber úrody, ale podporovali tiež rýchle šírenie choroby. Jednak prispievali k ďalšiemu zhoršovaniu zdravotného stavu obyvateľstva, keď kvôli neúrodám a chorobám hospodárskych zvierat dochá-

¹⁰ A földművelés, ipar és kereskedési ministertől. Egyházi főnökökhez. In *Protestans Egyházi és Iskolai Lap.* 7, 1848, č. 32, s. 1. Správa sa objavila v rámci informácií jednotlivých ministerstiev o situácii v krajine. Datovaná bola v Budíne dňa 9. júla 1848, konkrétne číslo novín vyšlo 20. júla 1848.

dzalo k hladomorom.¹¹ Keď sa Uhorsko navyše stalo miestom, kde dochádzalo k presunom armád a bojom, celkom prirodzene sa rozšírila aj cholera, ktorá si v Európe v tomto období vyžiadala desaťtisíce obetí.

O tom, že to bola vážna a aktuálna hrozba svedčí skutočnosť, že od 3. júla 1848, keď sa prvé prípady objavili v Brašove a jeho okolí, dochádzalo rýchlo k ďalšiemu rozširovaniu choroby. Už 9. augusta 1848 evidovali viaceré prípady nákazy v Gyöngyösi. Okolo 20. októbra sa začali objavovať chorí na cholera už aj v Budíne a Pešti. Na hrozbu choroby reagovali predstavitelia uhorskej vlády a armády tým, že s platnosťou od 27. októbra 1848 ustanovili osobitnú cholerovú komisiu.¹² Jej členovia sa mali zaoberať výlučne problematikou cholery a boja proti nej, pričom predsedom sa stal dr. J. Pólya.¹³

Jedným z výsledkov činnosti tejto komisie bolo vydanie lekárskeho nariadenia, ktoré pre lekárov, duchovných a miestne úrady zhrnulo základné, už v predošlých obdobiach vydané pravidlá. Tie mali byť s pomocou lekárov, kňazov a polície uplatňované na území Uhorska počas epidémie cholery. Ako sa v dokumente uvádza: „Keďže vo Valašsku a Moldavsku panujúca epidémia cholery sa objavuje na hraniciach našej krajiny, zdravotný výbor považuje za potrebné, na základe úradných hlásení vyslaných lekárov a na základe doterajších skúseností, vydať obvodným lekárom nasledujúce doporučenia:

1/ Aby ministerské nariadenia mohli vstúpiť do platnosti včas, je potrebné poznať v tomto smere predepidemické prejavy, v prípade epidémie cholery zase príznaky, keď ako akútne prejavy choroby nastupujú intenzívne hnačky, bolesti brucha spojené so skleslosťou a depresiami, v zriedkavých prípadoch sa jednotlivé príznaky cholery sprevádza niekedy aj epidemický výskyt katarov.

¹¹ Ako vyzerala situácia v priestore severovýchodného Uhorska dokumentujú viaceré publikované staršie práce. Aj na ich základe vieme, že nepriaznivé počasie len zvýšilo dôsledky rýchlo sa šíriacej hniloby zemiakov, slintačky a krívačky dobytky, ktoré miestnym roľníkom výrazne zdecimovali stáda hospodárskych zvierat a v konečnom dôsledku si v nasledujúcich vlnách hladomorov vyžiadali tisíce obetí. Bližšie napríklad LUKÁČ, Andrej. Neúroda v Šariši v rokoch 1850 – 1855 a jej následky I. In *Nové obzory* 13. Zodp. redaktor Štefan Pažúr. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1971, s. 95 – 132, resp. LUKÁČ, Andrej. Neúroda v Šariši v rokoch 1850 – 1855 a jej následky II. In Šarišské múzeum v Bardejove 3. Zodp. redaktor Andrej Kokuľa. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1972, s. 7 – 32.

¹² GYÖRY, Tibor. *Az orvostudományi kar története 1770-1935. VI. rész. 1848 márcusától az 1867-es kiegyezés idejéig*. Budapest 1936, s. 490.

¹³ Dr. József Pólya (1802 – 1873), praktický lekár a primár nemocnice, člen Uhorskej akadémie vied. Ďalšími členmi komisie sa stali dr. Ignác Sauer (1801 – 1863), lekár špecializujúci sa na vnútorné choroby, univerzitný profesor, dekan i rektor peštianskej univerzity, člen korešpondent Uhorskej akadémie vied, a dr. Frigyes Eckstein (1803 – 1869), lekár, dekan lekárskej fakulty peštianskej univerzity.

2/ Epidémia cholery sa prejavuje v dvoch hlavných formách, ako podráždenie alebo v podobe chladnej formy s príznakmi podobnými týfusu, pričom zvyčajné zväzky sa objavujú menej často. Podľa skúseností získaných vo Valašsku, je v súčasnosti šírenie epidémie pomalšie, jej charakter je miernejší a jej pustošenie menšie ako v roku 1831, takže úmrtnosť je v pomere 31:100 chorých.

Medzi dôvody, ktoré najviac prispievajú k šíreniu epidémie patria nemierny a vyčerpávajúci spôsob života, poburovanie a nepokoje, nezdravé obydlia so skazeným povetím, zhromaždenia väčšieho počtu ľudí, nečistota, prechladenie a najmä nekontrolovaný strach z tejto choroby. Z tohto dôvodu by sa mali lekári a kňazi usilovať o tom aby rozptýlili v ľuďoch strach z choroby, viesť ich k zdravému spôsobu života a duševnej pohode, ponúkať im vhodné telesné cvičenia, ľahko stráviteľné jedlá a nápoje bez alkoholu, ale tiež varovať ich pred nezrelým ovocím, nie čerstvými rybami a pod., a najmä aby dbali na to, aby priestory v ktorých bývajú ľudia boli často vetrané a preplnené byty sa podľa možnosti mali vyprázdiť.

3/ Aby sa obyvateľstvo čo najviac upokojilo, považuje sa za vhodné, aby sa lekári a miestni farári usilovali presvedčiť ľudí, že choroba sa nerozširuje ako nákazlivá infekčná choroba, tak aby príbuzní neodopierali svoju pomoc a starostlivosť nakazeným blízkym a aby mali dôveru k používaným liekom.

4/ Zariadte sa tak, aby tam kde chýba lekárne, aspoň najpotrebnejšie domáce prostriedky, ako sú čučoriedky, harmanček, mäta, horčičná múka, gáfor, pálenka a pod., uchovávajúte v primeranom množstve u miestneho farára alebo starostu, aby ich v prípade potreby bolo možné použiť.

5/ Vychovávajúte ľud k tomu, aby do príchodu lekárskej pomoci, jedincom postihnutým choleroou dávali piť z vyššie uvedených bylín urobené teplé odvary. Na vonkajšie použitie boli určené obklady z uvedených bylín rozdrvených s gáfrom a pálenkou, na brucho a žalúdok sa mali prikladať obklady z naparenej horčice a voňavých bylín, s cieľom vyvolať potenie chorého.

6/ Podľa doteraz získaných skúseností liečenie cholery katarovej alebo žlčovitej povahy si vyžaduje už známe lieky, preto nie sú žiadúce nejaké osobitné liečebné postupy, pri silnom podráždení alebo prechladnutí sa cholera lieči koreniami, makom alebo amónnymi prípravkami, či už osobitne, alebo vo vzájomnom spojení. Zvonku sa lieči obkladmi priloženými na kožu, pričom prikladané sú vyššie uvedené rozdrvené látky ako najcielenejšia liečba.¹⁴

¹⁴ Predkladateľmi tohto nariadenia boli dr. Stahli, riaditeľ odboru verejného zdravotníctva, dr. Sauer, krajský hlavný lekár a dr. Eckstein, zdravotný radca. Bližšie Orvosi utasítás cholera ellen (Németh Jenő). In *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 28. Szerk. Palla Ákos. Budapest, 1963, s. 261 – 262.

Na dodržiavanie jednotlivých doporučení vydaných v Budíne mala dozerat polícia, úrady a miestni lekári. Váhu lekárskeho nariadení podporili aj ďalší významní predstavitelia uhorskej vlády, napríklad minister vnútra. A to nielen formálne, ale aj prijatím praktických opatrení. Ako sa v tomto prípade zverejnilo: „... *Toto nariadenie žiada neodkladne rozposlať minister vnútra biskup Gábor Klauzál, aby v prípade príchodu cholery duchovní mohli podľa týchto pokynov, čo možno najviac rozptýliť predsudky a upokojiť ľud. Zvonenie, kým úmrtnosť nie je nezvyčajne veľká, sa musí robiť ako zvyčajne, ak však úmrtnosť nezvyčajne stúpne, všetky cintoríny iba raz počas dňa, v stanovenom čase budú zvoniť, aby príliš časté zvonenie obyvateľov neudržiavalo v neustálej hrôze.*“¹⁵

Krátkodobé účinkovanie tejto komisie nemohlo v zložitých podmienkach prebiehajúcej revolúcie zásadnejším spôsobom ovplyvniť samotný priebeh a šírenie choroby. Vzhľadom na skutočnosť, že išlo o v tom čase špičkových odborníkov, vytvorilo však aspoň príležitosť na lepšie spoznanie prejavov a možností liečenia či aspoň prevencie pri tejto pre uhorských i európskych lekárov stále pomerne novej a nedostatočne známej chorobe. Z toho potom vychádzali aj odporúčania, ktoré boli určené priamo širokej verejnosti. V tomto prípade bolo totiž najdôležitejšie zabrániť šíreniu cholery v jednotlivých častiach krajiny, oboznamovať ľudí so samotnou chorobou, prevenciou a možnosťami jej liečenia. Rovnako dôležité však bolo prostredníctvom jasných a zrozumiteľných informácií zabrániť veľmi nebezpečnej panike. V tomto smere jedným z príkladov takéhoto „*Krátkeho usmernenia pre ľud o cholere*“ (Rövid utasítás a Néphez a Choleráról), je materiál, ktorý hlavný stoličný lekár János Takáts vydal 20. júla 1849 v Sümegu. Svoje odporúčania rozdelil do piatich hlavných častí. Nazval ich 1. Príznaky cholery, 2. Ochranné prostriedky, 3. Liečenie, 4. Uzdravujúci sa chorý, 5. Manipulácia s mŕtvym. Pre názornosť priblížime aspoň časť z nich, napríklad pasáž týkajúcu sa ochranných prostriedkov. Ako uviedol autor: „... *Mierne jesť, piť, spať a najmä sa vyhnúť prechladeniu. Čo sa týka jedla, preťažovať žalúdok a jesť nezrelé ovocie sa neodporúča. Čo sa týka pitia, najmä pri robotníkoch na poli alebo lúčkach, nech nepijú zohriate víno ani vodu, ale nech ich zakopú do zeme a keď sa vychladia, len vtedy no súčasne málo pijú, pretože od prílišného pitia dostanú kŕče. Voda, keď sa do nej nakvapká ocot, lepšie uhasí smäd. Čo sa týka spánku, neponocujte, ale vyspíte sa poriadne, pretože korheli najľahšie dostanú cholery. Čo sa týka chladu, ráno a večer si dávajte pozor, aby ste neprechladli, preto*

¹⁵ Orvosi utasítás cholera ellen (Németh Jenő). In *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 28. Szerk. Palla Ákos. Budapest, 1963, s. 262.

v pitvore alebo na dvore si neláhajte, a kto si pri pastve musí ľahnúť, jednu časť bundy nech má pod sebou a druhou sa prikryje. Okrem toho v dome, osobitne okolo pacienta je potrebná čo najväčšia čistota, preto počas dňa izbu viackrát vetrajte a vydymujte octom. Ak je v dome chorý a ten vracia, tak aby sa od zvratkov nepokazil vzduch, tak nech chorý do nejakej nádoby zvracia a do nej nech vykonáva aj svoju potrebu, nech nevychádza pretože inak chorý ľahko prechladne a vtedy dostane nebezpečné krče a štikútku, nečistoty zo zvracania a hnačky treba z izby hneď odpratať.¹⁶

O tom, že liečba cholery v prvej polovici 19. storočia bola veľmi rôznorodá a veľa záviselo od konkrétneho lekára, svedčí aj časť textu dr. Takátsa, venovaná liečeniu tejto choroby. Ako uvádza: „... Ak má chorý hnačku. Domáci liek: hrst' raže by sa mala upražiť a rozdrviť, z nej pre najmenších uvariť kávu a počas dňa dávať 3-4 krát hrnček, u dospelých upraženú a rozdrvenú raž zaliat' pol itze¹⁷ pálenkou, viackrát potriať, keď sa usadí každé dve hodiny podávať pol polievkovej ležice. Epšie účinkuje ak sa k tomu pridá hrst' rozdrvenej čerešňovej alebo dubovej kôry a pridá sa aj trochu zázvoru. Ak niekto má vodnatú hnačku, nech si hneď ľahne, ruky a nohy si dobre zakryje, na brucho a žalúdok mu položia horúcu tehlu alebo piesok, k tomu nech čaj s harmančeka, lipového kvetu a ďalších bylín pije.

Ak sú ruky a nohy už studené, treba ich teplým octom trieť dovtedy, kým sa nezohrejú, ak hnačka neustupuje, na brucho treba položiť chrenový kvások a dovtedy ho tam nechať, kým brucho nesčervenie. Ješ' je možné zapraženíu hustú kmínovú polievku, alebo mäsovú polievku s jačmennou kašou. Piť iba málo studenú vodu alebo jačmennú šťavu (jačmeň treba dovtedy variť, kým nepopraská), alebo vodu s trochou uvareného škrobu. Ak hnačka aj napriek tomu pretrváva, tak z prípravku č. 2 dospelým každú hodinu päť kvapiek, deťom dve kvapky podať v čaji.¹⁸ Ak okrem hnačky pacient aj vracia, najprv je potrebné zastaviť vracanie a proti nemu z kvapiek pod č. 1 treba dať jednu kvapku.¹⁹ Ak ani potom vracanie neprestáva, opäť jednu kvapku treba podať. Keď vracanie prestane na brucho a žalúdok treba dať chrenový kvások, až kým pokožka nesčervená. Po sčervenaní treba ako obklad priložiť na brucho zaparené byliny,

¹⁶ Orvosi utasítás cholera ellen (Németh Jenő). In *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 28. Szerk. Palla Ákos. Budapest, 1963, s. 263 – 264.

¹⁷ Itze – stará objemová miera, 1 itze predstavuje objem 8,5 dl.

¹⁸ Ako prípravok č. 2 označil lekár recept, obsahujúci „Lq opii simpl. dc. duas, Lig Hofmanii dc. semis“. Predpisoval sa proti hnačke s tým, že sa v závislosti od veku podávali 2 – 5 kvapiek.

¹⁹ Ako prípravok číslo jedna odporúčal lekár kvapky „acidi pyroliign. dc. Duas“. Predpisovali sa proti vracaniu s tým, že sa naraz podávala maximálne jedna kvapka lieku.

prasličku, saturejku a mätu. Ak vracanie prestane, ale hnačka trvá, tak z kvapiek č. 2 treba podávať vyššie uvedeným spôsobom, na brucho chrenový kvások a potom treba použiť teplé obklady.

Ak všetky tieto prostriedky nezahrejú telo, do pálenky treba dať gáfor, dobre pretriasť, aby sa rozpustil a z toho pre dospelých 10 a pre deti 3-4 kvapky, spolu s kvapkami č. 2 podávať každú druhú hodinu, tiež ruky a nohy zohriatym octom často trieť a dvakrát denne podávať vínnu polievku. Ak sa objavujú aj kŕče, proti nim popísané trenie octom, gáfor, kvapky č. 2 treba podávať podľa uvedeného predpisu a podávať je potrebné aj teplé obklady.²⁰

Vážnym problémom tiež zostávalo, čo robiť s telami obetí cholerovej epidémie. Ak totiž zomieralo priveľa ľudí, nebolo ich možné dôstojne, podľa tradičných zvyklostí pochovávať. Typické riešenie, ako sa v takýchto prípadoch malo postupovať, uvádza vo svojom spise aj dr. Takáts. Podľa jeho názoru: „... Aby sa vzduch v miestnosti nepokazil zápachom, ktorý vzniká z rozkladajúceho sa tela a aby ešte zdraví neochoreli, treba telo zomrelého čo najskôr uložiť do truhly a z domu odniesť do kostola alebo kaplnky na cintoríne. Tam kde také nie sú, môžu z prútia alebo dosiek urobiť malý dom pre mŕtvych a tu napoly uzavreté rakvy poukladať, a mŕtvych až po 48 hodinách pochovávať. Hrob by mal byť hlboký aspoň jeden öl.“²¹

O tom, ako cholerová epidémia prebiehala, aké informácie sa o nej zhromažďovali, prípadne, akým spôsobom sa v regiónoch liečila počas rokov 1848/1849, svedčí viacero zachovaných dokumentov. Napríklad v oficiálnej správe mestského lekára v Baia Mare (dnes Rumunsko), dr. Ferdinanda Hámmoriho sa uvádza: „... V zmysle uznesenia vydaného na zasadnutí mestskej rady pod č. 494, týkajúceho sa hlásenia o ukončení cholerovej epidémie, a na základe rozhodnutia tohto zhromaždenia č. 1127 zo dňa 8. mája 1848, sme spoločne s mešťanostom Menyhartom Fésüsom predložili svoje stanovisko, čo sa týka súčasnej situácie pri tejto chorobe. S radosťou hlásim, že nielen v tomto meste, ale ani na okolí Nagyabáne sa už nikde neobjavuje. Jednotlivé prípady sa vyskytli, no iba rozptýlene, nie ako epidémia. Najhoršia situácia bola v období príchodu vojska, ale iba medzi dovezenými vlašskými väzňami, z ktorých dvaja ešte pred príchodom lekára zomreli. Ostatní desiati sa zachránili, prežili a ich stav sa výrazne zlepšil vďaka lieku, ktorý sa používal na zastavenie hnačky

²⁰ Orvosi utasítás cholera ellen (Németh Jenő). In *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 28. Szerk. Palla Ákos. Budapest, 1963, s. 264 – 265.

²¹ Orvosi utasítás cholera ellen (Németh Jenő). In *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 28. Szerk. Palla Ákos. Budapest, 1963, s. 265. Öl predstavuje starú dĺžkovú mieru, ktorá v uhorskom prostredí predstavovala 1,9 metra.

a zvracania, rovnako ako proti nadmernému poteniu.²² Zloženie tohto lieku nie je zo správy celkom jasné, pretože čitateľná zostala iba polovica zo štyroch používaných prísad.²³ Ako však ďalej konštatoval dr. Hámori: „... V súčasnosti už po chorobe niet ani stopy a zdá sa, že aj v budúcnosti sa už cholera tomuto kraju vyhne, keďže cholera ani v prvej časti minulého desaťročia tunajších obyvateľov neobťažovala, pretože tak sa zdá, že poloha regiónu otvoreného smerom na juh a zo severu chráneného horami, dym z pecí obsahujúci pevné čiastočky a blízkosť hôr obsahujúcich rudy, ktoré zohrávajú osobitnú úlohu pri magnetickom vplyve Zeme, to všetko môže zohrávať dôležitú úlohu pri tom, že cholera doteraz nepostihla túto oblasť.“²⁴

O tom, že v rokoch 1848/1849 bola cholera prítomná v Uhorsku vo viacerých oblastiach svedčí množstvo správ, ktoré viac či menej podrobne zaznamenávajú výskyt cholery. V samotnom Budíne a Pešti, ako centre krajiny, kde sa objavila nákaza vo viacerých vlnách. Napríklad v jednej z rímskokatolíckych farností priamo v Budíne (Felsőviziváros), zaznamenali v matrike za mesiac apríl 1849 zo 118 mŕtvych až 56 obetí cholery. V máji toho istého roku zo 103 mŕtvych bolo až 31 obeťou cholery a v júni zo 175 zosnulých podľahlo cholere 42.²⁵ V ďalšej menšej rímskokatolíckej farnosti (Krisztinaváros), nachádzajúcej sa tiež na území Budína, zaznamenali v rovnakom období ďalšie obeť. Konkrétne v apríli 1849 tu zomrelo 21 ľudí (1 prípad cholery), v máji 30 (11), júni 33 (7).²⁶ Len pre zaujímavosť možno spomenúť, že cholera sa nevyhla ani poľnej nemocnici Ludoviceum, umiestnenej v Pešti a určenej výhradne pre dôstojníkov. Hoci u hospitalizovaných jednoznačne prevládali úmrtia na strelné poranenia, i tu v máji roku 1849 zaznamenali smrteľný prípad cholery.²⁷

²² 1848-1849 Nagybányán. Okmányok a forradalom és szabadságharc nagybányai vonatkozásaihoz – Bányavidéki kalauz 6.-7. Szerk. Balogh Béla. Nagybánya, 2014, s. 300.

²³ Tými známymi položkami boli „aqua destilata Mentholata a Acetat amoniac solutione“. Z tohto prípravku sa podľa odporúčania lekára mali spočiatku užívať jedna polievková lyžica každú hodinu, neskôr, keď sa stav pacienta zlepšil, postačovala jedna polievková lyžica každé dve až tri hodiny.

²⁴ 1848-1849 Nagybányán. Okmányok a forradalom és szabadságharc nagybányai vonatkozásaihoz – Bányavidéki kalauz 6.-7. Szerk. Balogh Béla. Nagybánya, 2014, s. 300. Dokument bol datovaný dňom 22. júna 1849.

²⁵ AGGHÁZY, Kamil. *Budavár bevétele 1849-ben II.* Budapest Történetének Forrásai. Budapest, 2001, s. 191 – 199.

²⁶ AGGHÁZY, Kamil. *Budavár bevétele 1849-ben II.* Budapest Történetének Forrásai. Budapest, 2001, s. 200 – 201.

²⁷ AGGHÁZY, Kamil. *Budavár bevétele 1849-ben II.* Budapest Történetének Forrásai. Budapest, 2001, s. 280 – 281.

Viacere cenné údaje o epidémii v rokoch 1848/1849 prinášajú nielen záznamy v archívoch či zbierky publikovaných prameňov, ale tiež publikácie venované dejinám miest a obcí, resp. cirkevným dejinám. O tom, ako aspoň v stručnosti venovali pozornosť cholere v južnom Uhorsku svedčia napríklad aj viaceré záznamy v rámci cirkevných dejín. Konkrétne: „... V roku 1831 smutné dni nastali pre cirkev v Kiskéri, keď cholera zúrila v obci a ešte smutnejšie v roku 1836, keď choroba od 10. do 20. augusta vytrhla zo života 133 jedincov. V tomto roku zomrelo na cholera celkovo 200 ľudí. V roku 1849 opäť 197 ľudí a aj v roku 1873 mnohých zahubila cholera. Cirkev počas revolučných rokov veľmi utrpela. V dôsledku silných a vytrvalých dažďov v rokoch 1870 a 1873 bola obec takmer celá pod vodou a polia nepriniesli takmer žiadnu úrodu.“²⁸

S epidémiou cholery v rokoch 1848/1849 sa spája viacero zaujímavých otázok a interpretácií. Napríklad aj odporcovia revolučných hnutí, ktoré sa v priebehu roku 1848 objavili na mnohých miestach európskeho kontinentu, videli možné spojenia medzi choleroou a národnými hnutiami, prejavmi nespokojnosti, resp. ozbrojenými nepokojmi, ktoré ich sprevádzali. Jeden z francúzskych predstaviteľov priamo spojil pôsobenie revolúcie s choleroou, keď konštatoval: „Cholera rovnako ako revolúcie je potrebné vyhubiť aj s koreňmi.“

O tom, že cholera v rokoch 1848/1849 naplnila v Uhorsku kritériá pre označenie „veľká epidémia“, to dokazujú nielen vysoké počty obetí, ktoré si vyžiadala. Objavujú sa tu aj viaceré ďalšie faktory, ktoré priebeh epidémie ešte viac zhoršovali. Začali sa napríklad využívať reklamné oznamy, propagujúce rôzne zázračné prostriedky na liečenie a ešte viac zhoršujúce situáciu v krajine. Pozornosti sa dostávalo aj rôznym zázračným liečiteľom. Vo všeobecnosti sa k šíreniu nákazy pripojila aj nedôvera voči lekármi doporučovaným bežným liekom. Išlo pritom o faktory, ktoré možno pozorovať pri každej väčšej epidémii. To všetko, spolu s bezradnosťou obyvateľstva, ktorému oficiálna medicína nedokázala účinne pomôcť, pričom v podstate nebola známa ani príčina tejto choroby, len prehlbovalo neistotu, ktorá v krajine vládla.

Priebeh šírenia cholerovej nákazy v rokoch 1848/1849 bol v Uhorsku možno na prvý pohľad miernejší ako v prípade epidémie z roku 1831. Počet obetí, ktoré si choroba vyžiadala však dosahoval stále veľmi vysoké hodnoty. Presnejšie údaje o nakazených či priamo obetiach sa síce do veľkej miery iba odhadujú, pričom dôležitým zdrojom informácií sú najmä záznamy

²⁸ A Bács-szerémi ág. hitv. év. egyházmegye monográfiája. Összeállította Gusztáv Bierbrunner. Újvidék : Ivkovic György könyvnyomdája, 1902, s. 99.

o úmrtiach v jednotlivých cirkevných matrikách. I keď informácie v tomto smere ani zďaleka nemožno považovať za úplné a presné, môžeme konštatovať pri porovnaní s priemernou úmrtnosťou v rokoch 1843 – 1847, došlo v roku 1848 k výraznému nárastu priemerného počtu úmrtí. Je evidentné, zhruba 30 % zvýšenie, z čoho rozhodujúcu časť možno pripísať práve dôsledkom cholerovej epidémie.²⁹

Cholera v závere roku 1848 a začiatkom roku 1849 ustúpila, a nové prípady sa v tomto období takmer neobjavovali. S nástupom jarných mesiacov však opäť prepukla. Navyše v podstatne agresívnejšej forme ako v predošlom roku. I keď je možné predpokladať, že k výrazne zhoršenému priebehu prispela aj podvýživa a celkové oslabenie obyvateľstva, výsledkom bol výrazný nárast úmrtí. Prípady cholery sa opätovne začali objavovať od apríla 1849. Od júna sa cholera tak rozšírila po celom Uhorsku, že znovu bolo možné hovoriť o epidémii. Zo značnou intenzitou sa prejavovala najmä v júli a auguste. Potom postupne v priebehu septembra a októbra 1849 slabla a počet prípadov sa znižoval. O vývoji cholery v roku 1849 možno na základe dostupných údajov konštatovať, že jej dĺžka trvania, priestor na ktorom sa rozvinula, intenzita a v konečnom dôsledku aj počet chorých a mŕtvych, bol ešte vyšší ako počas roku 1848. Pri sledovaní už spomínaných cirkevných matrik v niektorých regiónoch Uhorska, sa v porovnaní s priemerom predošlých rokov 1843 – 1847 zvýšila úmrtnosť zaznamenaná v priebehu roku 1849 až o viac ako 75 %. Dôležité však v tomto prípade je aj konštatovanie, že cholerová epidémia v roku 1849 pôsobila v Uhorsku veľmi nerovnomerne. Niektoré regióny totiž vykazovali iba malý počet chorých či dokonca jej výskyt ani nezaznamenali. V iných naopak, ako napríklad v okolí rieky Tisza alebo v niektorých hornouhorských stolicích, zaznamenali v porovnaní s priemerom rokov 1843 – 1847 až dvojnásobne vyššiu úmrtnosť. To je možné v prevažnej miere spojiť práve s pôsobením cholery.

K diskutovaným otázkam, ktoré sa vzhľadom na ústup choroby na prelome rokov 1848/1849 a následne jej nový nástup začiatkom roku 1849 patrí problém, či vôbec išlo o ten istý zdroj nákazy. Existujú totiž názory, že novú vlnu cholery priniesli počas jarných mesiacov roku 1849 do priestoru Uhorska ruské jednotky, ktoré prichádzali na pomoc viedenskému dvoru pri potláčaní revolúcie v krajine. Niektorí autori sa prikláňajú k tomuto názoru, pričom okrem veľkého počtu vojakov prirodzene zvyšujúcich riziko nákazy, by to bola tiež nová vlna choroby, ktorá prispela k urýchleniu nevyhnutnej

²⁹ Žiaľ informácie o presných počtoch obetí nie sú a napriek úsiliu bádateľov ani nebudú k dispozícii, skutočné dôsledky tejto vlny epidémie tak môžeme iba odhadovať.

porážky revolúcie v krajine. Tento názor podporovala teória, že cholera bola v tomto období aj v Rusku. Navyše si vyžiadala veľké množstvo obetí aj v armáde, ktorú cár vyslal do Uhorska. Na prelome júna a júla, teda počas zhruba troch týždňov zomrelo totiž v Uhorsku na cholery takmer 15 000 ruských vojakov, takže pozdĺž trasy kadiaľ pochodovali vznikali ich masové hroby. Takýmto spôsobom, bez toho, aby sa zapojili do priamych vojnových stretov, tak ruská armáda stratila najmenej desatinu svojich vojakov práve v dôsledku cholery.

Napriek tomuto konštatovaniu však nie je možné jednoznačne pripísať zavlečenie cholery do Uhorska ruským jednotkám. Nemožno síce vylúčiť, že by medzi množstvom vojakov prichádzajúcich na pomoc Habsburgovcom nebola cholera. Nemožno dokonca ani poprieť, že presuny ruských vojsk prispeli k rozširovaniu choroby v niektorých oblastiach krajiny. Napriek tomu je potrebné brať ohľad na to, že už krátko po vzniku vlády Bertalana Szemereho začiatkom júna 1849, prichádzali z rôznych miest a regiónov Uhorska správy o prepuknutí epidémie cholery. Išlo pritom aj o oblasti, kam sa ešte ruské vojská nemohli dostať. Ruské jednotky totiž prekračovali hranice Uhorska v období od 15. do 18. júna 1849. Navyše cholera sa vyskytovala aj v oblastiach, ktoré neboli priamo zasiahnuté vojnovými udalosťami. Skôr o opačnom postupe svedčí skutočnosť, že napríklad v priestore Košíc sa nákaza vyskytovala už pred príchodom ruských jednotiek. Tie tak od 24. júna 1849 mohli pocítiť jej následky a nakaziť sa choleroou.³⁰

No nielen ruská armáda či obyvateľstvo trpeli na následky cholery. Aj povstalecká uhorská armáda či cisárske jednotky, ktoré s ňou bojovali utrpeli kvôli nákaze značné straty. Napríklad armáda generála Hayna, ktorá obliehala Komárno, ako jednu z posledných povstaleckých pevností, utrpela značné straty. Až niekoľko tisíc jej vojakov totiž zomrelo na cholery. To zase viedlo k názoru, že cholera bola „spojencom“ revolúcie, keďže spomalila jej konečnú porážku. Obetou cholery sa však stávali aj povstalci. V tomto smere sa jednou z najznámejších obetí stal generál Mihály Répássy, ktorý na cholery zomrel a ako jediný generál povstaleckej armády tak nemusel oficiálne zložiť zbraň.³¹

³⁰ BAUMGARTEN, Vladimír. Invasion 1849: The Russian intervention in Hungary. In *Hungarian Heritage Review*. 16, 1987, 11 sz. (1.11.1987)

³¹ Répássy Mihály (1800 – 1849), právnik, dôstojník a jeden z uhorských generálov počas revolučných rokov 1848/1849. V júli roku 1849 sa v Szegede nakazil choleroou, ktorej podľahol.

Cholera, ktorá v Uhorsku pôsobila v rokoch 1848 – 1849, významným spôsobom poškodzovala i bez toho veľmi zložitú funkciu krajiny. Cisárski úradníci, ale i vládni splnomocnenci uhorskej vlády často narážali nielen na zásobovacie ťažkosti, ale i neschopnosť mobilizovať obyvateľov k pracovným či vojenským povinnostiam práve v dôsledku šíriacej sa nákazy. Navyše stále chýbali účinné prostriedky, na zmiernenie či potlačenie choroby. Napriek tomu, že Uhorsko i veľká časť Európy prekonali v roku 1849 v poradí už druhú veľkú epidémiu cholery, odborné závery, ktoré z nej vyplynuli pre lekárov, vedcov i štátnu či miestnu správu neboli pozitívne. Na ďalšiu vlnu cholerovej epidémie, ktorá priestor strednej Európy zasiahla napríklad v roku 1855 neboli pripravení oveľa lepšie ako v závere 40. rokov 19. storočia. Napriek tomu, že dôsledky i priebeh tejto vlny boli podstatne miernejšie ako v predošlých prípadoch, stále sa nedarilo nájsť účinný spôsob ochrany ani liečby tejto choroby.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW,
ANNOTATIONS

Prednášky poľských kolegýň Dr. Edyty Pluta Saladra a Dr. Doroty Źurek

Aj napriek nepriaznivej zdravotnej situácii, ktorá v tomto období panuje v celom svete, poctila našu univerzitu v druhej polovici októbra, dňa 19. 10. 2021 vzácna návšteva z Inštitútu histórie Pedagogickej univerzity v Krakove. V rámci učiteľských mobilít programu Erasmus+ vystúpili si svojimi prednáškami zasadenými do obdobia stredoveku v okolí mesta Krakov Dr. Edyta Pluta Saladra a Dr. Dorota Źurek.

Prvá menovaná, Dr. Edyta Pluta Saladra, profesijne sa venujúca významu žien v histórii a ženským reholiam, predniesla príspevok týkajúci sa žien, ktoré sa spomínajú v súvislosti so zázrakmi stredovekých svätcov z Krakova.

Druhá prednášajúca, Dr. Dorota Źurek, si vybrala za tému svojej prednášky Adventus Regis, čiže slávnostné vjazdy kráľov do stredovekých miest. Na základe unikátnych archívnych dokumentov predstavila vstupy kráľov do mesta Krakov v období stredoveku, ktoré znázornila aj v prezentácii na špeciálne vytvorených mapách, ktoré dokladovali všetky možné cesty, kadiaľ kráľi do mesta mohli vojsť.

Uvedené prednášky boli svojím obsahom veľmi zaujímavé a prínosné aj pre študentov, ktorí sa tohto podujatia zúčastnili.

Mária Kaletová

Turistické cesty slovensko-poľského pohraničia, Prešov 31. augusta 2021

Poznávanie regiónov, ktoré sa nachádzajú mimo veľkých centier, často ďaleko od diaľnic či pravidelného železničného spojenia, je nepochybne potrebnou a záslužnou záležitosťou. Ak sa však spojí poznávanie minulosti s analýzou aktuálnych i potenciálnych možností či problémov, môžeme hovoriť nielen o záslužnej, ale z hľadiska rozvoja jednotlivých oblastí o doslova nevyhnutnej aktivite. Práve vďaka prepojeniu teoretického výskumu s praktickými vzdelávacími a propagačnými výstupmi môžeme aj projekt *Turistické cesty slovensko-poľského pohraničia ako nástroj odborného vzdelávania pre udržanie mladých ľudí v regióne* (PLSK.03.01.00-SK-0196/18-00), riešený v rámci schémy Interreg, považovať za všestranne pozoruhodný.

Výsledkom spolupráce pracovníkov univerzít v Rzesowe a Prešove sa totiž okrem celkovo jedenástich odborných publikácií či viacerých vzdelávacích a informačných podujatí, stala aj záverečná hodnotiacia konferencia. V rámci tohto podujatia sa stretli jednak samotní riešitelia projektu a autori publikácií

z poľskej i slovenskej strany, jednak ľudia, ktorí úspešnú realizáciu tohto zámeru zabezpečovali z technickej a administratívnej stránky. Potešiteľné je, že konferencia vyvolala záujem aj medzi študentmi a verejnosťou. Zúčastnení sa tak mali možnosť oboznámiť jednak s genézou projektu i jednotlivými aktivitami, ktoré sa v rámci neho podarilo úspešne realizovať, tak ako boli naplánované. Aj napriek viacerým prekážkam a problémom vzniknutým v rámci obmedzení spojených s Covidom-19, došlo dokonca aj k uskutočneniu vzdelávacích programov pre ľudí, ktorí chcú aj napriek veľmi zložitým podmienkam pôsobiť v sledovaných regiónoch a prispieť, napríklad prostredníctvom aktivít v cestovnom ruchu či drobnom podnikaní, k zvýšeniu zamestnanosti.

V rámci konferencie uskutočnenej v úplnom závere augusta 2021, tak zazneli informácie o témach, vybraných na spracovanie, resp. na realizáciu vzdelávacích aktivít. K nim patrili napríklad *Prvá svetová vojna v Karpatoch, Gréckokatolícke kostoly slovensko-poľského pohraničia, Židia a ich pamiatky, Kultúrna krajina slovensko-poľského pohraničia, Cestovný ruch v karpatskom regióne* atď. Z tohto následne vychádzali autori jednotlivých publikácií a v rámci konferencie aj referujúci, ktorí dostali príležitosť predstaviť zistenia, svoje pozitívne i negatívne skúsenosti, ktoré v rámci riešenia úloh získali. Tu z dvojíc, ktoré sa postupne v rámci projektu sformovali, možno spomenúť témy ako napríklad *Kultúrne dedičstvo vo vývoji miestnych komunít/Dziedzictwo kulturowe w rozwoju społeczności lokalnych* (prof. K. Kardis/dr. D. Porczyński), *Formovanie identity značky miesta s prvkami PR a MR/Kształtowanie tożsamości marki miejsca* z elementami PR i MR (doc. P. Adamišin/dr. hab. G. Bonusiak), *Minulosť poľsko-slovenskej hranice ako prvok formujúci miestnu identitu/Przeszłość polsko-słowackiej granicy jako element kształtujący tożsamość lokalna* (dr. T. Kosiek/doc. P. Adamišin) či *Náboženský vývin krajiny pod Karpatmi/Religijny rozwój kraju pod Karpatami* (doc. A. Kónyová/prof. P. Grata). Záverečné všeobecné zhodnotenie celého projektu, za obe zúčastnené strany realizovali dr. h. c. prof. PhDr. P. Kónya, PhD. a dr. hab. A. Bonusiak.

Projekt, ktorý trval dva roky, konkrétne od septembra 2019 do augusta 2021, bol v prevažnej miere financovaný z prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja, v rámci prioritnej osi č. 3, „Rozvoj cezhraničného a celoživotného vzdelávania územia“. Jeho výsledky v podobe podpory tematického turizmu s vysokou pridanou hodnotou pre turistov, je možné sledovať vo viacerých smeroch. Inovatívnosť projektu spočíva v tom, že neponúka klasické sprievodcovské služby. Účastníkov kurzov, ktoré boli jeho súčasťou, odborne školil v jednom z desiatich tematických blokov, koncipovaných tak, aby predstavovali spoločné slovensko-poľské územia, ako integrálne a tematicky vymedzené.

Patrik Derfiňák

VÉGHSEŐ, Tamás. *Únió, integráció, modernizáció Tanulmányok a görögkatolikus egyház történetéhez. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2021, 372 s. ISBN 978-615-6201-13-3.*

Historik Tamás Végheő sa už dlhodobo venuje problematike cirkevných dejín východných cirkví v Uhorsku. Patrí medzi zakladateľov edície *Collectanea Athanasiana*, ktorá sa delí na viacero sekcií, v rámci ktorých sú vydávané pramene, zborníky, prípadne monografie, ktoré sa venujú dejinám gréckokatolíkov v Uhorsku, prípadne gréckokatolíkom v celoeurópskom kontexte.

V roku 2021 zostavil monografiu, ktorá má za cieľ prezentovať výsledky jeho dlhodobej práce v oblasti dejín gréckokatolíkov v období od 17. storočia až do 20. storočia, čím sa snaží podať hodnoverný obraz o dejinách gréckokatolíkov na území Uhorska a neskôr v 20. storočí na území Maďarska, Československa a Sovietskeho zväzu. Kniha bola vydaná v sérii *Studia*, čiže ide o texty vedeckej povahy. Sám autor priznáva, že dané texty boli prezentované na iných fórach a sú súčasťou rôznych zborníkov, ale takéto sumarizovanie vnímam ako výborný krok pre ucelené uchopenie témy.

Kniha je radená chronologicky. Prvá kapitola je podobná pomeno-

vaniu knihy, teda *Únia, integrácia, modernizácia. Pozadie únie s Rímom v Mukačevskom biskupstve (polovica 17. storočia)*. Autor v danej kapitole prezentuje známe fakty, ktoré čitateľa uvádzajú do témy, teda do unionizmu v Uhorsku, ako aj postupu biskupov Bazila Tarasoviča či Juraja Lippaya. Na záver textu pripája autor aj prepisy vybraných prameňov zo zahraničných inštitúcií o veci Gabriela Kossoviča či činnosti rodiny Drugethovcov. Druhá kapitola *Pavlínski misionári a gréckokatolíci v 17. storočí v Uhorsku (1642 – 1682)* je doteraz málo známy kontext. Často sa význam pavlínov umenšuje, primárne sa vnímajú jezuiti ako tí, ktorí vykonávali rekatolizačnú činnosť. Práve tento kontext približuje daná kapitola a ukazuje vplyv pavlínskych misií na severovýchode Uhorska. V kapitole s názvom „...*patriarcham graecum convertit ad unionem.*“ *Traja bývalí študenti nemecko-maďarského kolégia v Ríme a Užhorodská únia* sa autor venuje osobám Juraja Jakušica, Juraja Lippaya a Štefana Varróa a ich súvisu s Užhorodskou úniou. Autor vďaka podrobnej znalosti prameňa prináša aj prepisy listín, ktoré dotvárajú kontext informácií. Napriek tomu, že sa autor venoval kontextu rekatolizácie z pohľadu pavlínov v kapitole *Jezuiti a gréckokatolíci v severovýchodnom Uhorsku v druhej polovici 17. storočia*, zameriava sa na činnosť uhorských jezuitov, domi-

nantne na správy z Užhorodu a ich činnosť, ktorá sa viaže na uniátov práve v sledovanom období. Následne neobchádza zaujímavý kontext Augustína Benkoviča, ktorý priblížil v kapitole *Gréckokatolícke aspekty diela biskupa Augustína Benkoviča z Varadu (1682 – 1702)*. Podrobnosť, ktorou autor približuje 17. storočie v kontexte dejín gréckokatolíckej cirkvi je fascinujúca, nakoľko mnohé kontexty, ako aj tento, sú v slovenskej historiografii neznáme. Známejšej osobnosti sa týka kontext kapitoly „... meliorem vivendi ordinem Introducere“ *Špecifické povinnosti a možnosti gréckokatolíckeho biskupa v Uhorsku v dobe denominačnej organizácie : poučenie zo šiestich neznámych listov De Camillisa*, kde sa v kontexte šiestich listov venuje stavu presbyterov v závere 17. storočia, keď bola ich morálna a vieroučná úroveň veľmi zlá. V kapitole *Vladyka, kalugéni a baťkovia. Gréckokatolícka cirkevná spoločnosť v 17. a 18. storočí* sa venuje trom cirkevným stavom, ktoré mohli nastať v gréckokatolíckej cirkvi, a to biskupovi, predstavenému kláštora a presbyterovi. Charakterizovaním ich sociálneho statusu dokázal autor poukázať na vývoj sociálneho stavu duchovenstva východnej cirkvi v Uhorsku od únie až do utvorenia samostatného biskupstva. Po erigovaní Mukačevskej diecézy sa autor presunul do obdobia 19. storočia, respektíve k jeho

záveru, kde popisuje stav roku 1881, keď sa schyľovalo k utvoreniu nového biskupstva. Tento kontext popísal v kapitole s názvom *Pokus o založenie uhorského gréckokatolíckeho biskupstva v roku 1881*. V období druhej polovice 19. storočia a väčšmi na začiatku 20. storočia silnelo hnutie maďarskej identity v biskupstve. V kapitole *Hnutie gréckokatolíckych Maďarov od počiatkov do roku 1905* prezentuje zaujímavý kontext dejín gréckokatolíkov, ktorí v období 19. storočia väčšmi posilňovali maďarskú identitu, keďže samotní gréckokatolíci mali multietnickú identitu (Rusíni, Maďari, Slováci, Rumuni a iné). Prezentovaním daného kontextu sa utvára priestor pre výskum obdobnej otázky v kontexte ostatných národností. V nasledujúcej kapitole s názvom *Bukureštský arcibiskup Netzhammer a založenie Hajdúdorogskej diecézy* sa venuje činnosti rímskokatolíckeho biskupa Raymunda Netzhammera, ktorý bol benediktínom a mal vplyv na vznik tretieho biskupstva, ktoré pochádza z tradície Užhorodskej únie. Podobnému kontextu sa venuje aj kapitola s názvom *Bezprostredná situácia založení Hajdúdorogskej diecézy*, kde autor popísal situáciu v diecéze, ako aj činnosť biskupov pred utvorením diecézy. Po roku 1918, respektíve 1920 sa výrazne mení situácia v bývalom Rakúsko-Uhorsku. Trianonskou zmluvou sa zmenili hra-

nice, čím sa územie diecéz výrazne oklieštilo a na území Maďarska ostala len jedna diecéza. Po čase vznikol v Maďarsku aj Miškovecký exarchát. Práve situáciu v medzivojnovom období popisuje autor v kapitole *Vzťah medzi Apoštolskou stolicou a maďarskými gréckokatolíckymi diecézami medzi dvoma svetovými vojnami*. Do roku 1950 bola zrušená gréckokatolícka cirkev v Československu a v Sovietskom zväze. V Maďarsku gréckokatolícka cirkev nebola zrušená a naďalej existovala. V kapitole *Situácia gréckokatolíkov od socializmu po založenie gréckokatolíckej metropoly* popisuje kontext dejín, ktorý vyústil do utvorenia samostatnej gréckokatolíckej cirkevnej provincie v Maďarsku. V dvoch kapitolách v nemeckom jazyku s názvom *Katholiken des byzantinischen Ritus in Ungarn I. Teil: Von den Anfängen bis 1920 a II. Teil: Von 1920 bis 1989* sa venuje gréckokatolíckom byzantskému obradu v Maďarsku v dvoch obdobiach, a to do roku 1920 a od roku 1920 do 1989. Autor týmto počínom sumarizuje svoje vedecké poznatky aj pre cudzojazyčné regióny, kde v krátkosti približuje dejiny gréckokatolíkov v spomínanom období. Rovnako pridáva dve kapitoly aj v talianskom jazyku, a to *Una minoranza religiosa*

nella tempesta della Grande Guerra. La fondazione dell'eparchia di Hajdúdorog per i grecocattolici ungheresi (1912) e i suoi primi anni a capitolo Ungheria. La Chiesa greco-cattolica nel periodo del regime comunista, teda v slovenčine Náboženská menšina v búrke Veľkej vojny. Založenie Hajdúdorogskej eparchie pre maďarských gréckokatolíkov (1912) a jej prvé roky a druhá Maďarsko. Gréckokatolícka cirkev v období komunistického režimu sú sumárom podobných kapitol v nemčine, čím autor takýmto šikovným spôsobom rozšíril penzum informácií aj pre cudzojazyčných čitateľov a urobil to v samostatných kapitolách, ktoré sú akýmsi resumé, prípadne uvedením do problematiky.

Samotná kniha je sumárom a aj obrazom výskumných schopností Tamása Végheša, ktorý patrí medzi jeden z pilierov výskumu cirkevných dejín východnej cirkvi v Uhorsku. Takýto sumár činností vypovedá o súčasnom trende publikačnej činnosti v danej téme a inšpiruje pre budúcnosť k reedíciám už skôr publikovaných textov, ktoré je vhodné odprezentovať komplexne, čím sa získa obraz o danej problematike v ucelenej forme a jednej knihe.

Vavrínek Žeňuch

**BELJAK, Ján – BELJAK
PAŽINOVÁ, Noémi – MÁZOR,
Martin. *Pustý hrad vo Zvolene
– dejiny výskumu a obnovy
kráľovského hradu 1992 – 2021.*
Zvolen : Mesto Zvolen, 2021. 148 s.
ISBN 978-80-558-1744-6.**

Na Slovensku sa nachádza množstvo významných archeologických lokalít z rôznych období. Na aspoň čiastočné preskúmanie niektorých spomedzi nich potrebovali odborníci roky, iné boli postupne odkrývané celé desaťročia. Z hľadiska slovenskej histórie k dôležitým miestam, ktoré patria do druhej z uvedených skupín a svoje tajomstvá stále iba postupne vydávajú, patrí aj národná kultúrna pamiatka Pustý hrad pri Zvolene. O tom, aká náročná, no pritom zaujímavá môže byť práca archeológa tak odbornú i laickú verejnosť informujú autori v samostatnej publikácii „Pustý hrad vo Zvolene – dejiny výskumu a obnovy kráľovského hradu 1992 – 2021“, vydanéj pri príležitosti tridsiatich rokov výskumu realizovaných na tejto lokalite.

Práca je rozdelená do viacerých logicky usporiadaných častí. V tých úvodných sa čitateľ môže v chronologickom slede oboznámiť s jednotlivými etapami osídlenia skúmanej lokality, objavujúcimi sa s rôznou intenzitou od praveku po stredovek. Následne aj s prvými pokusmi o „výskum“ či lepšie povedané opä-

tovnými pokusmi o poznávanie hradných zrúcanín. Vďaka tomu je tu bezpečne doložená prítomnosť obyvateľstva už v neskoršej dobe kamennej (badenská kultúra). Ešte intenzívnejšie osídlenie je zaznamenané z rôznych období doby bronzovej (lužická, pilinská, kyjatická kultúra). Osobitné súbory predstavovali nálezy z protohistorického (púchovská kultúra), laténskeho a rímskeho obdobia. Najvýznamnejšie je však nesporne stredoveké osídlenie lokality, keď tu už v druhej polovici 12. storočia vznikol kamenný hrad, využívaný ako správne centrum rozsiahleho zvolenského komitátu. Postupne dobudovaný horný a dolný hrad slúžili správnym a obranným účelom do konca stredoveku. Už v 14. storočí sa však, najmä po vybudovaní Zvolenského zámku, význam hradu postupne znižuje. V nasledujúcom storočí už bola jeho údržba príliš náročná a nákladná, takže rozsiahly areál bol postupne opustený.

Najrozsiahlejšou časťou publikácie je prehľad a stručná charakteristika jednotlivých v chronologickom slede usporiadaných tridsiatich výskumných sezón. Poskytuje nielen komplexnejšiu predstavu o realizovanom archeologickom výskume, ale tiež o postupnej stavebnej obnove rozsiahleho hradného komplexu. Vďaka tomu bolo možné dospieť k poznaniu historického vývoja sledovanej lokality, ale tiež jej sta-

vebného vývoja. K systematickému postupu v oboch týchto oblastiach nepochybne prispela skutočnosť, že práce prebiehajúce počas troch desaťročí viedli iba dvaja ľudia, v rokoch 1992 – 2009 dr. V. Hanuliak a od roku 2009 do súčasnosti dr. J. Beljak.

Za jednu z typických sezón, ktoré dobre dokumentujú priebeh výskumov na hrade, možno považovať napríklad tú z roku 2000 (s. 37 – 38). V rámci nej sa začalo odkrývanie hradnej cisterny, s rozmermi zhruba 7 x 7 x 10 metrov najväčšej na slovenských hradoch. Jej výskum dokončili až o pätnásť rokov neskôr. Počas uvedenej sezóny ďalej prebiehal výskum hradného paláca v severnej časti, skúmali sa tiež zvyšky remeselníckych dielní. Okrem odkrytia priestoru na spracovanie kostí k cenným nálezom patrili napríklad sčasti zachované pôvodné gotické omietky či kompletne gotické okno. Popri stredovekých sa podarilo nájsť zaujímavé artefakty patriace do doby bronzovej a laténskej. V rámci pripravovanej konzervácie objektov sa podarilo zrekonštruovať dve bránky, umiestnené v západnej a severnej časti horného hradu.

Záverečná časť publikácie je vyhradená informáciám o vzniku a činnosti občianskeho združenia nazvaného Priaznivci Pustého hradu. Názorne ukazuje, akou dôležitou súčasťou výskumu, obnovy ale tiež

propagácie hradu sú dobrovoľníci, pracujúci bez nároku na odmenu, no s o to väčším nadšením a záujmom. Publikácia prináša viaceré doklady toho, aká dôležitá je pri záchrane nášho kultúrneho dedičstva spolupráca vedeckých a pedagogických inštitúcií, samosprávy, rôznych občianskych združení i jednotlivcov, opierajúcich sa o funkčný systém grantových schém. Vďaka ich efektívnej spolupráci sa tak v priebehu troch desaťročí nielen obohatili naše vedomosti o minulosti jednej unikátnej lokality, ale sčasti obnovený Pustý hrad sa stal cieľom množstva turistov a výrazne tak prispel k rozvoju a propagácii celého regiónu.

Patrik Derfiňák

KÓNYA, Peter – KÓNYOVÁ, Annamária (eds.). *Tridsaťročná vojna a náboženská otázka v strednej Európe*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2019. 317 s. ISBN 978-80-555-2596-9.

Najrozsiahlejší vojnový konflikt raného novoveku, ktorý zachvátil na tridsať rokov Európu zasiahol niekoľko generácií, zmenil vtedajší svet a jeho dôsledky ešte niekoľko rokov rezonovali v európskom priestore. Snaha o zachovanie náboženskej slobody protestantov českých stavov spustila tri desaťročia trvajúci kon-

flikt. V roku 2018 sa pri príležitosti výročia tohto sporu konala v Prahe medzinárodná vedecká konferencia, na ktorej sa zúčastnilo množstvo historikov z Čiech, Slovenska a Maďarska. Výstupom tejto konferencie je predkladaný zborník zameraný na náboženské aspekty tridsaťročnej vojny, s rovnomeným názvom *Tridsaťročná vojna a náboženská otázka v strednej Európe*. Zborník je rozdelený do troch obsahových celkov – Na prahu tridsaťročnej vojny, Krajina a cirkvi v čase vojny a Osobnosti.

Prvý príspevok historičky Evy Melmukovej sa venuje konfesionalne a politicky rozdelenej spoločnosti. Ján Kilián spracoval vo svojom príspevku prejav luteránskej reformácie v konkrétnych mestách v Čechách, konkrétne Teplice, Duchcov, Bílina, Krupka, Mikulov v Čechách a Hrob. István Fazekas sa venuje biskupom v Uhorsku na počiatku tridsaťročnej vojny, konkrétne v rokoch 1618 – 1622, nakoľko uhorský biskupský zbor pozostával v roku 1618 až z trinástich biskupov, medzi nimi boli Peter Pazmány, Demeter Naprághy, Peter Domitrovics, Ján Telegdi a ďalší. Marie Marečková sa vo svojom príspevku zameriava na dejiny novokrstencov v Čechách, ktorí sa spolu s habánmi formovali pod vplyvom reformácie Ulricha Zwingliho. Autorka sa v príspevku bližšie pozrela na novokrstenecké bohoslužby, organizáciu, problémy

ich cirkevných zborov. Annamária Kónyová vo svojom príspevku s názvom *Jednota Bratská a Reformovaná Cirkev v Rzeczpospolitej Polskiej v 16. – 17. storočí* približuje, kedy a na akých územiach sa šírila protestantizmus, kto bol zástancom jednotlivých reformačných smerov, ba aj synody, ktoré sa konali na území Poľska v 16. a 17. storočí. Autorka priblížila, kedy a na akých územiach sa šírila protestantizmus, kto bol zástancom jednotlivých reformačných smerov, ba aj synody, ktoré sa konali na území Poľska v 16. a 17. storočí. Autorka štúdiu v závere konštatovala, že „uhorský a poľský príklad ukazujú, že oveľa viac ako etická blízkosť zohrala úlohu v zblížovaní Jednoty a reformovanej cirkvi podobnosť ich teologického učenia“ (s. 56). Štúdiu tak predstavuje zaujímavú sondu do konfesionalneho vývinu Poľského štátu v ranom novoveku.

Monika Bizoňová predstavila uhorské rády v príspevku s názvom *Rekatolizačné rády na území Horného Uhorska v 17. storočí*. Autorka približuje jednotlivé rády pôsobiace na území Horného Uhorska, ich činnosť, predstaviteľov a problémy, s ktorými sa museli niektoré rády potýkať. Okrem toho vyzdvihla aj pomoc františkánov pri rekatolizácii a priblížila prostriedky a misijnú činnosť, vďaka ktorej boli takí efektívni. Márta P. Szászfalvi sa venovala téme storočné výročia reformácie v Uhor-

sku. Prvé dve storočnice sa v Uhorsku oslavovali sporadicky, pričom tretia storočnica sa už podľa archívnych materiálov oslavovala ako jubileum. Vďaka tomuto príspevku môžeme porovnať, ako sa oslavovalo výročie reformácie v minulosti a ako ho oslavujeme dnes. Jaroslav Hrdlička vo svojom príspevku *Ke konfesním příčinám třicetileté války* priblížil jednotlivé etapy konfesionalizácie v Európe. Jan B. Lášek v štúdiu s názvom *Konfesní složitost Českého povstání proti Habsburkům a jeho recepce v protestantské cizině* priblížil jednotlivé skutočnosti vývoja konfesií v krajinách Českej koruny, ktoré boli odlišné oproti ostatným mocnostiam vtedajšej Európy, a neskôr vyústili do konfliktu známeho ako Bitka pri Bielej hore.

Jiří Bílý predstavil v príspevku s názvom *Poměr Státu a Církvi v letech války 1618 – 1648* jednotlivé európske mocnosti, ich panovníkov a náboženskú situáciu, ktoré sa neskôr premietli do sformovania dvoch mocensko-politických, proti sebe stojacich, blokov. Klára Papp vo svojom príspevku priblížila cirkevnú politiku sedmohradských kniežat v období tridsaťročnej vojny, pričom sa zamerala na podporovateľov reformovaných, medzi ktorými sa nachádzali Gabriel Báthory, Juraj I. Rákóczi a ďalší. Peter Zubko vo svojom príspevku predstavil prípad troch Košických mučeníkov. Autor

priblížil pozadie vraždy troch katolíckych kňazov, ktorí boli zavraždení na príkaz Gabriela Bethlena skupinou kalvínskych hajdúchov.

Peter Kónya vo svojom príspevku *Odboj v mene náboženskej slobody – Prešov v období tridsaťročnej vojny* vykreslil život v slobodnom kráľovskom meste, do ktorého vstúpila tridsaťročná vojna v podobe dvoch protihabsburských povstaní, ktoré podľa neho „*priniesli stabilizáciu moci stavov aj postavenia protestantských cirkví*“ (s. 160), čím sprostredkoval zaujímavé sondy do života slobodných kráľovských miest v období konfliktov a zápasov o náboženskú slobodu. József Pálfi predstavil vo svojom príspevku *Varadínske školstvo v dobe tridsaťročnej vojny* situáciu v školstve, ktoré sa ako súčasť Sedmohradského kniežatstva počas vlády Gabriela Bethlena a Juraja I. Rákocziho postupne dostávalo na vyššiu úroveň.

Ivan Mrva sa v príspevku *Spiš v období tridsaťročnej vojny* venoval politickým a hospodárskym premenám Spišskej stolice, pričom paralelne s vývojom v krajine priblížil v hlavných bodoch zložitý vývoj na tomto území. Lucia Šteflová sa v príspevku s názvom *Evanjelické a. v. cirkevné zbory v Nitrianskom senioráte v období tridsaťročnej vojny* venovala problémom a ťažkostiam viacerých evanjelických a. v. cirkevných zborov, ktoré sa rozhodla mapovať

prostredníctvom zápisníc kanonických vizitácií. Situácia po skončení tridsaťročnej vojny nepredstavovala pre protestantov zlepšenie situácie, práve naopak, výskum pramenných materiálov jasne potvrdil, že „*hoci sa mohlo zdať, že obdobie po tridsaťročnej vojne bude znamenať náboženskú slobodu, ako ukázali zápisnice kanonických vizitácií, zlepšenie pomerov v otázkach náboženských bolo minimálne, a práve naopak v druhej polovici 17. storočia postihli jednotlivé cirkevné zbory evanjelickej cirkvi a. v. výrazné rekatolizačné opatrenia...*“ (s. 221). Štúdia Lucie Šteflovej predstavuje podnetný pohľad na vývoj protestantskej cirkvi počas najväčšieho vojnového konfliktu v ranom novoveku v Európe. Áron Kovács v príspevku *Politické motivácie blatnopotockého pobytu Komenského v maďarskej historiografii* poukázal na zmeny v interpretácii rokov, ktoré Komenský strávil v Blatnom Potoku a spomínal významné práce venujúce sa tejto téme. Dalma Bódaí v príspevku „... *Nech slúžia podľa pravej viery*“. *Politické a diplomatické pôsobenie Imricha Thurza počas tridsaťročnej vojny* opísal život Imricha Thurza, syna magnáta a stavovského politika Juraja Thurza. Gábor Kármán sa v príspevku *Konfesiónalna politika zdola: Juraj Madarász, neže-*

laný radca Juraja I. Rákócziho z Prešova venoval obchodníkovi Jurajovi Madarászovi, ktorý naschvál deformoval správy s cieľom ovplyvnenia kniežacej politiky. Attila Lévai sa v príspevku *Valesius a česko-uhorské protestantské vzťahy* venuje farárovi Jánovi Antonovi Valesiusovi, ktorý sa narodil v Nitrianskej stolici a prepisoval svoje duplikáty listov, ktoré majú pre cirkevných historikov neoceniteľnú hodnotu. Libor Bernát v príspevku *Zachariáš Láni: k 375. výročiu úmrtia* približuje život zaujímavej osobnosti, predstaviteľa luteránskej ortodoxie, ktorý sa vďaka svojej výchove, schopnostiam a vplyvu rodu prepracoval na miesto superintendenta niekoľkých stolíc. Péter Zoltán Bagi sa v príspevku *Začiatok kariéry Henriho du Val, grófa Dampierre v habsburských službách* venuje kariére jedného z veliteľov pätnásťročnej vojny, grófovi Dampierrovi, ktorému sa po roku 1601 dostávali čoraz zodpovednejšie funkcie.

Zborník *Tridsaťročná vojna a náboženská otázka v strednej Európe* predstavuje nepochybne zaujímavé východisko pre ďalší výskum konfesiónálnych dejín v období najväčšieho vojenského konfliktu raného novoveku.

Lukáš Hedmeg

**KAISEROVÁ, Kristina –
KARLÍČEK, Petr – KOLÁŘ,
Martin – KOLEČKOVÁ, Zdena
– ZEMANOVÁ, Marcela. *Historie
a památky Krušnohoří II. Lidé,
místa a příběhy Krušnohoří.
Geschichte und Denkmäler des
Erzgebirges II. Menschen, Stätten
und Geschichten des Erzgebirges.*
Ústí nad Labem : Filozofická
fakulta UJEP, 2020. 352 s. ISBN
978-80-7561-265-6.**

Graficky veľmi zaujímavá publikácia päťice autorov nie je síce klasickou vedeckou monografiou v tom pravom slova zmysle, napriek tomu si podľa nášho názoru zaslúži pozornosť. Jednak predstavuje súčasť textov, ktoré by mali spestriť či doplniť výuku dejepisu na druhom stupni. Súčasne však približuje neznáme, no zaujímavé udalosti z dejín krásneho, no súčasne ťažko skúšaného pohraničného regiónu. V piatich rozsiahlejších textoch publikovaných v českom i nemeckom jazyku.

Návšteva významných osobností je pre takmer každé miesto udalťou. Tá, často okrem konkrétneho slávnostného okamihu, zanecháva aj dlhodobejšiu stopu, ktorá časom môže nadobúdať nové zaujímavé prejavy a interpretácie. Príkladom takéhoto osobitého vývoja môžu byť aj informácie zachytené v štúdiu Marcely Zemanovej „Johann Wolfgang Goethe v historickej pamäti Teplic

a okolí“. Po krátkom úvodnom vstupe charakterizujúcom Teplice ako miesto, kde sa v prvej polovici 19. storočia stretávali príslušníci vyšších vrstiev spoločnosti, resp. všeobecne osobnosť a aktivity J. W. Goetheho, venovala autorka pozornosť jednotlivým pobytom tohto spisovateľa a politika v tamojších kúpeľoch. Tým novým a podstatným čo uvedený text prináša je však jej snaha o zachytenie významu, aký mal pobyt nemeckého básnika počas nasledujúcich desaťročí v pamäti a aktivitách miestneho, predovšetkým nemecky hovoriaceho obyvateľstva. Okrem iného venuje pozornosť postaveniu sochy v teplickom zámockom parku či inštalovaniu pamätnej dosky v blízkych Trnovanoch. Príprava týchto pamätníkov, ich slávnostné odkrytie, ale tiež prítomnosť mnohých významných osobností, podčiarkovali význam, aký bol a aj v súčasnosti stále je v tomto meste pripisovaný J. W. Goethemu.

Príspevok Kristíny Kaiserovej „Bohosudov/Mariaschein – dva obrazy z dejín“, prezentuje na príklade životných osudov dvoch mužov, predstaviteľov nemecky hovoriacej inteligencie, aké tesné bolo prepojenie svetského a náboženského prostredia, v tomto prípade prostredníctvom pútnického miesta a školy v Bohosudove. Karl Braun (1831 – 1907), bol jezuitským pátrom, prírodovedcom a astronómom, ktorý na

jezuitskom gymnáziu v Bohosudove učil. Súčasne na tomto pútnickom mieste, ktoré za svoj rozvoj od konca 16. storočia vďačilo práve jezuitskému rádu, vykonával aj kňazské povinnosti. Druhou zo sledovaných osobností je Franz Josef Umlauf (1883 – 1960), stredoškolský pedagóg, archivár, múzejník a vlastivedný pracovník. Ten sledoval minulosť a zaujímavosti regiónu z pohľadu svojich rôznorodých záujmov, pričom samotný Bohosudov poznal nielen ako študent tamojšieho gymnázia, ale aj ako priamy účastník náboženských pútí.

Z tematického i časového hľadiska odlišný pohľad na minulosť regiónu prináša text Petra Karlička „Není stále zamračeno? Život v poválečné Moldavě ve filmu a skutečnosti“. Východiskom sa stal zaujímavý študentský film budúcich režisérov V. Jasného a K. Kachyňu z roku 1949. Nesporne zaujímavé je už samotné vizuálne zachytenie povojnového pohraničia. Autor príspevku však čitateľom ponúka podstatne viac. Zaujímá sa totiž aj o samotných tvorcov filmu, o využitie dobových záberov v propagandistickom diele „Budujeme pohraničí“, ale na základe zachovaných archívnych dokumentov sleduje aj každodenný život v pohraničnom regióne. I preto okrem remeselne výborne zvládnutej filmárskej práce a v konečnom dôsledku aj v niektorých smeroch relatívne

úspešného hospodárskeho oživenia sledovanej oblasti, ukazuje aj realitu pohraničných oblastí – vyludňovanie tamojších sídel. Mnohé z nich sa v lepšom prípade premenili na rekreačné oblasti. Príkladom je samotná Moldava, ktorá mala v roku 1921 ešte 1 552 obyvateľov, no ich počet postupne klesal. Začiatkom 30. rokov tu žilo 930 ľudí, prevažne Nemcov. Po ich odsune tu začiatkom 50. rokov evidovali už iba 221 obyvateľov. Obci nepomohlo ani zlúčenie s okolitými menšími osadami. Tie zanikli, no počet obyvateľov Moldavy klesal ďalej. Začiatkom 60. rokov ich tu malo trvalý pobyt iba 178 a o desať rokov neskôr 149.

Posledné dve časti publikácie sú zamerané skôr na estetiku, hoci obsahujú aj historický rozmer. V prípade príspevku Zdeny Kolečkové nazvaného „Trojí identita“, sa čitateľ prostredníctvom výberu z výstavy môže oboznámiť s obrazovým stvárnením unikátnych rastlín pochádzajúcich z česko-nemecko-poľského pohraničia. Inšpiráciu pritom autorke poskytla veľmi emotívna udalosť z detstva jej matky, popísaná v úvode. V texte „Dva příběhy Krušných hor, inverze zóny „syrové“ reality“, sa Martin Kolár pokúsil použiť na vyjadrenie svojho zámeru estetický pohľad. Vzhľadom na zameranie publikácie je však výsledok sporný. Celková koncepcia je pre čitateľa, najmä ak berieme do úvahy, že publi-

kácia je určená prioritne učiteľom na druhom stupni, príliš náročná a menej zrozumiteľná. Metodický základ príspevku, vychádzajúci napríklad aj z prác M. Foucaulta či L. Doležela, i samotný použitý pojmový aparát tak kladie zvýšené nároky nielen na pochopenie cieľa práce, ale najmä na prípadné využitie v praxi. Naopak možnosť pri sledovanej téme pracovať s filmami a hudbou môže rozšíriť pohľad vyučujúcich i študentov a ponúknuť im nové možnosti vnímania minulosti i súčasnosti.

Publikácia, ktorú pripravil kolektív skúsených odborníkov, má síce svojou úpravou i tematickou skladbou ambíciu osloviť predovšetkým pedagógov. No nielen im, ale aj podstatne širšiemu okruhu čitateľov môže poskytnúť nový a možno menej „tradičný“ pohľad na našu staršiu i nedávnu minulosť, prípadne na možnosti ako ju prezentovať verejnosti.

Astrid Derfiňáková

SEMOTANOVÁ, Eva – CHROMÝ,

Pavel – KUČERA, Zdeněk.

Historická geografie tradice a modernita. Praha : Historický ústav. 2018. 256 s. ISBN 978-80-

7286-325-9.

Obsah disciplíny historická geografia môže byť a často aj je vnímaný rôzne. Vďaka širokým možnostiam využitia je však predovšetkým samo-

statnou medziodborovou disciplínou, ktorá vzbudzuje stále väčší záujem súčasných bádateľov. Monografia, ktorú pripravila trojica skúsených autorov, predstavuje v celkovo piatich základných kapitolách najdôležitejšie informácie nielen o samotnej historickej geografii či prameňoch, o ktoré sa opiera, ale napríklad aj o metódach výskumu, ktoré sa v rámci nej realizujú.

V úvodnej kapitole sa doc. P. Chromý podujal na náročnú úlohu, konkrétne charakterizovať historickú geografu ako samostatnú medziodborovú disciplínu. Tá sa pritom počas svojej viac ako storočnej existencie postupne transformovala na moderný vedný odbor. Prítom si však zachovala pôvodný záujem o priestor i jeho rekonštrukciu, rovnako ako aj premenu vzťahov medzi spoločnosťou a prírodou, resp. pochopenie príčin a dôsledkov zmien, ktoré počas stáročí prebiehali. O tom, že ide o náročnú úlohu svedčí okrem iného aj množstvo definícií historickej geografie, ktoré sa objavujú nielen v tejto publikácii. Súčasťou prvej kapitoly sa stalo aj hľadanie odpovede na to, čo táto disciplína predstavuje, aké sú jej perspektívy, prípadne aké má postavenie v medzinárodnom kontexte.

Práve z hľadiska nájdania odpovedí na predošlé otázky a pochopenia možností, ktoré bádateľom poskytuje historická geografia, je

dôležité oboznámenie sa s jej postupným historickým vývojom. Ten v podobe samostatnej kapitoly spracovala prof. E. Semotanová. Prezentuje v nej množstvo pôvodných prameňov, autorov a ich diel, ktoré sa už od stredoveku rôznym spôsobom venovali opisom krajiny i jej obyvateľov. Postupne však okrem historicko-geografických či kartografických prác, vznikali tiež texty venované pokusom zachytiť vzájomný vzťah človeka a prírody. Počiatky samostatnej historickej geografie ako vednej disciplíny kladie autorka do 19. storočia.

Dôležitou súčasťou monografie je kapitola *Prameny (zdroje)* – základní stavební kameny *historické geografie*, ktorú čitateľom ponúkla prof. E. Semotanová. Nie je to len z dôvodu najväčšieho rozsahu, ale predovšetkým kvôli dôležitosti sledovanej problematiky. Vzhľadom na interdisciplinárny charakter historickej geografie využívajú totiž odborníci nielen kartografické či historické pramene, ale tiež informácie, ktoré im poskytuje archeológia, dejiny umenia, demografia, štatistika, geológia prípadne letecké snímky. To všetko ponúka množstvo údajov, ktoré je potrebné spracovať. Zásadnou otázkou sa pritom stáva posúdenie spoľahlivosti, výpovednej hodnoty či konečnej interpretácie. O to viac, že množstvo využiteľných prameňov najmä v priebehu 19. a 20.

storočia narastá spôsobom, ktorý iba s ťažkosťami umožňuje ich celkovú evidenciu, sprístupňovanie i využívanie bádatelmi. Prof. E. Semotanová pritom predstavuje čitateľom nielen pohľad na širokú škálu zdrojov informácií či základné možnosti ich usporiadania, ale aj množstvo konkrétnych príkladov, ktoré umožňujú skúseným i začínajúcim záujemcom o danú problematiku zorientovať sa.

Posledné dve kapitoly *Metody historickogeografického výskumu a Historická krajina jako „theatrum mundi“*, spracovala dvojica autorov, prof. E. Semotanová a dr. Z. Kučera. V prvej z nich je čitateľom predstavená široká škála metód a postupov, ktoré je možné využiť pri realizácii historicko-geografických postupov priamo v praxi, bez ohľadu na to či ide o geografov alebo historikov. Okrem klasickej heuristiky a kriticko-analýzy prameňov i sekundárnej literatúry, resp. rôznych metód pomocných vied historických, bádatelia v rámci historickej geografie používajú aj ďalšie metódy, najmä v závislosti od zvolenej problematiky (kartografická, komparatívna či typologická metóda, atď.). Autori poskytli nielen ich základný opis, ale tiež prehľadné schémy uľahčujúce orientáciu doplnené priamo kartografickým materiálom.

Publikácia predstavuje výstup niekoľko rokov riešeného vedeckého projektu, pričom autorom sa

podarilo, tak ako to naznačili už v úvodnom slove, pripraviť nielen veľmi kvalitný prehľad historického vývoja tejto medziodborovej vednej disciplíny, ale predovšetkým aktuálnych možností, ktoré historická geografia ponúka súčasným bádateľom. Logicky usporiadaná práca, s množstvom praktických príkladov sa nepochybne stane dobrou inšpiráciou pre ďalšie výskumy v tejto oblasti.

Patrik Derfiňák

Codex historico-critica 2021. Noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam. Lucia Šteflová – Pavol Markovič (Eds.). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2021. 160 s. ISBN 978-80-555-2843-4.

Od roku 2018 vychádza každý rok ročenka *Codex historico-critica* s podtitulom *Noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam* s dopredu vytýčenou témou, ktorá spája interdisciplinárne príspevky z viacerých odborov do jedného tematického celku. Tento rok sa editorská dvojica Lucia Šteflová a Pavol Markovič zamerala na kultúrnu pamäť v jej rozličných formách a spôsoboch jej existencie. Kultúrna pamäť je aj všeobecnou

kategóriou, ale aj súborom faktov rozličného typu pochádzajúcich z rôznych semiotických systémov. Aktuálny ročník prináša súbor šiestich štúdií, predstavujúcich práve takúto pluralitu podôb kultúrnej pamäti a približuje ju či už formou analýzy konkrétnych diel a problémov alebo úsilím o syntetizujúce reflexie.

Prvý príspevok z domáceho pracoviska je od literárneho vedca a kritika Pavla Markoviča, ktorý priblížil funkcie autobiografického písania v slovenskej literatúre národného obrodzenia. Cez autobiografické texty literárnych osobností ako Ján Kollár, Ján Kalinčiak a Jonáš Záborský v štúdiu s názvom *Funkcie autobiografického písania v slovenskej literatúre národného obrodzenia* (s. 6 – 18) poukazuje na podoby individuálnej kultúrnej pamäti, ktorá sa v istom ohľade stáva súčasťou kolektívnej pamäti národa. Na margo žánru autobiografie Pavol Markovič konštatoval, že „*aj keď tá nie je výrazne zastúpená, v 19. storočí v slovenskom kontexte bola utilitárna, ale estetizovala sa, preto nemožno tieto texty vnímať len v ich faktografickom a vysvetľujúcom zmysle, ale ich chápať iba ako extenzie prozaickej tvorby (v tvorbe Jána Kalinčiaka a Jonáša Záborského) alebo ako ukážku schopnosti prozaizovania v prípade Jána Kollára, ale ako organickú súčasť korpusu diel toho-ktorého autora a celej epochy národného obrodzenia*“ (s. 18).

Štúdia Pavla Markoviča sa zameriava na premenu funkcie autobiografického písania, zaujímavým spôsobom poukazuje na to, že tento žáner je síce zastúpený nezanedbateľnými dielami, ale predsa je oproti prevládajúcej básnickej tvorbe akýmsi doplnkom literárneho života.

Historička Lucia Šteflová predstavila v rámci svojho príspevku s názvom *Keď si žena dovolila cestovať bez muža. Cestopisné črty Hany Gregorovej* (s. 19 – 53) málo známy cestopis manželky Jozefa Gregora Tajovského, ktorá v 30. rokoch podnikla aj s dcérou Dagmar niekoľko zaujímavých ciest po Európe. Individuálna pamäť slovenskej emancipovanej spisovateľky ponúka sugestívny pohľad na cestovanie žien bez manželov, na živelnú chuť spoznávať iné krajiny a lepšie porozumieť iným kultúram, a pritom si všade zobrať kúsok domoviny so sebou. Lucia Šteflová nepriblížila len cestovateľskú mapu Hany Gregorovej, ale časť príspevku venovala aj úvodnej štúdii Ludovíta Kühna, ktorý mal vyhranený názor na autorku a jej literárne texty, a to, „že nesúhlasil s ideologickým ladením Hany Gregorovej, dal najavo hneď viackrát“ (s. 24). Lucia Šteflová okrem výhrad, ktoré mala literárna kritika voči Hane Gregorovej, pomenovala aj všeobecné znaky jej cestopisu, medzi ktoré zaradila: „pátos, sentiment, digresie (často pomocou dialógov, ktoré majú edukač-

ný alebo sociálny charakter, poukazaním na špecifiká navštevovanej krajiny), epickosť ide do úzadia pred impresiou, snaha o lyrické subjektívne reflexie, a tak ako i v iných jej knihách všadeprítomný súcit so sociálne znevýhodnenými a do všetkých rovín textu prenikajúca téma ženy, ženskej otázky, manželstva, podriadenosti“ (s. 50). Štúdia predstavuje impozantný náhľad na uvažovanie emancipovanej spisovateľky, ktorá už vo svojej dobe vzbudzovala vášne a nielen tie literárne.

Paula Pišová z Katedry romanistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre sa v príspevku s názvom *Francúzska cestopisná literatúra a vznik frankofónie* (s. 54 – 72) venovala taktiež cestopisnej literatúre, ale vo frankofónnom priestore, a to konkrétne cez diela francúzskeho bádateľa Onésima Reclusa. Prvá myšlienka frankofónie je neoddeliteľne spätá práve s cestopisnou prácou tohto francúzskeho geografa, ktorý o veľkoleposti Francúzska presvedčil určite nejedného čitateľa. Zámerom Pauly Pišovej bolo „priblížiť osobnosť a tvorbu menej známeho francúzskeho spisovateľa Onésime Reclusa, charakterizovať konkrétnu podobu jeho cestopisného diela stojaceho v zrode frankofónneho diskurzu, ako aj (prostredníctvom interpretácie viacerých jeho cestopisných textov) objasniť prvotné chápanie tohto pojmu a uviesť základné rozdiely medzi prvotným

a súčasným ponímaním frankofónneho diskurzu“ (s. 55).

Z domáceho pracoviska funkcie tematizovania (ne)pamäti v prozaických textoch D. Albahariho a G. Gospodinova predstavil literárny vedec Marek Mitka v štúdií s rovnomeným názvom *K funkciám tematizovania (ne)pamäti v prozaických textoch D. Albahariho a G. Gospodinova* (s. 73 – 86). V rámci príspevku priblížil rôzne podoby ľudskej pamäti v textoch týchto autorov. Albahari vo svojich dielach podľa Mareka Mitku „inšpiratívne tematizuje ľudskú pamäť: na jednej strane sa v prípade hlavných hrdinov pohráva s oslobodzujúcou schopnosťou človeka zabúdať, na strane druhej analyzuje účinky minucióznej pamäti, keď detaily paralyzujúce spoločnosť, resp. kompromitujúce skutočnosti z nedávnych dejín vedú k občianskemu odporu, ba neraz aj k individualizovaným osobným tragédiám“ (s. 73 – 74). Štúdia Mareka Mitku približuje dve zaujímavé literárne osobnosti a ich literárne tematizovanie (ne)pamäti.

Romanistka Monika Šavelová z Katedry romanistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v príspevku s názvom *Preklad ako forma uchovávaní kolektívnej pamäti* (s. 87 – 98) osvetlila nazeranie na preklad ako na istú formu uchovávaní kolektívnej pamäti. Vďaka umeleckým prekladom si tak napríklad národná literatúra importovala

či privlastnila cudzie literárne diela, aby tým obohatila a znásobila vlastné kultúrne dedičstvo, prípadne i posilnila vlastnú jazykovú, kultúrnu či národnú identitu. Na margo prekladu Monika Šavelová konštatuje, že „*sa javí byť konfrontáciou kultúr, jazykov, literatúr, štylistických systémov, poetík autorov. Avšak ak na preklad nahliadame ako na kultúrne dedičstvo, nazeráme naň cez prizmu konceptu vyjadrujúceho jeho historicitu, teda cez chápanie (predovšetkým umeleckého) prekladu ako starobylej literárnej a umeleckej tvorivej činnosti, vďaka ktorej vzniklo jadro európskej civilizácie a kultúry, resp. ako prostriedku tvoriaceho históriu civilizácie a kultúry*“ (s. 88). Štúdia Moniky Šavelovej upriamuje pozornosť čitateľov na slovenský prekladový priestor.

Jazykovedec Peter Karpinský v rámci svojho príspevku s názvom *Výskyt a funkcia vlastných mien v rukopisnom spevníku Karola S. Szeredaya Zpjevanky zemplinských slovanů v okolí Mihalovském* (s. 99 – 136) analyzoval výskyt a funkciu vlastných mien v rukopisnom spevníku Karola S. Szeredaya. Prostredníctvom detailného jazykového rozboru tohto textu pripomenul, akú úlohu zohráva pamäť pri budovaní kultúrnej identity a akú úlohu v tomto procese zohráva samotný jazyk. Peter Karpinský analyzoval vlastné mená, vyskytujúce sa v zbierke Karola S. Szeredaya. Podľa neho

tieto vlastné mená „nepredstavujú len informácie z oblasti onomastiky, ale istým spôsobom v sebe zahŕňajú aj poznatky o fungovaní samotnej spoločnosti či spoločenstva, v ktorom piesne vznikali a reprodukovali sa. Mená, predovšetkým rodné/krstné, zachytávajú rôzne móдне vplyvy a tradície výberu mien, pričom frekvencia jednotlivých mužských i ženských rodných/krstných mien zaznamenaných v analyzovaných textoch viac-menej zodpovedá tendenciám, ktoré možno v danom období pozorovať aj v slovenských historických textoch a matričných zápisoch“ (s. 129).

Tohoročná ročenka *Codex historico-critica* je venovaná kultúrnym, literárnym, historickým, jazykovým, filozofickým a estetickým formám uchovávaní kolektívnej a individuálnej pamäti. Tak ako každý ročník je obohatený aj rubrikou Anotácie, recenzie, kde môžu čitatelia nájsť zaujímavé knihy z rôznych oblastí interdisciplinárnych výskumov. Monotematické zborníky sa v poslednej dobe tešia veľkej obľube, ostáva dúfať, že editorom *Codex historico-critica* sa podarí v tejto tradícii pokračovať.

Lukáš Hedmeg

Autori čísla:

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

PhDr. Ján DŽUJKO, PhD.

Mgr. Dagmar KAŠPRIŠINOVÁ

prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.

PhDr. Peter KOVAL, PhD.

Dr. Kornélia TOMA, PhD.

Recenzenti čísla:

doc. PhDr. Miloslava BODNÁROVÁ, CSc.

doc. PaedDr. Nadežda JURČIŠINOVÁ, PhD.

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

doc. PhDr. Martin JAVOR, PhD.

Mgr. Annamária KÓNYOVÁ, PhD.

Prof. PhDr. Peter ŠVORC, CSc.

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a prírodných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a prírodných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla

vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciam.

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov* : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov článku*. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel

University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov* [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.